

Economieblad
van de beroepsvereniging KVS

Jaargang 108 – nummer 4828

21 december 2023

Woonstarter verder klem

Het kabinet had ambitieuze plannen en doelen om het grote woningtekort aan te pakken. Tegelijkertijd liepen echter de rente en bouwkosten op en zijn er beperkingen vanwege de stikstofuitstoot.

Is er hoop voor de starter op de woningmarkt?

Verder onder andere:

Economenparade 2023:
Waar werken economen
aan, en hoe draagt dat bij
aan de maatschappij? p. 574

Nobelprijs voor
onderzoek naar vrouwen
op de arbeidsmarkt,
p. 587

Nederlanders werken
gemiddeld minder uren na
coronapandemie
p. 591

Van de voorzitter

We kijken terug op een succesvol KVS-jaar met maar liefst twaalf evenementen! Een hoogtepunt was, zoals gebruikelijk, de Nederlandse Economendag. Eind oktober kwamen we samen op de Campus Den Haag van de Universiteit Leiden voor een dag vol met presentaties, debatten, gezelligheid en nieuwe kennismakingen. Dit jaar mochten we een recordaantal van 450 deelnemers verwelkomen – een mooie mix van jong en oud, vrouw en man, academisch en beleidsgeoriënteerd, en “al lang” en “pas net” lid van de KVS. Studenten van universiteiten en docenten uit het middelbaar en beroepsonderwijs weten ons ook steeds beter te vinden, zowel bij de Economendag als bij onze andere activiteiten. Het is goed om te zien dat we zo’n divers gezelschap van economen bijeen brengen!

De Tinbergenlezing werd dit jaar verzorgd door H  l  ne Rey, een internationaal vermaard expert op het gebied van macro-economie en de Financiële sector. Zij liet ons zien dat moderne machine learning technieken behulpzaam kunnen zijn bij het voorspellen van Financiële crises. Er verschenen naar aanleiding van de Tinbergenlezing twee mooie interviews met H  l  ne Rey in het FD en De Volkskrant. Ook sprak ze tijdens haar bezoek met tientallen onderzoekers van universiteiten, het Centraal Planbureau en De Nederlandsche Bank.

KVS PREADVIEZEN 2023: ‘MONETAIR BELEID’

Bijgesloten bij deze ESB treft u de KVS Preadviezen 2023 aan. Dit jaar gaan de Preadviezen over monetair beleid. De bundel is samengesteld door drie internationaal vooraanstaande onderzoekers op dit gebied: Kerstin Bernoth (senior econoom en vice decaan van het Duitse onderzoeksinstituut DIW Berlijn), Vincent Sterk (hoogleraar economie aan University College London en economisch adviseur van de Bank of England) en Tim Willems (werkzaam bij de Bank of England en gastdocent aan de LSE). Het zijn drie economen die zowel zeer invloedrijk zijn in de beleidswereld als op het hoogste niveau bijdragen aan het academisch onderzoek. Ze hebben een buitengewoon interessante en beleidsrelevante bundel samengesteld. We worden meegenomen langs de klassieken en het moderne denken over interacties. En er is uiteraard een blik op de toekomst. Enkele weken geleden werden de Preadviezen aangeboden aan Klaas Knot, president van De Nederlandsche Bank, waarna een boeiende middag volgde met paneldiscussies en presentaties. We wensen u veel leesplezier toe.

EVENEMENTEN KOMEND VOORJAAR

Ook komend voorjaar zijn er weer volop KVS-evenementen. Zo organiseren we eind januari in Den Haag samen met ESB en VNO-NCW een evenement over de strategische autonomie van Nederland. Begin februari in Rotterdam praten we met Ingrid Robeyns (Universiteit Utrecht) over haar nieuwe boek ‘Limitarisme’ waarin ze betoogt dat er een limiet moet komen aan de welvaart van de allerrijksten. Ze gaat in discussie met onder meer Arjan Lejour (Tilburg University). Midden april, ook in Rotterdam, is er een avond over pensioenbeleggingen. In hoeverre moet maatschappelijke impact een rol spelen? En wat zijn de voor- en nadelen van beleggingen in private equity door pensioenfondsen? Meer informatie over de precieze programma’s en registratiemogelijkheden volgt via de KVS Nieuwsbrief.

Komend jaar wordt een bijzonder KVS-jaar: we vieren het 175-jarig bestaan van onze vereniging! De jubileumcommissie werkt aan een aantal bijzondere evenementen. Ook daarover zullen we u uiteraard op de hoogte houden via de KVS Nieuwsbrief. We kijken er naar uit u te zien in het nieuwe jaar!

Met vriendelijke groet,
Prof.dr. Robert Dur
Voorzitter KVS

Inhoud

Actueel	546
Uitgelicht	548

Woonstarter verder klem

Inleiding: Woonbeleid helpt starter nog niet uit de brand

ROBERT KLEINKNECHT

550

Mismatch woningmarkt voor 1,8 miljoen huishoudens

DORINTH VAN DIJK EN MAARTEN VAN ROOIJ

552

Bij lage rente duwt strenge leennorm starter naar huur

WOUTER ELSENBURG

555

Rendement particuliere verhuurders onder druk

YENTL STUTTERHEIM, DICK VAN DER SLUIJS EN MENNO SCHELLEKENS 558

Nederlandse hypothecaire leenruimte hoog, maar binnen Europese kaders

JOS VAN ROOIJ

562

Voordeel familiehypothecaire groter dan jubelton

GERARD EIJSINK EN MAURO MASTROGIACOMO

565

Door hogere bevolkingsgroei zijn er meer woningen nodig

LÉON GROENEMEIJER

568

Aantal bouwvergunningen is toegenomen, ondanks stikstofarrest

JAN ROUWENDAL

570

Column: Moedig samenwonen aan om woningtekort te beperken

NILS KOK EN DIRK BROUNEN

573

ESB Economenparade 2023

ROBERT KLEINKNECHT

574

Economen kunnen verbreden zolang schaarste maar uitgangspunt blijft

EDWARD FEITSMA EN FOCCO VIJSELAAR

578

Kortere werkloosheidsuitkering leidt tot minder medicijngebruik

ALBERT RUTTEN, MARIKE KNOEF EN DANIEL VAN VUUREN

580

Transitie vergt dynamische energiecontracten met meebewegend prijsplafond

REYER GERLAGH

582

Vertrouwen in zorgverzekeraars vereist duidelijkheid over inkooprol

IZEL YILDIRIM, KAREL STOLPER, LIEKE BOONEN, ERIK SCHUT EN MARCO VARKEVISSER

584

Nobelprijs voor onderzoek naar vrouwen op de arbeidsmarkt

CHANTAL REMERY

587

Statistiek

590

Ceteris paribus

592

Actueel

December

21 **DNB Seminar** – Which exchange rate matters to global investors?
Kristy Jansen (USC Marshall)

Januari

9 **ERiM Seminar** – Firm growth and the scaling intensity of AI-enabled platform and service startups. Robert Kauffman (Copenhagen Business School)

11 **CPB Hybrideseminar** – Net metering scheme for solar energy: How are costs and benefits distributed between households with and without solar panels? Carlotta Masciandaro (Rijksuniversiteit Groningen)

Tilburg University Conferentie – Generative AI. O.a. Koen van Wijk (CTO bij ICT-group)

Tilburg University Seminar – Multi-objective diet optimization. Melissa Koenen (Tilburg University)

18 **Sustainable Finance Lab** ↔ Een nieuw contract tussen samenleving en onderneming. O.a. Rutger Claassen (Universiteit Utrecht)

19 **Pensioenfederatie Webinar** – Pensioenfondsen en de wereldwijde klimaatinvesteringen. O.a. Heleen de Coninck (Technische Universiteit Eindhoven)

23 **Tilburg University Symposium** – From bricks to clicks: Challenges and opportunities of digital choice environments for healthy food choices. O.a. Gera Nagelhout (Universiteit Maastricht)

ZONNEPANELEN EN DE ENERGIEREKENING

De kans op energiearmoede neemt toe onder de groep huishoudens zonder zonnepanelen in tegenstelling tot huishoudens met zonnepanelen. De belangrijkste oorzaak voor deze ongelijkheid tussen huishoudens is de verhoging van de energiebelaasting. Salderen had daarentegen weinig effect op de kosten van consumenten en de netwerkkosten. Carlotta Masciandaro onderzoekt de energierekeningen van huishoudens in relatie tot het bezit van zonnepanelen.

Overlijden

Ons bereikte het droevige bericht dat Eddie Pelle, redacteur bij ESB van 1993 tot 1999, na een kortstondig ziekbed is overleden op 4 december

Promoties

Erasmus Universiteit Rotterdam

Utku Karaca – Privacy in resource allocation problems. 22 december

Radboud Universiteit

Galina van der Weert – Imperfect integration: Governing collaboration through networks in healthcare. 9 januari

Tilburg University

Jia Bi – Essays on extreme returns and investor behavior. 10 januari

Jesse van der Geest – Economic effects of tax avoidance and compliance. 16 januari

Zeng Yu – Essays on systemic risk, relative evaluation contracts, and managerial myopia. 24 januari

Promotiebespreking: Bram van der Kroft

**Sustainability
of financial institutions,
firms and investing**

Bram van der Kroft

12 januari

In tijden van groeiende sociale ongelijkheid en klimaatverandering heeft de Verenigde Naties de duurzame ontwikkelingsdoelen (*Sustainable Development Goals*) in het leven geroepen. De benodigde investeringen, ter hoogte van 2,5 triljoen euro, om deze doelen te verwezenlijken, blijven echter uit. Aangezien overheidsuitgaven ontoereikend blijken, bestudeer ik de mogelijkheid om maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) in de private sector te stimuleren. Met informatie over meer dan 500 MVO-aspecten van bedrijven in 77 landen, bekijk ik zowel het perspectief van het bedrijf als van zijn investeerders.

De keuze om als bedrijf maatschappelijk verantwoord te ondernemen hangt af van de interne winstgevendheid en van de externe druk vanuit consumenten, wetgeving en investeerders. Als die externe druk precies op het bedrijf toegespitst is, dan kan het de kosten-batenanalyse van MVO positief beïnvloeden richting een verbetering op sociaal en milieugebied.

In mijn onderzoek laat ik zien dat wanneer de externe druk echter inaccuraat is, bedrijven niet altijd meer maatschappelijk verantwoord gaan ondernemen, maar zich soms genoodzaakt zien om tot *greenwashing* over te gaan. Dat kan netto negatief uitpakken voor de prestaties op zowel sociaal als milieugebied: bedrijven die aan *greenwashing* doen, beloven veel, maar doen wei-

nig. Het gaat dus om *hoe* stakeholders bedrijven benaderen, en niet *of* ze dit doen, zodat MVO wordt bevorderd. Daarnaast kijk ik naar de impact van duurzame beleggers, opdat zij financiële prikkels voor bedrijven zo kunnen aanwenden om MVO te bevorderen. Duurzaam beleggen is de activiteit waarin beleggers niet alleen inzetten op financieel rendement, maar ook op duurzaamheidsprestaties.

In mijn onderzoek bestudeer ik twee prominente vormen van duurzaam beleggen: desinvesteren en actief stemmen.

Waar desinvesteren in theorie de kapitaalskosten van maatschappelijk verantwoorde bedrijven kan verlagen, laat ik zien dat het deze kosten in de praktijk verhoogt: duurzame beleggers hebben last van informatieasymmetrie, en ze beleggen op basis van verkeerde duurzaamheidskeurmerken.

Actief stemmen bij sociale en milieuthema's tijdens aandeelhoudersvergaderingen verbetert de maatschappelijke prestaties van bedrijven wel. Dit gebeurt echter enkel en alleen wanneer

er actief stemgedrag plaatsvindt op een moment dat bedrijven in staat zijn om duurzaamheidsverbeteringen te bewerkstelligen.

Onderwijs door familie

Ondanks de afname van de kansengelijkheid in het onderwijs is de gezinsachtergrond nog even belangrijk voor de onderwijsprestaties als vroeger. Een jaar extra onderwijs voor de ouders vertaalt zich in 1,8 à 2,2 maanden extra onderwijs voor het kind, blijkt uit een analyse van de Nederlandse geboortecohorten tussen 1966 en 1995 door Atav et al. Daarmee is het het genoten onderwijs dat toegeschreven kan worden aan de ouders over tijd constant gebleven. Ook het aantal jaar genoten onderwijs van de broers of zussen blijft over tijd een even groot deel verklaren van de eigen onderwijsprestaties.

Atav, T., C.A. Rietveld en H. van Kippersluis (2023) *The impact of family background on educational attainment in Dutch birth cohorts 1966–1995*. Tinbergen Institute Discussion Paper, 23-066/V.

Schoolloterij schaadt niet

Amsterdamse vwo'ers die niet naar hun favoriete middelbare school konden, doen het academisch en sociaal even goed als vwo'ers die wel naar hun voorkeurschool mochten. Dit laten Ketel et al. zien met data van de gemeente Amsterdam, het Centraal Bureau voor de Statistiek en een vragenlijst onder scholieren over academische en sociale uitkomsten. In Amsterdam wordt er een loterij toegepast wanneer een middelbare school te veel aanmeldingen binnenkrijgt. Verliezers van de loterij geven in het eerste schooljaar achttien procent vaker aan dat ze liever naar een andere school waren gegaan, maar deze voorkeur is in het vijfde schooljaar niet langer zichtbaar.

Ketel, N., H. Oosterbeek, S. Sovago en B. van der Klaauw (2023) *The (un)importance of school assignment*. CEPR Discussion Paper, 18586.

Inflatieverwachtingen

Analyse van de inflatieverwachtingen van huishoudens kan de toekomstige inflatie nauwkeuriger voorspellen dan professionele voorspellingen en andere economische indicatoren. Dit laten Brandão-Marques et al. zien door een regressiemodel met data uit de Verenigde Staten. Met name de distributie van inflatieverwachtingen blijkt relevant: een minder scheve verdeling wijst vaak op een hogere inflatie in de komende jaren. Ook een mogelijke verandering in het inflatieregime kan op basis van de distributie worden voorspeld. De inflatieverwachtingen kennen een hoge voorspellende waarde doordat ze de financiële keuzes van huishoudens beïnvloeden en die weer effect hebben op de werkelijke inflatiecijfers.

Brandão-Marques, L., G. Gelos, D. Hofman et al. (2023) *Do household expectations help predict inflation?* IMF Working Paper, 2023/224.

Reserveringsloon

Het laagste loon dat iemand bereid is te accepteren, is veertien tot achttien procent lager voor een vrouw dan voor een man. Hierdoor zoeken vrouwen minder lang naar een baan, maar hebben ze wel lagere lonen. Dit laten McGee en McGee zien aan de hand van laboratoriumexperimenten in eerdere studies. Verschillen in de overige persoonlijkheidskenmerken kunnen dit verschil niet verklaren. Het is onduidelijk of vrouwen een te laag of mannen een te hoog reserveringsloon hebben. Toch kan beleid dat vrouwen aanmoedigt om langer te wachten op een betere aanbieding, de welvaart wellicht verhogen.

McGee, A. en P. McGee (2023) *Gender differences in reservation wages in search experiments*. IZA Discussion Paper, 16577.

Thuiswerken ve

Sollicitanten die aangeven deels thuis te willen werken, worden minder vaak uitgenodigd voor een sollicitatiegesprek – vooral als de reden voor deze wens een betere *work-life balance* is. Dit tonen Moens et al. met een vignetexperiment waarin 266 Vlaamse recruiters de cv's van fictieve sollicitanten beoordelen. Als sollicitanten vermelden dat thuiswerken hun productiviteit ten goede komt, worden ze 2,1 procentpunt minder vaak uitgenodigd voor een

Werkloosheid maakt niet eenzaam

Nederlanders hebben meer en intensiever contact met hun familie en hun burens na het verliezen van hun baan, zo tonen Filomena en Picchio aan met een *difference-in-differences*-model en longitudinale vragenlijstdata van LISS. Mensen spenderen ook ongeveer 56 minuten meer per week aan sociale media na werkloos te zijn geworden. Werkloosheid heeft geen invloed op de

rlaagt baankans

gesprek, vergeleken met een controlegroep die geen voorkeur voor thuiswerken uitspreekt. Bij sollicitanten die willen thuiswerken voor een betere *'work-life balance'* gaat dit om 5,1 procentpunt. Wellicht hebben recruiters in het laatste geval zorgen over de productiviteit.

Moens, E., E. Verhofstadt, L. Van Ootegem en S. Baert (2023) *So, dear applicant, do you mean working from home or shirking from home?* IZA Discussion Paper, 16560.

tevredenheid over de sociale contacten, maar verhoogt wel de tevredenheid over de hoeveelheid vrije tijd. Deze bevindingen staan in contrast met de gangbare opvatting dat werkloosheid leidt tot sociale uitsluiting en eenzaamheid.

Filomena, M. en M. Picchio (2023) *You'll never walk alone: Unemployment, social networks and leisure activities.* IZA Discussion Paper, 16579.

Langdurige zorg

Geen ander land besteedt per inwoner zo veel geld aan formele langdurige zorg als Nederland. Dat komt mede doordat men hier recht heeft op formele zorg bij lichtere beperkingen dan in andere landen gebruikelijk is. Bakx et al. laten dit zien met gebruik van meerdere datasets. Hoewel formele zorg dus relatief snel beschikbaar is, verleent een aanzienlijk deel van de volwassenen informele zorg, zoals mantelzorg. Deze zorg is echter slechts een relatief klein deel van de zorgkosten in vergelijking met andere landen. Om een compleet beeld van de kostendragers van langdurige zorg te schetsen, is het overigens wel van belang om ook de kosten van informele zorg en het misgelopen loon van informele zorgverleners mee te nemen.

Bakx, P., E. van Doorslaer en B. Wouterse (2023) *Long-term care in the Netherlands.* NBER Working Paper, 31823.

Leenstelsel

De invoering van het leenstelsel heeft niet geleid tot minder doorstroom naar het hoger onderwijs, zo tonen Bolhaar et al. aan met registerdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Het aandeel scholieren dat binnen vier jaar na afronding van de middelbare school doorstroomt naar een opleiding in het hoger onderwijs is voor het vwo gelijk gebleven, en voor de havo zelfs iets toegenomen. Het leenstelsel heeft ook niet geleid tot minder keuze voor bèta-studies of meer keuze voor hbo-studies in plaats van wo-studies om de kans op slagen te vergroten.

Bolhaar, J., S. Kuijpers, D. Webbink en M. Zumbuehl (2023) *Does replacing grants by income-contingent loans harm enrolment?* CPB Discussion Paper, oktober.

Vaccinatielessen

Als gevolg van de vaccinatiecampagne tegen het coronavirus nam de oversterfte af met ongeveer 2,36 miljoen personen in 141 landen met in totaal een populatie van 5,25 miljard mensen. Dit laten Agrawal et al. zien met een *event study* en een *two-way fixed effects*-model voor de periode van maart 2020 tot augustus 2021. De statistische waarde van deze geredde levens is 8,5 biljoen dollar. Als de vaccinaties eerlijk waren verdeeld over de landen op basis van populatieomvang, zou de oversterfte verder gedaald zijn met 670.000 personen. Gerekend in de statistische waarde van mensenlevens, zou de vaccinatiecampagne dan echter 1,8 biljoen dollar minder hebben opgeleverd.

Agrawal, V., N. Sood en C.M. Whaley (2023) *The impact of the global COVID-19 vaccination campaign on all-cause mortality.* NBER Working Paper, 31812.

Nepreviews

Nepklantenreviews komen veelvuldig voor op online platforms als Amazon, Google en Facebook. Deze nepreviews beïnvloeden de keuzes van mensen en schaden de welvaart. Dat laten Akesson et al. zien met een keuze-experiment waarin deelnemers moeten kiezen tussen vijf vergelijkbare producten. Deelnemers in de experimentele groep kregen positieve nepreviews te zien voor inferieure producten, en kozen deze producten hierdoor vaker dan de controlegroep. Het negatieve welvaartseffect is kleiner voor mensen die aangeven sceptisch te zijn over klantenreviews, en mensen die weinig online winkelen. Meer bewustwording van nepreviews beperkt de negatieve welvaartseffecten aanzienlijk.

Akesson, J., R.W. Hahn, R.D. Metcalfe en M. Monti-Nussbaum (2023) *The impact of fake reviews on demand and welfare.* NBER Working Paper, 31836.

Woonbeleid helpt starter

De woningmarkt in Nederland is vastgelopen. Maar liefst 1,8 miljoen huishoudens zouden liever in een andere woning wonen, blijkt uit de bijdrage van Dorinth van Dijk en Marten van Rooij in deze ESB. Dat is een teken dat de woningmarkt niet weet te voldoen aan de maatschappelijke behoefte.

Tekort en mismatch

Te weinig aanbod en te veel vraag is een deel van het probleem. Onder de eerste twee kabinetten-Rutte is er historisch weinig gebouwd, terwijl het aantal huishoudens wel toenam (Groenemeijer, 2022). Onder Rutte III is de bouw wel weer op gang gekomen, maar onvoldoende om de opgelopen tekorten te compenseren. Kabinet-Rutte IV heeft zich daarom voorgenomen om tot 2030 zo'n 900.000 woningen te bouwen (Rijksoverheid, 2023).

Ondanks die ambitie is het woningtekort echter verder opgelopen, zo toont Léon Groenemeijer in deze ESB. Dat komt omdat de vraag is toegenomen door de

instroom van Oekraïners en door de maximering van de verpleeghuiscapaciteit, waardoor ouderen langer thuis blijven wonen. En het aanbod is minder toegenomen dan voorzien omdat de bouwkosten en rente fors zijn opgelopen.

De stikstofbeperkingen spelen overigens geen rol bij het achterblijvende aanbod: Jan Rouwendal toont aan dat de bouw in de gemeenten die hiermee te maken hebben gelijke tred heeft gehouden met het landelijke gemiddelde. Een mogelijke verklaring is dat deze gemeenten, zich bewust van het probleem, zich extra voor de bouw hebben ingezet en dat de maatregelen toch minder beperkend zijn dan verwacht.

Mismatch is ook een deel van het woningmarktprobleem, blijkt uit de analyse van Van Dijk en Van Rooij. Veel ouderen – wonend in de huizen waar starters alleen van kunnen dromen – zouden eigenlijk iets anders willen. Zij bevinden zich echter in de luxepositie dat ze eisen kunnen stellen en ze blijven dus zitten zolang het aanbod niet aan die eisen voldoet. Zo stopt de doorstroming op de markt, en dat raakt iedereen, maar de starters het hardst.

Beleid maakt het verschil nog niet

Het beleid van Rutte IV heeft de starter nog weinig geholpen. Weliswaar kan de verruiming van de huurprijsregulering de huurprijzen drukken, maar dat gaat aan de neus van de starter voorbij. Het blijft immers onverminderd moeilijk om een huurwoning te vinden (EenVandaag, 2023). De resultaten van Yentl Stutterheim, Dick van der Sluijs en Menno Schellekens in deze ESB suggereren bovendien dat veel verhuurders zich in de praktijk nog niet aan de huurprijsregulering houden.

De positie van de koopstarter is de afgelopen jaren wel veranderd. Een van de problemen van koopstarters was zij dat veelal werden overboden door investeerders die een huis opkopen om het vervolgens te verhuren – al dan niet aan de koopstarter die door hen werd overboden (Thiel en Zaunbrecher, 2023).

Die concurrentie van investeerders zou nu voorbij moeten zijn. De verdrukking van koopstarters door investeerders speelt vooral bij een lage rente, beargumenteert Wouter Elsenburg in deze ESB: de waarde van

Mismatch woningmarkt voor 1,8 miljoen huishoudens

DORINTH VAN DIJK EN MAARTEN VAN ROOIJ

552

Bij lage rente duwt strenge leennorm starter naar huur

WOUTER ELSENBURG

555

Rendement particuliere verhuurders onder druk

YENTL STUTTERHEIM, DICK VAN DER SLUIJS
EN MENNO SCHELLEKENS

558

Nederlandse hypothecaire leenruimte hoog, maar binnen Europese kaders

JOS VAN ROOIJ

562

Voordeel familiehypotheek groter dan jubelton

GERARD EIJSINK EN MAURO MASTROGIACOMO

565

Door hogere bevolkingsgroei zijn er meer woningen nodig

LÉON GROENEMEIJER

568

Aantal bouwvergunningen is toegenomen, ondanks stikstofarrest

JAN ROUWENDAL

570

Column: Moedig samenwonen aan om woningtekort te beperken

NILS KOK EN DIRK BROUNEN

573

nog niet uit de brand

toekomstige huuropbrengsten neemt dan toe, waardoor het verhuren van een woning meer oplevert en investeerders meer kunnen bieden voor woningen dan koopstarters die worden beperkt door de leennormen.

De analyse van Stutterheim et al. bevestigt dat het rendement van particuliere verhuurders fors is gedaald. Naast de rente hebben ook de beleidsingrepen van het kabinet hieraan bijgedragen. Investeerders spelen inmiddels geen grote rol meer op de koopmarkt (De Vries en Hans, 2023).

Maar hoewel koopstarters nu minder te vrezen hebben van de concurrentie met investeerders, is hun positie nog allerminst rooskleurig: het blijft moeilijk om een woning te kopen. Zo betalen koopstarters nu een fors hogere rente, terwijl de huizenprijzen vooralsnog niet navenant zijn gedaald (Stortelder en Nordman, 2023).

Verruimen leennormen geen goed idee

Nu het woonbeleid nog weinig verandering heeft gebracht in de positie van de starter, kan bij politici de verleiding toenemen om de leennormen te verruimen. Dat is echter geen goed idee. Niet alleen zijn de leennormen in Nederland internationaal gezien al relatief soepel omdat de hypotheek de volledige waarde van een huis mag bedragen, zoals Jos van Rooij toont. Ook zal een verruiming van de normen de koopstarter vooral schaden. Een strenge inkomensnorm voorkomt immers dat huishoudens – in de strijd om een koopwoning – onderling de prijzen opdrijven door elkaar op te juttten om een steeds groter deel van hun inkomen in te zetten voor de aankoop van een woning (met tevens als risico dat ze hun overige lasten niet meer kunnen dragen).

Om het prijsbeperkende effect van leennormen te vergroten, zou het overigens helpen als banken strenger zouden controleren op de leningen die huizenkopers afsluiten naast hun hypotheek bij de bank. Gerard Eijsink en Mauro Mastrogiacomo tonen in deze ESB dat dit relatief veel gebeurt, met als risico dat mensen toch meer lenen dan de leennormen toestaan zodat de woningprijzen verder worden opgedreven.

Ander perspectief kan helpen

Zonder reëel zicht op een groter woningaanbod kan de maatschappelijke behoefte aan wonen alleen be-

ter vervuld worden door een andere verdeling van de bestaande woningen. Als we vaker samenwonen, stellen Nils Kok en Dirk Brounen in deze ESB, zal dat de druk op de woningmarkt verminderen (Eichholtz et al., 2022).

Het stimuleren van samenwonen hoeft niet per se welvaart te kosten. Op dit moment zijn er namelijk een aantal regelingen die het mensen verhinderen om bij elkaar in te trekken. Zo kan samenwonen leiden tot kortingen op de AOW of de bijstand, en verbieden veel verhuurders en hypotheekverstrekkers onderverhuur. Het wegnemen van die barrières kan zowel de welvaart van de betrokkenen verhogen als bijdragen aan de vermindering van het woningtekort.

Literatuur

EenVandaag (2023) *Sociale huurders kansloos op de woningmarkt, bijna helft wacht al langer dan 3 jaar*. EenVandaag Opiniepanel, 9 september. Te vinden op [eenvandaag.avrotros.nl](https://www.eenvandaag.nl/avrotros).

Eichholtz, P., L. Kattenberg en N. Kok (2022) *Neem prikkels tegen samenwonen weg om het woningtekort te verkleinen*. ESB, 107(4809S), 46–50.

Groenemeijer, L. (2022) *Slechts beperkte verhoging woningproductie nodig*. ESB, 107(4809S), 67–69.

Stortelder, W. en N. Nordman (2023) *Hogere hypotheekrente werkt slechts beperkt door in huizenprijzen*. ESB, 108(4822), 267–269.

Rijksoverheid (2023) *900.000 nieuwe woningen om aan groeiende vraag te voldoen*. Bericht te vinden op www.rijksoverheid.nl.

Thiel, J. en H. Zaunbrecher (2023) *De impact van leennormen op huurders, huizenbezitters en investeerders*. CPB Publicatie, september.

Vries, P. de, en L. Hans (2023) *Particuliere investeerders verkopen nu meer woningen dan ze kopen*. ESB, 108(4822), 286.

ROBERT KLEINKNECHT

Hoofdredacteur

Mismatch woningmarkt voor 1,8 miljoen huishoudens

De woningmarkt staat onder druk. Hoge prijzen beperken de toegankelijkheid van koopwoningen en ook huurwoningen zijn schaars. In hoeverre sluit de huidige woonsituatie aan bij de woonvoorkeuren van de bevolking?

IN HET KORT

- Bijna driekwart van de bevolking is ervan overtuigd dat kopen financieel veel aantrekkelijker is dan huren.
- Bij gelijke kosten wil 34 procent van de huurders liever kopen; en 14 procent van de eigenaren liever huren.
- Jonge huurders willen relatief vaak kopen en oudere woningeigenaren willen relatief vaak huren.

DORINTH VAN DIJK

Senior econoom bij De Nederlandsche Bank (DNB)

MAARTEN VAN ROOIJ

Coördinerend econoom bij DNB

De Nederlandse woningmarkt heeft de afgelopen jaren te kampen gehad met talloze uitdagingen. De huizenprijzen zijn gestegen, de vraag heeft het aanbod overtroffen en het vinden van een passende woning lijkt voor velen een lastige zoektocht geworden.

In het debat op de woningmarkt was ook veel aandacht voor het vrije huursegment. Er was behoefte aan meer marktconforme huren en een grotere rol voor private investeerders. Al deze ontwikkelingen op de woningmarkt hebben geleid tot diverse beleidsvoorstellen en -maatregelen (Conijn, 2019). Dit beleid was succesvol, in die zin dat de omvang van de private huursector in de totale woningvoorraad gegroeid is van tien procent in 2015 tot dertien procent in 2021 (BZK, 2022). Ter vergelijking: het aandeel huurwoningen in eigendom van woningcorporaties is 27 procent, en het aandeel koopwoningen bedraagt 60 procent.

Meer recent staat het aanbod van huurwoningen in de vrije sector door opkoopbescherming onder druk (Francke et al., 2023a), en kent de stapeling van aangekondigde maatregelen, zoals huurprijsregulering, het risico dat de private huursector weer in omvang afneemt (Francke et al., 2023b). Dit roept de vraag op wat huishoudens zelf het liefst willen: kopen of huren? In dit artikel meten we de woonvoorkeuren van Nederlanders, en vergelijken we die met hun woonsituatie.

Meting van woonvoorkeuren

In april 2021 is er een vragenlijst voorgelegd aan het Centerpanel, dat ook de basis vormt voor de jaarlijkse DNB Household Survey. Dit panel is representatief voor de (Nederlandssprekende) bevolking van zestien jaar en

ouder. In totaal hebben 2.413 panelleden deelgenomen aan de enquête (een deelname van tachtig procent). Hoewel de niet-deelname daarmee beperkt is, zijn de hier gepresenteerde uitkomsten gewogen op leeftijd, geslacht, opleiding en inkomen om de representativiteit te waarborgen.

De woonvoorkeuren zijn gemeten door mensen te vragen naar hun intrinsieke voorkeur voor koop- en huurwoningen. Deze benadering is gekozen omdat huishoudens niet altijd in staat zijn hun woonwensen te realiseren. Een extra voordeel is dat er 'wat-als-situaties' kunnen worden voorgelegd. Een nadeel van deze benadering is dat mensen toch nog een andere beslissing kunnen nemen als zij daadwerkelijk voor de keuze komen te staan.

De intrinsieke woonvoorkeuren zijn op twee manieren gemeten. Ten eerste door te vragen of mensen bij afwezigheid van financiële verschillen (niet in de maandelijkse lasten, en niet in de vermogensopbouw via de eigen woning) willen kopen of huren. Ten tweede door te vragen wat zij bereid zijn om (extra) te betalen voor een koop- of huurwoning (zie online-bijlage).

Mismatch woonsituatie en woonvoorkeuren

Bij afwezigheid van financiële verschillen heeft 56 procent van de Nederlanders een voorkeur voor een koopwoning, en 21 procent voor een huurwoning (figuur 1). Er bestaat dus behoefte aan zowel koop- als huurwoningen. Dat de meerderheid van de Nederlanders een voorkeur voor kopen heeft, komt overeen met het grotere aandeel koopwoningen in de woningvoorraad dan het aandeel huurwoningen. Niettemin zou veertien procent van de woningeigenaren bij gelijke kosten liever een woning huren. Binnen de huurdersgroep bevinden zich relatief meer huishoudens die liever een woning zouden kopen. Voor sociale huurders en vrije huurders gaat het om respectievelijk 31 en 49 procent. Voor 1,8 miljoen huishoudens is er dus sprake van een mismatch, en komt de huidige woonsituatie niet overeen met een voorkeur voor huur of koop.

Idealiter wordt in een markt zonder verstoringen de keuze voor een koop- of een huurwoning niet bepaald door kostenverschillen, maar door intrinsieke voorkeuren – die samenhangen met de verschillende eigenschappen van koop- en huurwoningen. De mismatch in het type woningen kan samenhangen met de beschikbaarheid en toegankelijkheid van huur- en koopwoningen, of met het feit dat er in de praktijk wel degelijk verschillen bestaan wat betreft de kosten van huren en kopen. Woningeigenaren kennen bijvoorbeeld belastingvoordelen in de vorm van hypotheekrenteaftrek, en het woningvermogen wordt ook nauwelijks belast. Ook als er rekening wordt gehouden met de

Een reactie op dit artikel is te vinden op esb.nu/reactie/ deWildt

kosten van onderhoud, gemeentelijke belastingen en dergelijke, zijn de kosten bij koopwoningen lager dan bij huurwoningen in de vrije sector (DNB, 2021). Voor huurders in de sociale sector geldt dat zij mogelijk aanspraak kunnen maken op huurtoeslag, en op het huren van woningcorporaties met huurprijzen die lager zijn dan het marktconforme niveau.

Mismatch jonge huurders en stedelijke kopers

Woningeigenaren die bij gelijke kosten liever zouden huren, wonen vaker in stedelijke gebieden (zie online-bijlage). Binnen de groep huurders die liever zouden kopen, valt het op dat jongere huurders vaker een voorkeur voor kopen hebben. Onder oudere huurders speelt deze voorkeur veel minder. En vrijesector-huurders geven vaker dan sociale-sector-huurders aan liever te willen kopen. Mogelijkerwijs omdat deze groep te veel verdient voor socialesector-huur en vrijesector-huur niet gesubsidieerd is en dus relatief duur is. Een deel van deze groep heeft hun koopwens dus (nog) niet waar kunnen maken.

Bereidheid om fors extra te betalen

Een behoorlijk deel van de respondenten zegt zelfs, ongeacht de kostenverschillen, te willen huren (16 procent) of kopen (26 procent). Dit volgt uit de antwoorden op een zogenoemde ‘vignette-vraag’ waarin respondenten rapporteren waar het ‘omslagpunt’ in de lasten ligt over de totale woonduur dat bepaalt of zij liever willen huren of kopen (figuur 2). Bij deze vraag is aangegeven dat het gaat om uitgaven voor een huur- en koopwoning (exclusief aflossingen op de hypotheek). Als kopen 7,5 procent duurder is dan huren, dan wil 45 procent toch kopen. Als huren 7,5 procent duurder is, dan wil 32 procent toch huren.

Voor 23 procent van de respondenten ligt het omslagpunt binnen een ‘range’ van 15 procent (kopen = maximaal 7,5 procent duurder of minimaal 7,5 procent goedkoper), hetgeen suggereert dat voor deze groep de kostenverschillen in belangrijke mate de voorkeur bepalen, en dat beleid dat deze kosten verandert een verschil kan maken.

Hoewel dit wellicht een moeilijke vraag is om te beantwoorden (17 procent van de respondenten vond de vragen in het algemeen moeilijk of erg moeilijk), bevestigen de uitkomsten dat grote groepen huishoudens een sterke intrinsieke voorkeur hebben voor kopen of huren.

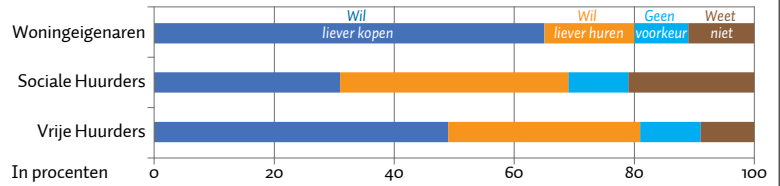
Ouderen willen huren, jongeren willen kopen

Leeftijd hangt sterk samen met de woonvoorkeur (zie online-bijlage). Jongeren (onder de 45 jaar) hebben relatief vaker een voorkeur voor koop, en ouderen (vanaf 65 jaar) voor huur. De kans dat jongeren aangeven het liefst te kopen is 22 procentpunt hoger dan dat ouderen dit zouden doen (conditioneel op huidige woonsituatie en andere persoonskenmerken). De kans dat ouderen aangeven het liefst te huren is 9 procentpunt groter dan dit het geval is voor jongeren. Mannen en hogeropgeleiden hebben significant vaker een voorkeur voor kopen. Mensen die in stedelijke gebieden wonen, willen juist liever huren.

Jongeren hebben niet alleen bij gelijke kosten een voorkeur voor een koopwoning, maar ze blijken ook de groep te zijn die eruit springt bij de bereidheid om extra te betalen

Mismatch woonsituatie en woonvoorkeuren bij afwezigheid van financiële verschillen

FIGUUR 1

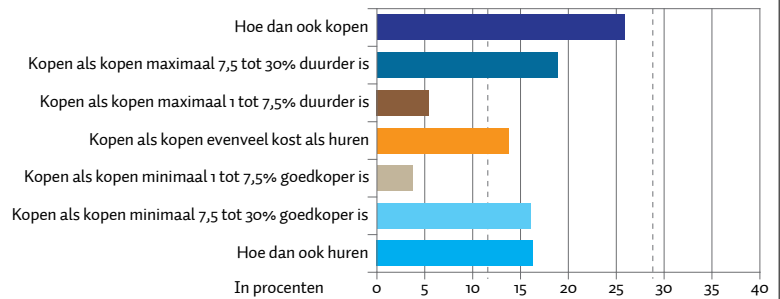

Noot: De figuur rapporteert percentages na weging qua leeftijd, geslacht, opleiding en inkomen

Data: DNB/Centerpanel enquête | ESB

Rol van woonlasten bij voorkeur huur/koop

FIGUUR 2

Data: DNB/Centerpanel enquête | ESB

Woordenwolk liever kopen en liever huren

FIGUUR 3

Data: DNB/Centerpanel enquête | ESB

voor een koopwoning (zie online-bijlage). De mensen die liever willen huren – ook als het duurder is – zijn vaker ouderen. Het resultaat dat ouderen liever willen huren, en daar best wat extra geld voor over hebben, sluit aan bij de eerdere bevindingen dat ouderen graag kleiner, gelijkvloers en ‘levensloopbestendig’ willen wonen (Van Dijk en Van Rooij, 2022). Dit soort woningen zijn immers goed in de huursector te realiseren.

Eigenschappen bepalen voorkeuren

De ‘woordenwolk’ in figuur 3 vat de antwoorden samen die respondenten opschreven om hun woonvoorkeur bij gelijke kosten te motiveren. Voor zowel de groep ‘liever huren’ als ‘liever kopen’ zijn de zogenoemde *topic models* geschat, die uit de gegeven antwoorden drie categorieën destilleren op basis van met elkaar samenhangende antwoorden – welke categorieën vervolgens handmatig zijn gelabeld. Voor bijna de helft (47 procent) van de respondenten is ‘geen zorgen’ de belangrijkste reden om liever te huren, voor 29 procent is dat ‘flexibiliteit’, en voor 25 procent ‘kan niet kopen’. Voor ‘liever kopen’ onderscheiden wij de categorieën ‘aanpassingsvrijheid’, ‘onafhankelijkheid’ en ‘investering’, die voor respectievelijk 37, 26 en 36 procent de belangrijkste redenen vormen.

De respondenten die ‘kan niet kopen’ of ‘investering’ hebben gekozen, houden toch rekening met financiële mogelijkheden of vooruitzichten – hetgeen laat zien dat respondenten de vraag naar intrinsieke woonvoorkeuren (en het verzoek om deze voorkeur te motiveren) mogelijk best lastig vonden. Daar staat tegenover dat slechts veertien procent aangaf het antwoord niet te weten, en dat zoals gezegd de algehele moeilijkheidsgraad van de enquête niet als hoog werd beoordeeld. Een alternatieve verklaring is dat het niet gemakkelijk is om kostenverschillen tussen huren en kopen goed met elkaar te vergelijken.

Conclusies

Kopen is duidelijk populairder dan huren. Deels hangt dit samen met de overtuiging dat kopen financieel aantrekkelijker is: driekwart van de respondenten geeft aan kopen financieel zelfs veel aantrekkelijker te vinden dan huren. Volgens Hochstenbach (2022) speelt het bij deze voorkeur ook mee dat het eigenwoningbezit door een jarenlang beleid is gepromoot.

Ruim anderhalf miljoen huishoudens woont niet in het type woning dat past bij hun intrinsieke voorkeur. Vanuit welvaarts-economisch perspectief is het niet optimaal dat de intrinsieke voorkeur wordt verstoord (Van Ewijk et al., 2006; DNB, 2021).

Veel economen zijn van mening dat afschaffing van de hypotheekrenteaftrek en een gelijke belastingbehandeling van vermogen van kopers en huurders kan bijdragen aan een betere werking van de woningmarkt (zie Groot et al., 2022). Door fiscale verschillen tussen kopen en huren weg te nemen, verminderen de kostenverschillen – waardoor woningkeuzes meer worden gedreven door de intrinsieke voorkeur voor woningen, en dus de mismatch op de woningmarkt kan afnemen. Tegelijkertijd is een deel van de huishoudens in de sociale sector gewoonweg om financiële redenen aangewezen op sociale huur.

Aanbevelingen

Ook bij gelijke kosten is de behoefte aan koopwoningen groter dan de behoefte aan huurwoningen. De nieuwbouwpoging zal dus moeten voorzien in voldoende koopwoningen. Niettemin is er een substantiële minderheid die een sterke voorkeur heeft voor een huurwoning (en aangeeft daar ook best extra voor te willen betalen). Deze voorkeuren hangen samen met de specifieke kenmerken van huurwoningen (flexibiliteit; geen zorgen). Dit onderstreept het belang van een goed functionerende huursector die groot genoeg is. Ook macro-economisch kent de vrije huursector voordelen, bijvoorbeeld in termen van een grotere verhuis- en arbeidsmobiliteit (DNB, 2020; 2022). Tegen deze achtergrond is het van belang om te monitoren of het aanbod van huurwoningen in de vrije sector op peil blijft.

De mismatch tussen huishoudens en woningen hangt voor een belangrijk deel samen met de levensfase waarin huishoudens verkeren. Jonge huurders willen relatief vaak kopen en oudere woningeigenaren willen relatief vaak huren. Dit biedt perspectief om de woonvoorkeuren beter te laten aansluiten op de feitelijke woonsituatie, door bij de nieuwbouwpoging in te spelen op de behoefte aan huurwoningen voor ouderen en koopwoningen voor jongeren.

Als ook de verschillen in de financiële behandeling van vermogen van huurders en eigenaren weggenomen worden, verdwijnt er een financiële drempel voor ouderen om te gaan huren. Met als extra voordeel dat wanneer oudere woningeigenaren hun huurwens waarmaken, er ook meer woningen beschikbaar komen voor jonge huurders met een koopwens (Conijn, 2021).

Literatuur

- BZK (2022) *Wonen langs de meetlat. Resultaten van het WoonOnderzoek Nederland 2021*. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Publicatie 9 juni. Te vinden op www.woononderzoek.nl.
- Conijn, J. (2019) *Kennis is als een fata morgana*. Afscheidsrede bij het afscheid als bijzonder hoogleraar Woningmarkt aan de UvA, 17 januari. Te vinden op www.seminarsopmaat.nl.
- Conijn, J. (2021) *Naar een toekomstgerichte private huursector*. *Real Estate Research Quarterly*, 21(4), 1–6. Te vinden op www.vogon.nl.
- Dijk, D. van, en M. van Rooij (2022) *Bouwen voor ouderen kan gehele woningmarkt toegankelijker maken*. *ESB*, 107(4809S), 56–59.
- DNB (2020) *Woningmarkt en samenleving gebaat bij betere balans tussen koop en huur*. *DNBulletin*, 9 april.
- DNB (2021) *Verkleinen kostenverschil tussen koop en huur werkt welvaartsverhogend*. *DNBulletin*, 7 januari.
- DNB (2022) *Huurders in gereguleerde markt verhuizen minder vaak*. *DNBulletin*, 28 november.
- Ewijk, C. van, M. Koning, M. Lever en R. de Mooij (2006) *Economische effecten van aanpassing fiscale behandeling eigen woning*. CPB Document, 62.
- Francke, M., L. Hans, M. Korevaar en S. van Bekkum (2023a) *Buy-to-live vs. buy-to-let: The impact of real estate investors on housing costs and neighborhoods*. SSRN Working Paper, 15 juni.
- Francke, M., M. van 't Hek, A. Krasniqi en E. van der Goes (2023b) *Waarde-effecten maatregelen huursector*. Onderzoeksrapport Ortec Finance, 9 januari.
- Groot, S., M. Bani, E. Barendregt, D. Bezemer et al. (2022) *Economisch perspectief voor een grondige renovatie van de woningmarkt*. *ESB*, 107(4811), 316–317.
- Hochstenbach, C. (2022) *Uitgewoond: Waarom het hoog tijd is voor een nieuwe woonpolitiek*. Amsterdam: Das Mag.

Bij lage rente duwt strenge leennorm starter naar huur

Strenge leennormen leiden ertoe dat huishoudens minder geld kunnen uitgeven aan de koop van een huis. Dat kan leiden tot lagere huurprijzen, maar ook tot verdringing van potentiële kopers door investeerders die huizen kopen om te verhuren.

IN HET KORT

- Strengere leennormen beperken de hypotheekfinanciering, vooral voor starters, en daarmee ook hun vermogensopbouw.
- Het effect van leennormen op huizenprijzen is kleiner als koopstarters worden verdrongen door *buy-to-let*-investeerders.
- Maatregelen die starters gelijke biedkansen geven ten opzichte van beleggers houden de huizenprijzen stabiel.

WOUTER ELSENBURG

Senior econoom bij
SEO Economisch
Onderzoek

In Nederland hanteert de overheid, op basis van advies door het Nibud, vastgestelde leennormen voor hypotheek. Daarmee is de hoogte van een hypotheek die huishoudens mogen aangaan gemaximeerd. Deze leennormen dienen als een belangrijk instrument om huishoudens te beschermen tegen overkreditering, omdat ze hypotheek begrezen als percentage van de woningwaarde en het huishoudensinkomen. Tevens zijn deze normen erkend als een macroprudentieel instrument, omdat ze invloed uitoefenen op de ontwikkeling van huizenprijzen via de beperking van hypotheekfinanciering (ESRB, 2014).

Bijna altijd gaat in Nederland de jaarlijkse vaststelling van leennormen gepaard met discussie over de gewenste hoogte. Vaak is er vanuit de politiek vraag naar ruimere leennormen, bijvoorbeeld voor 'vergroening' van de woning en om de positie van starters op de woningmarkt te versterken. Toezichthouders geven doorgaans tegengas door te wijzen op risico's voor individuele huishoudens en op het prijsopdrijvende effect van extra geld dat naar de woningmarkt vloeit. De leennormen zijn in 2013 fors aangescherpt, maar zijn recent iets ruimer geworden nu ook het tweede inkomen volledig wordt meegeteld.

Bij het idee dat hogere leennormen de prijzen opjaag wordt echter vaak over het hoofd gezien dat ze potentiële kopers dwingen om te huren, wat via hogere huren ook invloed heeft op woningprijzen. In dit artikel maak ik gebruik van een theoretisch model om de koopkracht van huurders op de woningmarkt, en om het effect van leennormen op de huizenprijzen en de vermogensopbouw van huishoudens (in het bijzonder dat van starters) te onderzoeken.

Recent bleek uit onderzoek van het Centraal Planbureau dat strikte leennormen er inderdaad toe leiden dat een deel van de potentiële kopers gedwongen wordt om te huren omdat een belegger meer kan bieden (CPB, 2023). In het onderzoek wordt becijferd dat de sterke toename in vrijesectorwoningen vanaf 2013 voor een vijfde te verklaren is door striktere leennormen. De analyse gaat echter niet in op vermogensopbouw. Kopers bouwen immers via woningbezit vermogen op, al bestaat er ook een risico op waardedaling, terwijl huurders deze mogelijkheid niet hebben. Ook heeft het CPB in haar analyse minder aandacht voor de invloed van de rente op de concurrentie tussen kopers en beleggers.

Voor starters belemmerd op de koopmarkt

Voor starters kunnen door de sterke huizenprijsstijgingen van de laatste jaren moeilijk een eigen woning financieren. Dit komt deels doordat er een tekort is aan huizen, maar ook omdat beleggers, bijvoorbeeld particuliere verhuurders, het aantrekkelijk vinden om een huis te kopen met als doel dit te verhuren. Dit huis verhuren zij vervolgens vaak aan een potentiële starter, die niet over de middelen beschikt om zelf een huis te kopen en die bereid is om in plaats daarvan te huren.

Voor al in de grote steden speelt dit *buy-to-let*-fenomeen. Zo kwam in Amsterdam 54,6 procent van de recente bewoners (huishoudens die in 2020 of 2021 een huis betrokken) in de stad terecht in een door een particulier verhuurd huis, en kocht slechts 20,4 procent van deze groep een eigen huis, zie figuur 1. Tien jaar eerder waren beide categorieën goed voor circa 30 procent van de nieuwe bewoning. Deze verschuiving illustreert dat de huurwaarde van een woning hoger kan zijn dan de koopwaarde, met als gevolg dat koophuizen in huurhuizen worden omgezet.

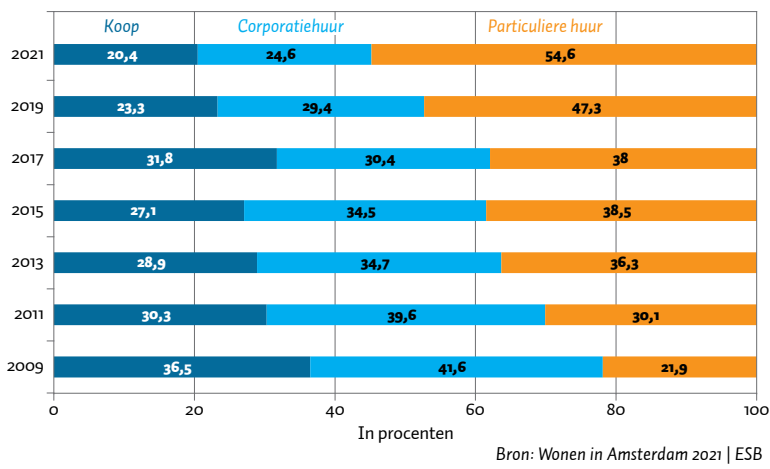
Theoretisch model

Om interacties tussen de huur- en de koopmarkt te tonen is er een modellering van de huizenmarkt nodig. Ik doe dit aan de hand van een zo eenvoudig mogelijk model. Op basis hiervan kunnen enkele mechanismen worden uitgelegd zonder dat het model de ambitie heeft om een precieze empirische weergave van de markt te bieden.

Dit sterk gestileerde model gaat ervan uit dat er één huis beschikbaar is voor één huishouden, dat dit huis kan huren of kopen. Het huishouden zal het huis kopen als het meer kan bieden dan een belegger, maar zal het huis huren als de belegger meer kan betalen. De hoogste bieding bepaalt de waarde van het huis.

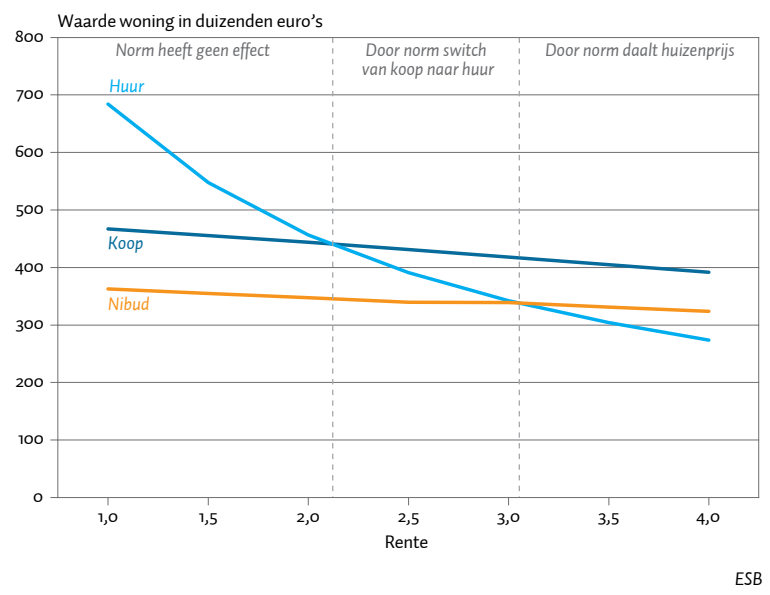
De verschuiving van koop- naar huurhuizen in Amsterdam

FIGUUR 1

De gemodelleerde waarde van een starterswoning als koop- en huurhuis

FIGUUR 2

Wat een huishouden kan bieden hangt van het inkomen af en het aandeel dat daarvan beschikbaar is voor een hypotheek. Dit laatste wordt in potentie beperkt door een leennorm (de *loan-to-income*). Wat een belegger aan een huis wil uitgeven hangt af van het vereiste rendement, en van wat een huishouden aan huur zou willen betalen. Huishoudens verschillen immers qua inkomen en voorkeuren.

Aannames voor starterhuishoudens

Wat een starter voor een huis kan bieden, hangt af van de maximale hypotheek die deze kan krijgen. Dit berust

Aannames inkomsten huurwoning KADER 1

Kosten onderhoud:	15 procent van de huurinkomsten
Vereist rendement:	3 procentpunt boven de hypotheekrente
Groei huurinkomsten:	2 procent per jaar
Inflatie:	2 procent per jaar

vervolgens op het inkomen, de rente en het deel van het inkomen dat de starter bereid is aan hypotheeklasten uit te geven. Zo waren in 2021 huurders jonger dan 35 die van een particuliere verhuurder huurden, gemiddeld bereid om ruim 45 procent van hun netto-inkomen te betalen aan huur (CBS, 2022). Ook zijn starters bereid om een groot deel van hun inkomen aan een hypotheek te besteden aangezien ze vaak aan het begin van hun loopbaan staan – en dus een inkomensstijging kunnen verwachten. Het gegeven dat starters vaak de grenzen van de leennormen opzoeken, illustreert dit feit (AFM, 2022).

De modellering in dit artikel gaat ervan uit dat een starter een bruto-inkomen heeft van 70.000 euro per jaar – daar 46.000 netto van overhoudt en bereid is om veertig procent van dit netto-inkomen aan een hypotheekfinanciering te besteden, ofwel 1.533 euro per maand (waarbij er rekening is gehouden met renteaftrek en het eigenwoningforfait). Deze situatie is te vergelijken met die van een jong stel, dat een tweemaal modaal inkomen verdient en een eerste huis wil kopen.

Afhankelijk van de hoogte van de rente kan de starter – in een situatie zonder leennormen – dan een maximale hypotheek financieren van tussen de 467.000 euro bij een lage rentestand van één procent, en van 392.000 euro bij een hogere rentestand van vier procent (figuur 2). Hierbij is het uitgangspunt dat de starter kiest voor een volledig annuïtaire hypotheek. Dit is meer dan de huidige norm – en wellicht meer dan verstandig, al doet deze analyse daar geen uitspraak over. Het gaat hier om het effect (mechanisme) van het opleggen van een leennorm.

Aannames voor beleggers

Wat een belegger bereid is voor het huis te betalen, hangt af van wat de starter betalen wil aan huur. Voor een starter op de woningmarkt is een huurhuis vaak best een goede optie. Het biedt de flexibiliteit die bij de levensfase past waarin banen en relaties nog minder vast zijn.

Een belangrijk nadeel is uiteraard dat een huurhuis niet bijdraagt aan vermogensopbouw, terwijl een koophuis dat naar verwachting wel doet. Het model gaat er daarom vanuit dat een starter bereid is om een relatief groot aandeel van het inkomen aan huur uit te geven – maar minder dan bij een koophuis – namelijk 35 procent van het netto-inkomen.

Daarnaast is het van belang wat voor de belegger het vereiste rendement op de woning is, en welke huurverhogingen in de toekomst realistisch zijn. Zie voor de aannames hierover kader 1. Deze aannames zijn globaal gebaseerd op cijfers uit de Nederlandse markt, waarbij de ontwikkeling van huurinkomsten conservatief zijn geraamd op het inflatieniveau. Op basis van deze aannames kan er voor verschillende renteniveaus worden bepaald wat de belegger bereid is om voor het huis te betalen. Afhankelijk van de hoogte van rente en scenario varieert de huurwaarde van de woning dan tussen de 274.000 en 684.000 euro.

Het grote verschil in de potentiële huurwaarde van een woning illustreert dat de huurwaarde zeer sterk afhankelijk is van de rentestand: bij een lage rente neemt de contante waarde van de toekomstige huurinkomsten zeer sterk toe.

Bij lage rentes is de kans groot dat een belegger meer kan betalen voor een woning dan een starter, en vice versa

bij hoge rentes. Daarmee is het niet verbazingwekkend dat er juist in de periode met zeer lage rentestanden veel starterswoningen in grote steden zijn overgegaan van koophuis naar huurhuis. Nu de rentes oplopen, neemt de huurwaarde af en ontstaan er voor kopers weer iets meer kansen.

Strengere normen duwen starters huurmarkt op

De huidige leennormen zijn strenger dan in het rekenvoorbeeld, waardoor een koopstarter met een inkomen van 70.000 euro momenteel een maximale hypotheek kan krijgen van tussen de 323.000 euro bij een rente van vier procent en 363.000 euro bij een rente van één procent (de Nibud-norm). Of de leennormde koopstarter van de markt drukt, hangt af van de hoogte van de rentestand (figuur 2). Bij een relatief hoge rentestand, bijvoorbeeld vier procent, zal een starter, in de situatie waarin de huidige leennormen gelden, het van de belegger winnen en het huis kunnen kopen. De woning kan dan voor een lager bedrag worden gekocht dan wat de starter er zonder leenbeperkingen voor over had gehad. De leennorm dempt dan dus de huizenprijs, wat zich vertaalt in lagere hypotheeklasten.

Bij een lagere rentestand pakt het introduceren van een leennorm echter anders uit. Stel dat de rente 2,5 procent bedraagt. Dan had de starter het in een situatie zonder leennormen gewonnen van de belegger, op basis van het rekenvoorbeeld hierboven. Maar door het introduceren van de leennorm kan de starter nu minder financieren dan wat de belegger bereid is om voor het huis te betalen. De leennorm leidt er nu toe dat de starter het huis zal huren in plaats van kopen. In deze situatie is het effect van de leennorm op de huizenprijs kleiner, omdat de huurwaarde bepalend is, niet de koopwaarde, en de huurwaarde wordt door de leennorm niet verlaagd. Bij nog lagere rentestanden wint in het model de belegger het altijd van de starter, aangezien de beleggingswaarde dan hoger is dan de koopwaarde. Het opdrijven van de prijzen komt niet door de beleggers alleen, maar door de combinatie van rente, bereidheid tot betalen van veel huur en vereist rendement. De Nibud-normen maken het hier iets ingewikkelder dan nodig.

Negatief effect op vermogensopbouw starters

Wanneer een starter een huis huurt in plaats van koopt, dan bouwt deze minder vermogen op. Dit verschil is aanzienlijk. Uitgaande van een hypotheekrente van drie procent, gaat het in het model in het eerste jaar om zo'n 8.700 euro aan aflossing en zo'n 8.400 euro aan jaarlijkse waardevermindering van de woning (van initieel 418.000 euro), bij een inflatie van twee procent. In de jaren daarna loopt de vermogensopbouw op, vanwege de toenemende (want annuïtaire) aflossing. De vermogensopbouw in het eerste jaar bedraagt dus 17.100 euro. Daar komt in potentie de huizenprijsstijging boven de inflatie nog bij, die in dit eenvoudige model op nul is gezet. Daar staat tegenover dat de huurder vijf procent lagere woonlasten heeft en dit bedrag dus zou kunnen sparen. Na een jaar gaat het inclusief twee procent rente dan om zo'n 2.300 euro per jaar. Het verschil in vermogensopbouw tussen beide situaties is dus 14.800 euro in het eerste jaar na aankoop, wat oploopt in de jaren erna.

De grotere vermogensopbouw van koopstarters is gedeeltelijk te zien als vergoeding voor de flexibiliteit die

huren biedt, en voor het risico op een waardedaling van het huis. Maar het is zo'n aanzienlijk bedrag dat het niet geheel als zo'n flexibiliteits- en risicovergoeding kan worden gezien. Een deel dient daarom beschouwd te worden als kosten voor huurders, die optreden omdat er leenrestricties gelden. Daarmee is het duidelijk dat leennormen vanwege de substitutie van koop naar huur een effect hebben op de mogelijkheid voor huishoudens om vermogen op te bouwen.

Steun starter en huizenprijzen

Beleidsmakers dienen het neerwaartse effect van leennormen op huizenprijzen niet te overschatten. Potentiële kopers die buiten de boot vallen gaan huren en oefenen zo alsnog koopkracht uit op de woningmarkt. Dit beperkt het neerwaartse effect van leennorm op de huizenprijzen. Dit effect impliceert dat maatregelen gericht op het versterken van de positie van starters versus beleggers, starters helpen om een huis te bemachtigen zonder dat hierdoor de huizenprijzen sterk stijgen. Voorbeelden zijn de recente afschaffing van overdrachtsbelasting voor starters en verhoging voor beleggers (tot acht procent) en de schenkingsvrijstelling voor een eigen woning. Wanneer een starter hierdoor evenveel kan bieden als een belegger, dan stijgt de huizenprijs niet. Tegelijkertijd zorgen zulke maatregelen ervoor dat een starter door het verwerven van een huis een grote kans heeft om hiermee vermogen op te bouwen.

Conclusies

Het opleggen van hypothecaire leennormen heeft op macroniveau een dempend effect op huizenprijzen, maar leidt ook tot een lagere koopkans voor vooral starters. Het dempende effect wordt veroorzaakt doordat particulieren minder geld ter beschikking hebben om tegen elkaar op te kunnen bieden. De verschuiving van koop naar huur wordt veroorzaakt doordat de leennormen de koopkracht van particulieren beperken maar niet de koopkracht van beleggers, die het huis kopen om te verhuren. Daardoor verliezen particulieren het vanwege de leennorm vaker van beleggers en zullen ze een huis huren in plaats van kopen. In een eenvoudig model is het aannemelijk te maken dat door te huren in plaats van te kopen de vermogensopbouw van starters wordt beperkt.

De invloed van leennormen op huizenprijzen via potentiële kopers dient meegewogen te worden bij het vaststellen van leennormen, door rekening te houden met de belemmerende werking van leennormen op de koopmogelijkheden bij het bepalen van de risicotolerantie. Daarnaast kan het nuttig zijn om via andere beleidsmaatregelen de koopkans van starters te vergroten. Dit betreft maatregelen die de positie van starters versterken ten opzichte van beleggers, zoals de huidige differentiatie in de overdrachtsbelasting.

Literatuur

- AFM (2022) *Maximaal lenen voor de hypotheek?* AFM Occasional Paper.
- CBS (2022) *Woonlasten huishoudens, kenmerken huishoudens, woning*. 9 juni, 2022.
- CPB (2023) *De impact van leennormen op huurders, huizenbezitters en investeerders*. CPB Publicatie, september.
- ESRB (2014) *Flagship report on macro-prudential policy in the banking sector*. European Systemic Risk Board, Rapport, maart.

Rendement particuliere verhuurders onder druk

Na jaren van hoog rendement hebben particuliere verhuurders nu te maken met stijgende rentes en belastingen, en de aangekondigde middenhuurregulering. Wat blijft er over van het rendement van particuliere verhuurders in dit nieuwe scenario? Een analyse van circa 5.500 vorig jaar aangeboden particuliere huurwoningen geeft een indicatie.

IN HET KORT

- Door gestegen rente en (voorgenomen) beleid daalt het mediane nettorendement van particuliere verhuurders aanzienlijk.
- Nog maar een klein deel van de verhuurders haalt de generieke rendementseis in het nieuwe scenario.
- Opvallend is ook dat bijna alle particuliere sociale huurwoningen boven de wettelijk toegestane prijs worden aangeboden.

YENTL STUTTERHEIM

Beleidsmedewerker bij het Ministerie van Financiën

DICK VAN DER SLUIJS

Data scientist bij het Ministerie van Financiën

MENNO SCHELLEKENS

Data scientist bij het Ministerie van Financiën

Beleggers in huurwoningen in de geliberaliseerde huursector hebben jarenlang geprofiteerd van stijgende huizenprijzen en lage financieringskosten. Figuur 1 laat zien dat sinds 2013 de huurprijzen (direct rendement) en huizenprijzen (indirect rendement) zijn gestegen, terwijl de rente (financieringskosten) daalde.

Dat er relatief hoge rendementen konden worden gemaakt in de geliberaliseerde huurmarkt was ook te zien bij de toename van het aanbod: tussen 2012 en 2022 is het aantal particuliere huurwoningen gestegen met 33 procent, terwijl het aantal koopwoningen toenam met nog geen 10 procent (CBS, 2023).

De groei van de particuliere huursector werd veroorzaakt door voornamelijk *buy-to-let*-investeringen, maar ook door nieuwbouw en het opkopen van portfolio's van corporatiewoningen (Bosma et al., 2018). Het rendement op huurwoningen was hoger dan op alternatieve beleggingen, en door de krapte op de woningmarkt was het risico op leegstand bovendien nihil (Schilder et al., 2020).

Door de verdubbeling van de huizenprijzen raakten steeds meer huurders verder verwijderd van de koopmarkt en waren aangewezen op de geliberaliseerde huursector (kader 1). Hierdoor steeg de vraag naar huurwoningen, met als gevolg snel stijgende huurprijzen in met name de grote steden. In 2021 was de gemiddelde woonquote van particuliere huurders 41,8 procent, ten opzichte van huurders in een corporatiewoning (33,8 procent) en woning-eigenaren (23,4 procent) (WoON, 2022).

In reactie op de woningmarktkrapte en de daarvoor stijgende huurquotes besloot het kabinet-Rutte IV – naast beleidsinspanningen om meer woningen te bouwen – tot prijsregulering van het middensegment op de huurmarkt om de betaalbaarheid voor huurders te verbeteren (MinBZK, 2022). In het wetsvoorstel Betaalbare huur worden huurwoningen tot 187 punten volgens het woningwaarderingstelsel (WWS) gereguleerd. Daarnaast bevat het wetsvoorstel een aanpassing van het puntensysteem voor energielabels en een opslag voor nieuwbouwwoningen om het aanbod op peil te houden.

Additioneel wordt met het wetsvoorstel de huurregulering dwingend gemaakt. Het gaat hierbij om het actief handhaven van het huidige stelsel van huurprijsregulering. Bij overschrijding van de wettelijk toegestane huurprijs kan een huurder momenteel al naar de Huurcommissie of rechter stappen om een lagere huur af te dwingen, maar dit gebeurt in de praktijk vaak niet (Obbink, 2023).

Tegelijkertijd heeft het kabinet een aantal fiscale maatregelen genomen die impact hebben op het rendement van particuliere verhuurders: de huidige regels voor box 3, geïntroduceerd door de Overbruggingswet box 3, de actualisering van de leegwaarderatio en de verhoging van de overdrachtsbelasting (OVb). De maatregelen in box 3 hebben tot gevolg dat de in het verleden relatief lage belastinggrondslag dichter in de buurt is gekomen bij het werkelijke rendement.

In dit artikel onderzoeken we de gevolgen van de recent ingevoerde en aangekondigde beleidsmaatregelen, en de gestegen rente op het toekomstig rendement van de particuliere verhuurders die belastingplichtig zijn in box 3.

Gegevens

Voor dit onderzoek gebruiken we een dataset van huurwoningen die in het tweede kwartaal van 2022 op twee online-huurplatformen stonden: Pararius en huurwoningen.nl. De dataset omvat 5.498 woningen die, op basis van eigendomsinformatie van het Kadaster, geïdentificeerd konden worden als eigendom van natuurlijke personen. Verder bevat de dataset informatie over het adres, de gevraagde huurprijs, de aankoopsom, het aankoopjaar en de verschillende karakteristieken van de woning, zoals woonoppervlakte, energielabel en bouwjaar. Van dit onderzoek moesten 7.624 woningen worden uitgesloten vanwege de lage datakwaliteit, of omdat ze niet gekoppeld konden worden aan eigendomsinformatie, of omdat deze niet in particulier eigendom zijn.

Dit artikel is nadrukkelijk geen analyse van de gehele huurmarkt, en kijkt enkel naar een subset van particuliere

verhuurders. Tabel 1 laat de eigenschappen zien van onze dataset en hoe die zich verhouden tot de particuliere huurwoningen uit WoON – een representatieve woningmarkt-dataset met ook particulieren die verhuren via een besloten vennootschap. In onze dataset zijn er onder andere meer huurwoningen in G4-steden (met hogere WOZ-waardes), en worden alle woningen tegen een actuele marktprijs verhuurd omdat ze in 2022 zijn aangeboden.

Dat we enkel informatie hebben over de actuele prijs beperkt de mate waarin we wat kunnen zeggen over de gehele huurmarkt. De bestaande huren zullen waarschijnlijk wat lager zijn, waardoor de nieuwe beleidsmaatregelen tot een beperkter rendementverlies leiden, al zal het rendement hier ook dalen

Methode

Dit onderzoek maakt gebruik van een model dat is ontwikkeld door SEO Economisch Onderzoek voor een onderzoek in opdracht van het Ministerie van Financiën en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (SEO, 2023). Het model berekent het nettorendement van woningen over een exploitatietermijn van vijftien jaar met een *discounted cash flow*-methode en schat het rendement met de *internal rate of return*-methode. Belangrijke aannames in dit model zijn de gedeelte schuldfinanciering (vijftig procent *loan-to-value*), de rentevaste periode (vijf jaar) en de huizenprijsontwikkeling (CPB, 2022). Voor een gedetailleerde beschrijving van de methodologie verwijzen wij naar het rapport van SEO (2023).

We passen dit SEO-model toe op onze dataset. Naast het effect van verschillende beleidsmaatregelen wordt er ook gekeken naar het effect van de stijging in hypotheekrente.

Voor de circa 5.500 huurwoningen in onze dataset kijken we naar twee scenario's: het nul-scenario en het nieuwe scenario. In het nul-scenario wordt het nettorendement geschat zonder hypotheekrentestijging en beleidsmaatregelen, vergelijkbaar met de situatie tot eind 2021. Het nieuwe scenario bevat de genomen fiscale beleidsmaatregelen, de gestegen hypotheekrente, en het wetsvoorstel Betaalbare huur (tabel 2).

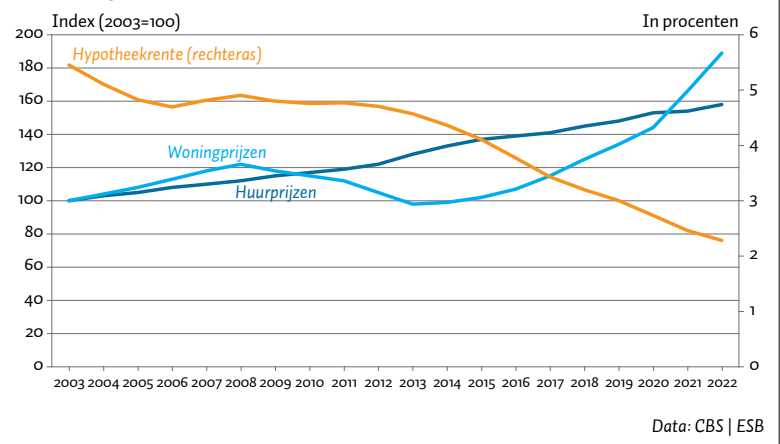
We maken een onderscheid tussen zittende verhuurders (bezitten een pand tegen lagere rente en waarvoor overdrachtsbelasting is betaald) en nieuwe verhuurder (kopen een woning tegen actuele rente en betalen overdrachtsbelasting).

Het aantal WWS-punten wordt geschat aan de hand van kenmerken van de woning van het Handboek Marktwaardering, conform SEO (2023). Door middel van een proxy wordt het aantal WWS-punten geschat met de beschikbare gegevens over de oppervlakte, WOZ-waarde en het energielabel, plus een puntenopslag voor de specifieke gegevens (bijvoorbeeld lengte van het aanrecht, omvang buitenruimte) die niet beschikbaar zijn in de data.

We vergelijken de nettorendementen van de onderzochte woningen met een generieke rendementseis van 5,13 procent van particuliere verhuurders. Hiermee volgen we de marktconforme rendementseis voor woongelegenheden van het Handboek Marktwaardering (MinlenW, 2023). Een soortgelijke rendementseis volgt uit de paper van Eichholtz et al. (2021), die het jaarlijkse nettorende-

Ontwikkeling huurprijzen, woningprijzen en de hypotheekrente

FIGUUR 1

Descriptieve statistieken dataset versus WoON

TABEL 1

	Dataset (2022)	WoON (2021)
Aantal particuliere huurwoningen	5.498	740.000
Aandeel opnieuw verhuurd (jaarbasis)	100%	18%
Mediane kale huurprijs	1.269,00	745,00
Mediaan aantal WWS-punten	156,22	166,00
Mediane vierkante meters	75	79
Mediane WOZ-waarde	323.000	214.000
Aandeel G4	42%	31%
Aandeel oostelijke en noordelijke provincies	15%	24%

ESB

Parameters per scenario

TABEL 2

Factor	Parameter	Nul-scenario	Nieuwe scenario
Stijgende rente	Hypotheekrente	2,5%	5,2%
Wet betaalbare huur	Dwingend maken WWS	Uit	Aan
	Middenhuurregulering	Uit	Aan
Fiscale maatregelen	Tarief box 3	Oud	Huidige regels box 3
	Leegwaardering	Oud	Nieuw
	Overdrachtsbelasting ¹	2%	10,4%

¹ De verhoging van de overdrachtsbelasting is enkel relevant voor het nettorendement van nieuwe verhuurders die willen instappen; bestaande verhuurders hebben de belasting al betaald

ESB

Opbouw woningmarkt

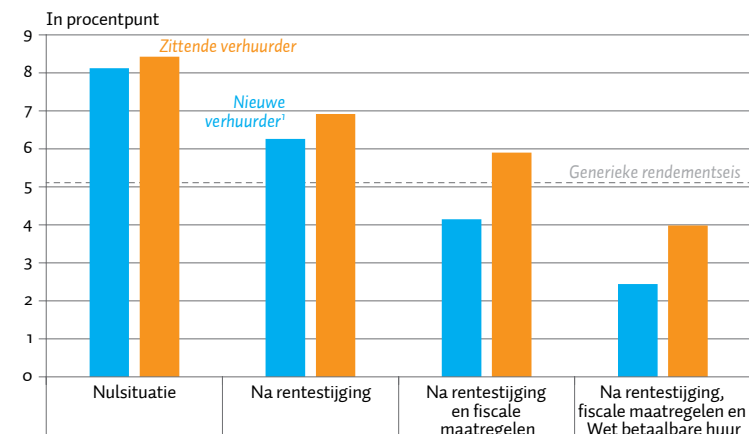
KADER 1

Nederland telt ongeveer 8 miljoen woningen, waarvan circa 3,4 miljoen huurwoningen en 4,6 miljoen koopwoningen. Woningcorporaties bezitten 66 procent van de huurwoningen, de overige 33 procent is in handen van private investeerders, van wie een deel (17 procent) institutionele beleggers zijn. De rest zijn particuliere verhuurders, die deels beleggen via een besloten vennootschap en deels als natuurlijk persoon. Het Ministerie van Financiën schat dat privépersonen minstens 150.000 woningen verhuren in box 3. Momenteel zijn ongeveer tachtig procent van alle huurwoningen in Nederland sociale huurwoning (WoON, 2022). De huren van deze woningen zijn gereguleerd tot de liberalisatiegrens – in juli 2023 was dat 808,06 euro, gelijk aan 135 punten in het Woningwaarderingssstelsel (WWS). 78 procent van deze woningen is van corporaties en 22 procent van particuliere verhuurders.

ment van huurwoningen in Nederland schat op 4,8 procent. Let wel: de generieke rendementseis geldt in praktijk niet voor elke individuele huurwoning, omdat dit afhangt

Het mediane nettorendement na de stapeling van verschillende factoren

FIGUUR 2

¹ Ten opzichte van de bestaande huurders, is er bij de nieuwe verhuurders is gerekend met de hogere rente en een overdrachtsbelasting van 10,4 in plaats van 0 procent

ESB

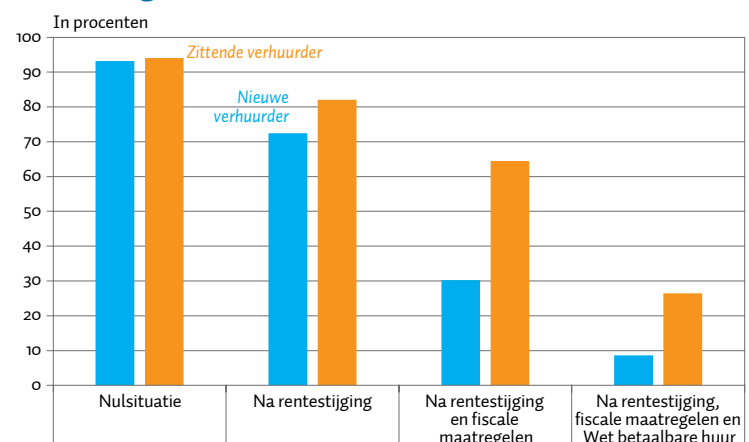
van onder andere bouwjaar en locatie. Hoe populairder de locatie, des te minder risico op leegstand en dus des te lager de marktconforme rendementseis voor een huurwoning.

Rendementsverlies

Figuur 2 laat zien dat het mediane nettorendement voor beide groepen huurders na de stapeling van beleidsmaatregelen en de gestegen rente onder de generieke rendementseis valt. In het nul-scenario is de mediaan van het nettorendement 8,1 procent voor nieuwe verhuurders en 8,4 procent voor bestaande verhuurders. Het rendement bedraagt, na toepassing van alle factoren, nog 4 procent voor bestaande verhuurders en 2,4 procent voor nieuwe verhuurders. Dit verschil wordt veroorzaakt door het verhoogde overdrachtsbelastingstarief en het voordeel dat bestaande verhuurders hebben met een eerder afgesloten hypotheekrente. In het nul-scenario zat meer dan 93 procent van de woningen boven de rendementseis in het nul-scenario (figuur 3). In het nieuwe scenario voldoet slechts 9 procent van de woningen van de nieuwe verhuurders en 26 procent van de woningen van de zittende verhuurders aan de rendementseis.

Aandeel woningen met een nettorendement boven de generieke rendementseis

FIGUUR 3

ESB

Oorzaken rendementsverlies

Figuur 4 toont het rendementsverlies in het nieuwe scenario ten opzichte van het nul-scenario per oorzaak en per huursegment. De figuur laat zien dat de grootste rendementsverlizen worden veroorzaakt door het wetsvoorstel Betaalbare huur en de gestegen rente.

De voorgestelde wet heeft alleen impact op middenhuur en sociale huurwoningen, met een mediaan rendementsverlies van 2,4 en 3,1 procentpunten respectievelijk; de groep particuliere geliberaliseerde huur heeft door deze maatregelen geen rendementsverlies.

De gestegen rente heeft een mediaan rendementsverlies van 1,7 procentpunten, met een nagenoeg gelijk effect op de verschillende verhuurgroepen.

De verhoging van de OVB raakt alleen nieuwe particuliere investeerders, en heeft een mediaan rendementsverlies van 1,4 procentpunten.

Andere aanpassingen binnen box 3 raken particuliere verhuurders met een mediaan rendementsverlies van 1,1 procentpunten, ongeveer gelijk voor alle verhuurgroepen.

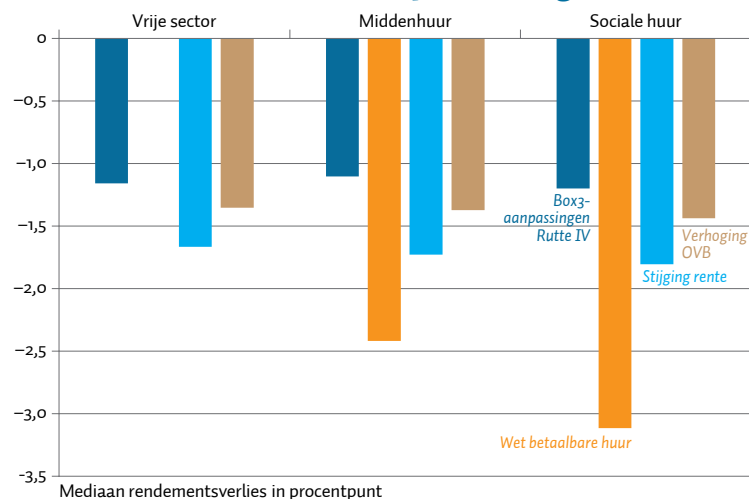
In alle huursegmenten is het rendement nu bij een groot deel van de huurwoningen lager dan de generieke rendementseis (tabel 3). Alle drie de sectoren kenden in het nul-scenario hoge rendementen, en bijna alle verhuurde woningen rendeerden meer dan de generieke rendementseis. Voor de particuliere geliberaliseerde huur is het effect wat minder groot dan voor de sociale en middenhuur. Dit is volledig toe te schrijven aan het feit dat deze groep geliberaliseerde huurwoningen buiten het WWS valt.

Veel sociale huur te duur

Opvallend is verder dat veel huurwoningen die in het huidige systeem onder het gereguleerde segment vallen toch tegen een hogere huurprijs lijken te worden verhuurd dan wettelijk is toegestaan. In onze dataset zitten circa 2.000 huurwoningen die in het huidige stelsel onder het WWS vallen (minder dan 142 punten). Van deze groep woningen

Oorzaken rendementsverlies per huursegment¹

FIGUUR 4

¹ Particuliere sociale huur is gedefinieerd als de woningen tot 142 WWS-punten (de nieuwe grens binnen de Wet betaalbare huur), particuliere middenhuur de woningen tussen 142 en 187 WWS-punten en particuliere geliberaliseerde huur die met meer dan 187 WWS-punten

ESB

wordt meer dan 94 procent verhuurd boven de maximale huurprijs (figuur 5). Het gaat hierbij niet om huurwoningen die op dit moment in de geliberaliseerde sector zitten en door een middenhuurregulering aan een maximale huurprijs gebonden worden.

Kanttekening bij deze resultaten is dat de werkelijke WWS-punten niet bij ons bekend zijn, en wij deze aan de hand van een proxy hebben geschat. Het is niet uitgesloten dat deze woningen in de praktijk meer (of minder) WWS-punten krijgen dan wij hebben aangenomen. Aangezien dit echter hooguit over enkele punten kan gaan, blijft figuur 5 qua conclusies overeind.

Conclusies

Door de gestegen rente en het (voorgenomen) beleid daalt het mediane nettorendement van 8,4 procent tot 4 procent per jaar voor bestaande verhuurders, en van 8,1 tot 2,4 procent voor nieuwe verhuurders. Nog slechts 26 procent van de zittende verhuurders behaalt een rendement boven de generieke-rendementseis. Voor particuliere verhuurders die nu nog een verhuurwoning aankopen, zal slechts 9 procent een rendement boven de generieke-rendementseis halen.

Een andere bijkomstige bevinding is dat 94 procent van de onderzochte woningen die onder het WWS vallen tegen een hogere prijs worden verhuurd dan wettelijk toegestaan. Dit onderstreept het belang van het dwingend maken van het WWS, zoals ook wordt aangehaald in het recente advies van de Raad van State (2023).

Een belangrijke beperking is dat de resultaten enkel gelden voor een subset van particuliere verhuurders, die tegen marktprijzen verhuren en financieren tegen actuele rentes. De resultaten zijn niet representatief voor de gehele huurmarkt, en kunnen niets zeggen over de individuele investeringsbeslissing van een particuliere verhuurder. Wel is het aannemelijk dat de stapeling van (aangekondigde) beleidsmaatregelen en de gestegen rente de investeringsbeslissing van voornamelijk nieuwe verhuurders sterk negatief beïnvloedt. De risico's hiervan voor het huuraanbod worden ook onderschreven door de Raad van State (2023)

Literatuur

Bosma, J., C. Hochstenbach, R. Fernandez en M. Aalbers (2018) De politiek van buy-to-let. *Beleid en Maatschappij: Tijdschrift voor beleid, politiek en maatschappij*, (2018)3, 288–298.

CBS (2023) *Private huursector groeit sterker dan koop- en corporatiesector*. CBS Statistiek, 6 maart.

CPB (2022). *Augustusraming 2022 (cMEV 2023)*. CBP, 19 augustus.

Eichholtz, P., M. Korevaar, T. Lindenthal en R. Tallec (2021) The total return and risk to residential real estate. *The Review of Financial Studies*, 34(8), 3608–3646.

MinBZK (2022) *Kamerbrief Regulering middenhuur, 2022-000675006*, 9 december.

MinIenW (2023) *Update handboek marktwaardering 2022*. Inspectie Leefomgeving en Transport. Te vinden op www.ilent.nl.

Obbink H (2023) *Particuliere huisbazen overtreden massaal de huurregels*. Trouw, 17 mei.

Raad van State (2023) *Onduidelijk of woningzoekende geholpen is met Wet betaalbare huur*. Raad van State Publicatie, 20 november

Schilder, F., C. Lennartz, M. van der Staak en J. Conijn (2020) *Particuliere verhuur vormt problematische oplossing voor structureel probleem*. ESB, 106(4793), 36–38.

SEO (2023) *Stapeling maatregelen huurmarkt: een analyse van niet-fiscale en fiscale maatregelen*. SEO Rapport, 2023-22.

WoON (2022) *Wonen langs de meetlat: Resultaten van het WoonOnderzoek Nederland 2021*. MinBZK, Rapport, juni. Te vinden op open.overheid.nl.

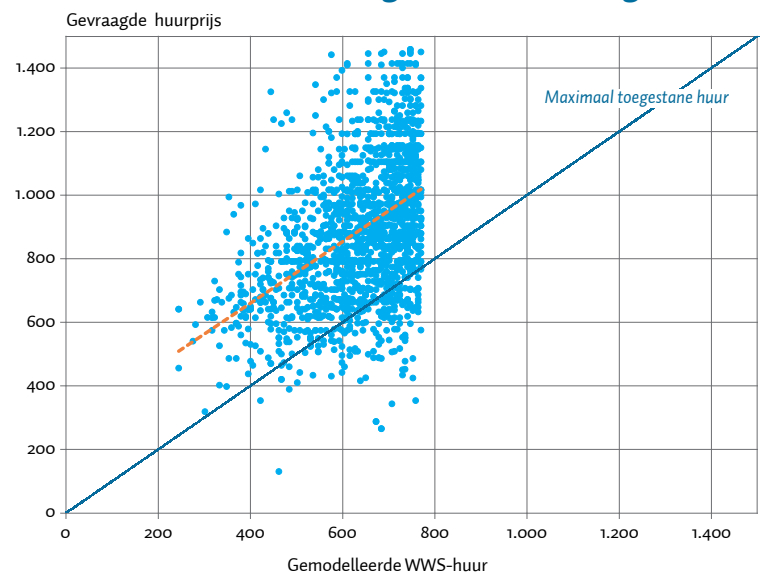
Aandeel van woningen in het huursegment boven de generieke rendementseis, in procenten TABEL 3

	Particuliere sociale huur	Particuliere middenhuur	Particuliere geliberaliseerde huur
Nul-scenario	90	92	96
Nieuwe scenario ¹	9	4	22

¹ Omdat we hier uitgaan van de rendementen van bestaande verhuurders wordt er in het nieuwe scenario gerekend met een overdrachtsbelasting van 0 procent

ESB

Bijna alle particuliere sociale huurwoningen in de dataset hebben een fors hogere huur dan toegestaan FIGUUR 5

ESB

Nederlandse hypothecaire leenruimte hoog, maar binnen Europese kaders

De hypothecaire financieringsruimte wordt door sommigen ervaren als onnodig knellend en rigide. Anderen wijzen op de risico's van te ruime financieringsmogelijkheden. Hoe verhouden de Nederlandse leennormen zich tot de rest van Europa?

IN HET KORT

- Nederland heeft, met honderd procent, de hoogste *loan-to-value*-limiet van Europa.
- De inkomenseisen liggen in Nederland rond het Europese gemiddelde.
- Met flankerend beleid kan de toegankelijkheid van de woningmarkt op peil blijven bij een lagere *loan-to-value*-limiet.

JOS VAN ROOIJ

Beleidsadviseur bij de
Autoriteit Financiële
Markten (AFM)

In 2018 werd de laatste stap gezet in de afbouw van de maximale verhouding tussen de hypotheek en de woningwaarde naar 100 procent. Sindsdien zijn de hypothecaire leennormen in Nederland grosso modo gelijk gebleven. Toch is de financiering van de Nederlandse woningmarkt met regelmaat onderwerp van maatschappelijke discussie (Groot et al., 2022). Sommigen ervaren de leennormen als onnodig knellend en rigide. Anderen wijzen op de risico's en het prijsopdrijvende effect van ruimere leennormen (DNB, 2023).

Pleidooien voor aanpassing van de normen gaan vaak gepaard met een terloopse referentie aan de hogere dan wel lagere leenruimte in andere landen. Het ontbreekt hierbij echter vaak aan een evenwichtig beeld van buitenlandse leennormen. In dit artikel analyseer ik hoe ruim de leennormen in Nederland nu echt zijn vergeleken met de rest van de Europa.

De Nederlandse leennormen

In Nederland zijn de normen met betrekking tot de schuldwaardeverhouding (*loan-to-value*, LTV) en de inkomenseisen (*debt service-to-income*, DSTI) wettelijk verankerd. De maximale hoogte van de LTV ligt vast op 100 procent. De DSTI-normen worden jaarlijks vastgesteld door het Nibud in de vorm van maximale financieringslastpercentages, die neerkomen op het maximale deel van het jaarinkomen dat mag opgaan aan aflossing en rentebetalingen.

Als financieringslast geldt, ongeacht de concrete hypotheekvorm, het bedrag dat een consument jaarlijks kwijt is aan aflossing en rentelasten op basis van een annuïtair aflossingsschema gedurende dertig jaar, of – indien korter – gedurende de looptijd van de hypotheek.

Huishoudens met hogere inkomens mogen in Nederland een groter deel van het bruto-inkomen aanwenden voor hypotheeklasten (Tijdelijke regeling hypothecair krediet, 2023).

Aanbieders van hypothecair krediet mogen afwijken van de maximale financieringslastpercentages en dan maatwerk toepassen. Zij dienen in dat geval aan te geven waarom het in de specifieke situatie verantwoord is om een hoger hypothecair krediet te verstrekken, en aantoonbaar te hebben beoordeeld dat het aannemelijk is dat de aanleiding voor de afwijking een bestendige situatie is.

Nederland biedt met de Nationale Hypotheekgarantie (NHG) een borgstelling aan, waarvoor een deel van de Nederlandse huizenkopers in aanmerking komt. Doordat een deel van de risico's voor kredietaanbieders hiermee wordt afgedekt, kennen hypotheeklen met NHG-garantie lagere hypotheekrentes, hetgeen zich vertaalt naar hogere maximale leenbedragen. De LTV- en DSTI-normen gelden overigens onverkort bij hypotheeklen met NHG-garantie.

Verder is Nederland, samen met Denemarken en Zweden, een van de weinige landen in Europa waarin huishoudens op grote schaal gebruikmaken van aflossingsvrije hypotheeklen. Sinds 2011 is in de zelfregulering van kredietaanbieders vastgelegd dat maximaal vijftig procent van de woningwaarde als aflossingsvrije lening mag worden verstrekt (NVB en Verbond van Verzekeraars, 2020). Bovendien is sinds 2013 aflossing een voorwaarde om gebruik te kunnen maken van hypotheekrenteaf trek.

Ten opzichte van Europa

Terwijl het vóór de financiële crisis in 2008 niet ongewoon was dat de hoogte en duur van hypotheeklen in zijn geheel aan de markt werd overgelaten, is dit tegenwoordig vrij uitzonderlijk. Van de 30 landen in de Europese Economische Ruimte (EER) hanteren er 24 nu minstens één leennorm (tabel 1). Hoewel in discussies over de toegang tot de woningmarkt er vaak wordt verwezen naar de verhouding tussen de lening en het inkomen (*loan-to-income*, LTI) is een zuivere LTI-norm alleen in Ierland van toepassing. De LTI is wel een veel gebruikte risico-indicator.

Hoge loan-to-value-limiet

Nederland hanteert in Europees perspectief een hoge LTV-limiet, ook wanneer er uitzonderingen op de normen worden meegenomen (figuur 1). Van de EER-landen waar een LTV-norm van toepassing is, is Nederland het enige land waar alle huizenkopers de volledige woningwaarde hypothecair kunnen financieren. In andere landen wordt in de basis doorgaans een LTV-limiet van tachtig tot negentig procent gehanteerd (tabel 2).

De LTV-norm is de meest gangbare hypothecaire leennorm in Europa, en kent grofweg vier vormen van toepassing. Negen landen hanteren één generieke LTV-limiet, waarvan Nederland de uitschieter is met een LTV-limiet van 100 procent. In eveneens negen landen is een LTV-limiet vastgesteld die door aanbieders in een bepaalde mate mag worden overschreden ('speed limit' oftewel 'flexibiliteitsquotum'). Vier landen hanteren een hogere LTV-limiet voor koopstarters dan voor niet-koopstarters. In drie landen geldt er een hogere LTV-limiet voor hypotheek met een overheidsborgstelling.

Denemarken kent een bijzondere LTV-norm. Hypotheekbanken mogen tot 80 procent LTV verstrekken en hebben het eerste pandrecht. Daarbovenop kunnen huizenkopers tot 95 procent LTV lenen bij commerciële banken die het tweede pandrecht hebben. Deze leningen hebben dan ook een hogere rente.

Zeven landen – waaronder Duitsland, Frankrijk en Spanje – hanteren geen LTV-norm. In Spanje geldt al wel een informele limiet en is een formele norm in ontwikkeling. In Duitsland heeft de Europese Financiële Stabiliteitsfaciliteit in 2017 de bevoegdheid gekregen om een LTV-limiet in te stellen. Maar dat is nog niet gebeurd. In Frankrijk wordt door banken doorgaans een LTV-limiet van 90 procent gehanteerd, en worden hogere hypotheek enkel verstrekt aan klanten die als zeer veilig worden beoordeeld.

Gemiddelde inkomensnorm

De aan het inkomen gerelateerde normen van Europese landen laten zich minder gemakkelijk vergelijken dan de LTV-norm. De DSTI-norm – de toegestane verhouding tussen de hypotheeklasten en het inkomen – wordt het breedst toegepast, maar de definitie van het inkomen is in deze norm niet geharmoniseerd. In sommige landen gelden gedifferentieerde DSTI-limieten die direct of indirect afhangen van de rentevaste periode, de looptijd van de hypotheek en/of de hoogte van het inkomen. Ook geldt in een aantal landen in aanvulling op de DSTI-norm een DTI-norm (*debt-to-income*) die de leenruimte kan begrenzen, ook als de DSTI-norm nog ruimte biedt. In enkele landen gelden stresstesten die in zwaarte toenemen bij hogere LTV-waarden. De Nederlandse DSTI-norm differentieert naar inkomensniveau en presenteert de toegestane financieringslast in termen van bruto-inkomen, terwijl andere landen deze doorgaans presenteren op netto-basis. Daarnaast zijn de Nederlandse financieringslastpercentages afhankelijk van de hypotheekrenteaf trek.

In een elftal landen gelden flexibiliteitsquota waarmee aanbieders een bepaald percentage van het nieuw afgesloten kredietvolume boven de DSTI-limiet kunnen verstrekken (figuur 2). Zo hebben aanbieders in Frankrijk de mogelijk-

Overzicht van leennormen in Europa

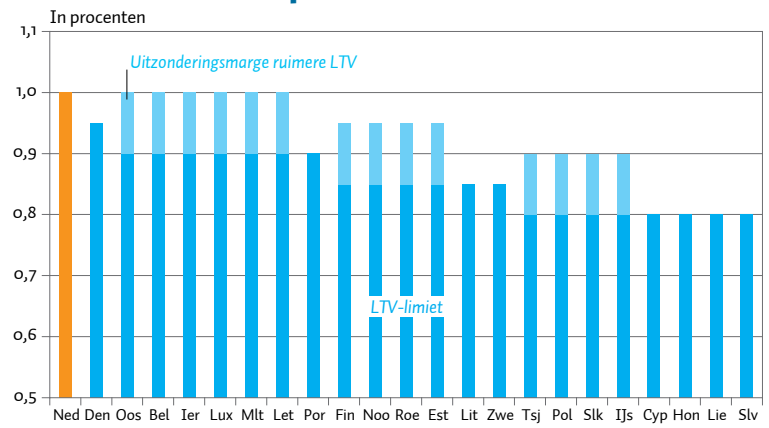
TABEL 1

	Wel inkomensnorm	Geen inkomensnorm
Wel LTV-norm	Nederland Cyprus Estland Finland Hongarije Ierland IJsland Letland Litouwen Malta Oostenrijk Polen Portugal Roemenië Slovenië Slowakije	België Denemarken Liechtenstein Luxemburg Noorwegen Tsjechië Zweden
Geen LTV-norm	Frankrijk	Bulgarije Duitsland Griekenland Italië Kroatië Spanje

Data: ESRB (2021) en nationale autoriteiten | ESB

LTV-limieten in Europa

FIGUUR 1

Noot: De exacte aard en omvang van de uitzonderingsmarge verschilt van land tot land

Data: ESRB (2021) en nationale autoriteiten | ESB

heid om twintig procent van hun nieuwe productie boven de DSTI-limiet te verstrekken, waarvan een deel geormerkt is voor koopstarters. In elf van de zestien landen met een DSTI-norm geldt tevens een begrenzing van de maximale looptijd van eigenwoninghypotheek. Deze begrenzing is relevant omdat bij een langere looptijd een hogere schuld kan worden aangegaan bij een gelijke DSTI-limiet. In sommige landen kan onder voorwaarden worden afgeweken van de maximale looptijd. In Malta en Portugal zijn de looptijden gekoppeld aan de leeftijd van de kredietaanvrager.

Vergeleken met de andere Europese landen vallen de Nederlandse DSTI-normen in de middenmoot (figuur 2). De Nederlandse DSTI-norm is hoger naarmate het inkomen stijgt. Om het gemiddelde huis in Nederland te financieren is een netto-huishoudinkomen nodig van 56.000 euro. De netto DSTI is dan 45 procent.

Conclusie en beleidsdiscussie

In algemene zin vallen de Nederlandse leennormen dus binnen de Europese kaders. Nederland behoort tot de helft van de landen in de EER met zowel een LTV-norm als een inkomensnorm, en ook looptijden zijn begrensd.

Uitzonderingen op de loan-to-value-norm

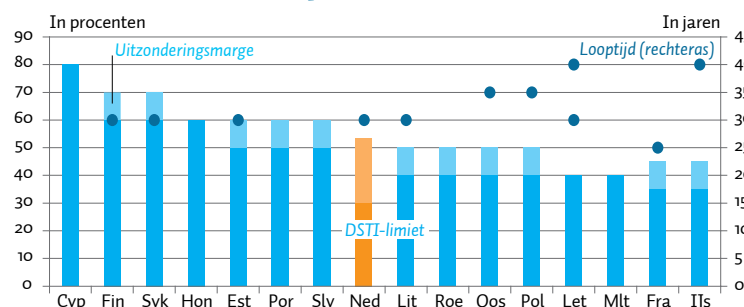
TABEL 2

	LTV-limiet	Extra LTV bij uitzondering
België	90%	Voor niet-koopstarters geldt: maximaal 20% van kredietvolume boven LTV-limiet van 90%, met een maximum van 100%. Voor koopstarters geldt: maximaal 35% van kredietvolume boven LTV-limiet van 90%, waarvan maximaal 5% boven 100% LTV.
Estland	85%	LTV maximaal 5 procentpunt hoger bij overheidsborgstelling. Maximaal 15 procent van kredietvolume boven LTV-limiet van 85%.
Finland	85%	LTV maximaal 10 procentpunt hoger voor koopstarters.
Ierland	90%	Maximaal 15% van kredietvolume boven LTV-limiet van 90%.
IJsland	80%	LTV maximaal 5 procentpunt hoger voor koopstarters.
Letland	90%	LTV maximaal 5 procentpunt hoger bij overheidsborgstelling.
Luxemburg	90%	LTV maximaal 10 procentpunt hoger voor koopstarters. Alleen voor niet-koopstarters: maximaal 15% van kredietvolume boven LTV-limiet van 90%, met een maximum van 100%.
Malta	90%	Maximaal 10% van kredietvolume boven LTV-limiet van 90%, zolang de marktwaarde van het onderpand hoger is dan € 175.000.
Noorwegen	85%	Maximaal 10% van kredietvolume boven LTV-limiet van 85%.
Oostenrijk	90%	Maximaal 20% van kredietvolume boven LTV-limiet van 90%.
Polen	80%	LTV maximaal 10 procentpunt hoger bij onderpand.
Roemenië	85%	LTV maximaal 10 procentpunt hoger bij overheidsgarantstelling.
Slowakije	80%	Maximaal 20% van kredietvolume boven LTV-limiet van 80%, met een maximum van 90%.
Tsjechië	80%	Maximaal 5% van kredietvolume boven LTV-limieten van 80% bij niet-koopstarters en 90% bij koopstarters.

Data: ESRB (2021) en nationale autoriteiten | ESB

DSTI-limieten in Europa

FIGUUR 2

Noot: De exacte aard en omvang van de uitzonderingsmarge verschilt van land tot land. De Nederlandse DSTI-limiet is weergegeven als verhouding tussen netto-woonlasten en netto-inkomen; de uitzonderingsmarge betreft hier de hogere leenruimte bij hogere inkomens.

Data: ESRB (2021) en nationale autoriteiten | ESB

De Nederlandse LTV-limiet ligt verhoudingsgewijs hoog. De Nederlandse inkomensnorm is in Europees perspectief vrij gemiddeld, ook gezien de aan deze norm gekoppelde maximale looptijd van dertig jaar.

Hoewel de Nederlandse leennormen zich binnen de Europese kaders bevinden, kan er aanleiding zijn om ze te herzien, afhankelijk van de te bereiken doelen. De belangrijkste beleidsdoelen bij het vormgeven van de leennormen zijn verantwoorde kredietverstrekking om betalingsproblemen te voorkomen, financiële stabiliteit en een toegankelijke woningmarkt.

Vanuit het perspectief van financiële stabiliteit pleiten onder meer het IMF (2017) en de European Systemic Risk Board (ESRB, 2019) veelvuldig voor een verlaging van de LTV-norm. De Nederlandsche Bank (DNB) is hier ook een uitgesproken voorstander van.

Tegen aanpassing van de LTV pleit echter dat Nederland behoort tot de landen met de laagste hypothecaire probleemkredieten in Europa (EBA, 2019). De NPL-ratio (*non-performing loan*, oftewel noodlijdend krediet) op

hypotheken verstrekt door Nederlandse banken behoorde in 2015 tot de laagste in Europa en is sindsdien (net als in de rest van Europa) gedaald (EBA, 2022). Dat komt mogelijk omdat *defaults* in Nederland relatief verstrekkende gevolgen hebben voor huizenbezitters: het Nederlandse privaatrecht geeft kredietaanbieders een sterk verhaalrecht op inkomsten en bezittingen van kredietnemers.

Bij de lage NPL-ratio's past overigens wel de kanttekening dat hypotheken met een hoge oorspronkelijke LTV-ratio in veel Europese landen, waaronder Nederland, oververtegenwoordigd zijn bij achterstallige leningen en defaults (Thebault, 2017). In Nederland concentreren ruim zeven op de tien NPL's zich bij hypotheken met een oorspronkelijke LTV van boven de negentig procent.

Ook de inkomensnorm staat ter discussie. Deze DSTI weegt in Nederland relatief zwaar in de leennormensystematiek en bepaalt in sterke mate of huishoudens een woning kunnen kopen. Als de toegankelijkheid van de Nederlandse woningmarkt onderwerp van discussie is, gaat het doorgaans dan ook om de DSTI-norm (CPB, 2023).

De verschillen tussen Europese leennormen en de kritiek op de bestaande Nederlandse normen laten zien dat er geen duidelijk harmonieus evenwicht bestaat tussen de doelen. De leennormen zijn ook niet statisch: sinds begin 2022 hebben twaalf landen in de EER één of meerdere leennormen aangepast.

De vergelijking van leennormen laat wel een aantal rode draden zien die inspiratie bieden bij eventuele aanpassingen van de leennormen. Zo kan worden overwogen om het belang van financiële stabiliteit zwaarder te laten wegen en de LTV-norm aan te scherpen, maar koopstarters uit te zonderen van deze aanscherping. Koopstarters zouden anders langer moeten sparen en hun koopwens met enkele jaren moeten uitstellen (CPB, 2015). Daarnaast zou een aanscherping van de LTV-norm mogelijk kunnen worden geflankeerd door ruimere voorwaarden in combinatie met een borgstelling door NHG. Deze beleidsaanpassingen verdienen nader onderzoek.

Literatuur

CPB (2015) *De economische effecten van een verdere verlaging van de LTV-limiet*. CPB Notitie, 28 mei.

CPB (2023) *De impact van leennormen op huurders, huizenbezitters en investeerders*. CPB Publicatie, september.

DNB (2023) *Financieringsruimte en huizenprijzen*. Analyse te vinden op dnb.nl.

EBA (2019) *EBA Report on NPLs: Progress made and challenges ahead*. European Banking Authority.

EBA (2022) *EBA Thematic Note: Residential real estate exposures of EU banks: Risks and mitigants*. European Banking Authority, Rapport 2022/24.

ESRB (2021) *A review of macroprudential policy in the EU in 2020*. European Systemic Risk Board, juli.

ESRB (2019) *Recommendation of the European Systemic Risk Board of 27 June 2019 on medium-term vulnerabilities in the residential real estate sector in the Netherlands*. European Systemic Risk Board, 2019/7.

Groot, S., M. Bani, E. Barendregt et al. (2022) *Economisch perspectief voor een grondige renovatie van de woningmarkt*. ESB, 107(4811), 316–317.

IMF (2017) *Kingdom of the Netherlands—Netherlands: Financial System Stability Assessment*. IMF Country Report, 17/79.

NVB en Verbond van Verzekeraars (2020) *Gedragscodex hypothecaire financieringen*. Met ingang van 1 augustus 2020.

Thebault, L. (2017) *The 'V' in LTV and why it matters*. EMF Hypostat, 30, 23–31. Te vinden op hypo.org.

Tijdelijke regeling hypothecair krediet (2023) *Tijdelijke regeling hypothecair krediet*. Te vinden op wetten.overheid.nl.

Voordeel familiehypothek groter dan jubelton

Het is in Nederland mogelijk om een hypotheek af te sluiten bij vrienden of familie. Daar valt een fiscaal voordeel bij te behalen. Een nieuwe dataset biedt eerste inzichten in de omvang en het gebruik van familiehypotheken.

IN HET KORT

- Een zesde van alle huishoudens met een hypotheek maakt (deels) gebruik van een familiehypothek.
- Sommige huishoudens breiden met een familiehypothek hun financieringsruimte uit, met mogelijk een prijsopdrijvend effect.
- De fiscaal gemotiveerde afwijkingen tussen de rente op de familiehypothek en de marktnorm lijken beperkt.

GERARD EIJSINK
Econoom bij De
Nederlandsche Bank
(DNB)

**MAURO
MASTROGIACOMO**
Universitair hoofd-
docent aan de Vrije
Universiteit van
Amsterdam en onder-
zoeker bij DNB

Per 1 januari 2023 is de ‘jubelton’ afgeschaft, waardoor ouders niet langer belastingvrij een ton aan hun kind kunnen schenken om een huis te kopen. Ouders kunnen echter wel nog altijd een privé-hypothek aan hun kinderen verstrekken. Het is in Nederland namelijk mogelijk om een hypotheek af te sluiten zonder tussenkomst van een bank, verzekeraar of pensioenfonds (hierna: bancaire hypothek), bijvoorbeeld binnen de familie. De voorwaarden voor zo’n hypothek kunnen daarbij onderling worden afgesproken.

Om als officiële hypothek te worden erkend door de Belastingdienst, moeten er afspraken over looptijd, omvang, annuïtaire aflossing en rente worden vastgelegd. Dit is voor de geldlener nodig om de hypotheekrente te mogen aftrekken van het belastbaar inkomen (Belastingdienst, 2023). Als de hypothek aan deze voorwaarden voldoet, mag de betaalde hypotheekrente op de gebruikelijke manier worden afgetrokken in box 1.

Om misbruik van de familiehypothek te voorkomen, mag de hypotheekrente niet te veel afwijken van de op dat moment geldende marktconforme rente. Bij een veel lagere rente kan de Belastingdienst de hypothek als schenking aanmerken, en moet er schenkbelasting worden betaald. Ook een hogere rente kan door de Belastingdienst als niet-marktconform worden verklaard.

De geldverstrekker kan er echter voor kiezen om (een deel van) de rentekosten jaarlijks terug te schenken, waardoor de rente in feite lager uitvalt terwijl er wel fiscaal voordeel uit de vastgelegde (hogere) hypotheekrente wordt gehaald. Het bedrag dat in 2023 belastingvrij door ouders kan worden geschonken is 6.035 euro, voor overige

personen is dit 2.418 euro. Deze leen- en schenkconstructie werd in het rapport IBO Vermogensverdeling (2022) bestempeld als een opmerkelijke belastingconstructie die in de praktijk vaak voorkomt.

Het zicht op privéhypotheken was tot nu toe beperkt, maar nieuwe microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek maken een eerste analyse mogelijk. Aan de hand van deze nieuwe data laten we in dit artikel zien hoeveel deze hypotheken voorkomen, en wat de kenmerken ervan zijn. Tot slot doen we enkele suggesties om eventueel fiscaal gemotiveerd gebruik te beperken.

Familiehypotheken komen veel voor

In Nederland maakten in 2020 645.000 huishoudens gebruik van een privéhypothek. Dat is zelden de volledige hypothek; in bijna de helft van de gevallen gaat het zelfs om minder dan twintig procent van de totale hypotheeksom, en slechts vijf procent van de familiehypotheken heeft een omvang van meer dan zestig procent van de totale lening (figuur 1).

De totale omvang van familiehypotheken is aanzienlijk groter dan dat van de ‘jubelton’. In 2020 werd er voor 700 miljoen euro aan jubeltonnen geschonken. In dezelfde periode nam de omvang van uitstaande familiehypotheken netto toe met 1,2 miljard euro. De totale waarde van alle uitstaande familiehypotheken is ongeveer 70 miljard euro in 2020. Dat is ongeveer tien procent van de totale hypotheekschuld voor de eigenwoning in Nederland.

Huishoudens met een (gedeeltelijke) familiehypothek zijn relatief vaak directeuren-grotoaandeelhouders (dga’s). Zo’n tien procent van de afnemers van een familiehypothek is een dga, versus drie procent bij de bancaire hypotheken.

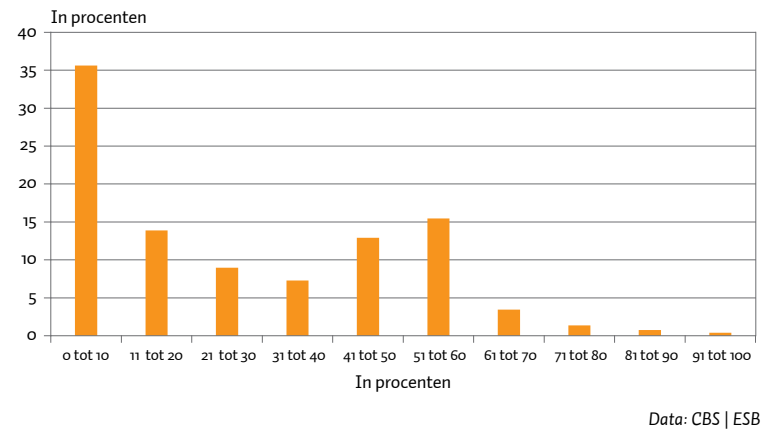
Rentes zijn redelijk marktconform

Om te bepalen of gebruikers van familiehypotheken een fiscaal voordeel behalen, willen we weten of de rente op de familiehypothek afwijkt van de marktconforme rente. Op basis van de dataset kunnen we echter alleen iets zeggen over het rentepercentage van de totale hypotheeksom, niet over de losse bancaire en familiedelen van de hypothek.

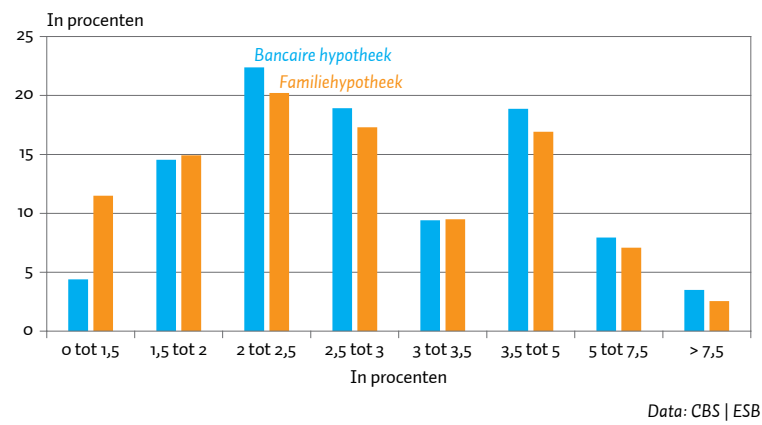
De gemiddelde rente van een hypothek met een familieedeel is drie procent. Dit is iets lager dan de gemiddelde rente van volledig bancaire hypotheken van 3,3 procent (tabel 1). Ook zien we een lager rentepercentage naarmate het privédeel toeneemt. Omdat er voordelen kunnen zitten aan beide kanten die elkaar in het gemiddelde zouden opheffen, hebben we ook naar de spreiding van hypotheekrentes gekeken. Bij familiehypotheken komt een rente tussen de 0 en 1,5 procent vaker voor dan bij bancaire hypo-

Aandeel familiehypotheek in totale hypotheek FIGUUR 1

Aandeel lage en hoge hypotheekrentes op familie- en bancaire hypotheek FIGUUR 2

theek, terwijl familiehypotheek met een rente boven de 3,5 procent juist minder voor komen (figuur 2).

Op basis van de dataset is het lastig te zeggen of er fiscaal strategisch van de hypotheekrente gebruik wordt gemaakt. Ten eerste gebruiken we bij deze dataset cijfers van de populatie aan bestaande hypotheek, en niet van de nieuwe productie. We weten dus niet wanneer de hypothe-

ken zijn afgesloten, en wat de looptijd is. Het is goed mogelijk dat familiehypotheek populairder zijn in periodes van lage rentes, omdat het spaargeld dan ook weinig oplevert. Ten tweede is het mogelijk dat ouders de betaalde hypotheekrente gelijkstellen aan het jaarlijks terug te schenken belastingvrije bedrag van 6.035 euro in 2023. De hoogte van de rente zegt dan meer over het te lenen bedrag dan over de rente zelf. Tot slot zou het kunnen dat gebruikers een familiehypotheek aanmerken als eigen geld. De bancaire hypotheek valt dan door een lagere *loan-to-value* (LTV) ook in een lagere risicocategorie, en dus wordt er met een lagere hypotheekrente gerekend (tabel 1).

Wanneer een lening bij de bank wordt opgegeven als 'gift' is er sprake van valsheid in geschrifte. Zolang banken er niet naar vragen, en er dus geen valse documenten worden aangeleverd, is er echter in beginsel geen sprake van valsheid in geschrifte. Het is onduidelijk of hierop gehandhaafd wordt. Omdat banken het eerste hypotheekrecht hebben, is de prikkel voor banken om te toetsen of er sprake is van een additionele familiehypotheek beperkt. Hun *loss-given-default* blijft immers gelijk. In theorie neemt de kans op *default* wel toe, maar het is de vraag of familieleden geld terug zouden eisen bij wanbetaling of faillissement.

Eigenschappen van gebruikers

De kostwinnaars in huishoudens met familiehypotheek zijn iets jonger dan de gemiddelde hypotheeknemer, met een gemiddelde leeftijd van 42,6 jaar. Voor huishoudens met een puur bancaire hypotheek is dit 46,3 jaar. Dit leeftijdsverschil kan erop wijzen dat huishoudens met behulp van een familiehypotheek eerder de woningmarkt kunnen betreden.

Verder hebben huishoudens met familiehypotheek hogere woningschulden, duurdere woningen en hogere LTV's. Ze hebben gemiddeld bijna 100.000 euro meer hypotheek dan huishoudens met een puur bancaire hypotheek. De gemiddelde waarde van de woning van deze groep is 50.000 euro meer dan voor bancaire hypotheekbezitters, en 376.000 euro ten opzichte van 326.000 euro. Samen betekent dit logischerwijs ook dat hun LTV (inclusief familiehypotheek) gemiddeld hoger is, met zo'n 15 procentpunt.

Opvallend is dat bijna een vijfde van de huishoudens met familiehypotheken een hogere financieringslast heeft dan de maximaal toegestane Nibudnorm. De financieringslast van huishoudens met een familiehypothek is met 31,4 procent hoger dan die van huishoudens met een bancaire hypotheek (25,5 procent). Ook hun *debt service-to-income ratio* is hoger, ondanks dat hun jaarlijkse bruto-inkomen 5.000 euro hoger ligt (tabel 1). Door deze relatief hoge woonlasten zit zo'n achttien procent van de huishoudens met een familiehypothek boven de Nibudnorm. Dit is twee keer zo veel als de groep met alleen bancaire hypotheek.

Het overschrijden van de Nibudnorm betekent niet altijd dat deze huishoudens overgekrediteerd zijn. Binnen de Nibud-normen zijn uitzonderingen en maatwerk mogelijk. Bovendien toetsen wij de normen nu, op basis van het huidige inkomen, maar in de Nibud-systematiek vindt de toets plaats bij aankoop van de woning.

Een andere verklaring voor de grotere hoeveelheid huishoudens boven de Nibudnorm is dat huishoudens eerst bij de bank de maximale volgens de Nibudnorm beschikbare hypotheek aangaan, en deze vervolgens ophogen met een familielening. Dit kan voor de volledige aanschaf van de woning zijn, of om op een later moment een investering te doen in de woning. Het is daarnaast mogelijk dat de familielening bij de bank wordt opgegeven als eigen geld of dat banken beperkt controleren of er sprake is van 'overige hypotheek'.

Tot slot zijn huishoudens met familiehypotheken vermogender, en hebben ze ouders die vermogender zijn. Het eigen vermogen van mensen met een familiehypothek is iets groter dan van de overige groep. Met name het verschil in financieel vermogen valt op – 85.690 euro voor de huishoudens met een familiehypothek, versus 58.495 euro voor overige huishoudens. Ook het vermogen van de ouders van de eerstgenoemde groep huishoudens is groter dan van de overige groep (tabel 1). Dat is niet verrassend, er moet immers vermogen zijn bij de ouders om een hypotheek aan het kind te verstrekken.

Effecten van gebruik familiehypotheken

Het gebruik van een familiehypothek biedt voordelen voor de gebruikers. Via aanvullende familiehypotheken kunnen huishoudens een grotere hypotheek krijgen dan waarvoor zij op basis van hun inkomen in aanmerking komen. Daardoor maken ze mogelijk meer kans op het bemachtigen van een woning, bijvoorbeeld door eerder of meer te (over)bieden.

Het gebruik van de familiehypothek kent echter ook maatschappelijke nadelen. Hoewel de gemiddelde grootte van deze familiehypotheken beperkt is, kan het totale gebruik in Nederland een opdrijvend effect hebben op de woningprijzen. Ook een beperkte uitbreiding van de financieringsruimte kan aan de marge leiden tot hogere huizenprijzen (Eijsink en Van Dijk, 2023). Immers, op een competitieve markt worden de prijzen bepaald door de marginale koper.

Om een eventueel prijsopdrijvend effect te voorkomen, zouden banken beter moeten toetsen of er sprake is van overige (familie)leningen. Door hypotheekverstrekkers

Eigenschappen (van gebruikers) van bancaire en familiehypotheken

TABEL 1

	Bancaire hypotheek	Familiehypotheken
Hypothekkeigenschappen		
Hypothekvoet, in euro's	178.709	274.877
Hypothekrente	3,3%	3,0%
Loan to value-norm	54,6%	71,4%
Woonquote	25,5%	31,4%
Nibudnorm	24,4%	24,3%
Debt-Service-To-Income-ratio	11,4%	15,9%
Aandeel huishoudens boven Nibudnorm	8,9%	18,1%
Huishoudenseigenschappen		
Vermogen huishouden, in euro's	227.382	235.658
Financieel vermogen, in euro's (excl. eigen woning)	58.495	85.690
Vermogen ouders, in euro's ¹	656.783	848.131
Financieel vermogen ouders, in euro's ¹	166.053	228.393
Aandeel huishoudens dat schenking ontvangt (2007–2020) ²	0,8%	1,3%
Grootte schenking, in euro's	72.802	107.802

¹ Bij het vermogen van ouders gaat het om het vermogen van alle (stief-)ouders van beide kanten in het geval van een stel

² Bij schenkingen gaat het om bij de Belastingdienst aangegeven schenkingen; de belastingvrije schenking van maximaal 6.035 euro in 2023 is niet meegenomen

Data: CBS | ESB

beter te laten checken of er sprake is van een familiehypothek – of consumenten te vragen om aan te tonen dat er sprake is van een gift of eigen geld – wordt de mogelijkheid verkleind om hypotheek aan te gaan die de Nibudnormen overschrijden. Natuurlijk moeten in sommige gevallen maatwerk en uitzonderingen mogelijk blijven.

Ten slotte kan gebruik van de familiehypothek tot onbedoelde belastingvoordelen leiden. Huishoudens die met een familiehypothek boven de Nibudnormen lenen, ontvangen meer hypotheekrenteaftrek dan mogelijk zou zijn op basis van de maximale hypotheek volgens het Nibud. Een grove schatting op basis van de beschikbare data komt uit op een extra renteaftrek boven de Nibudnorm van tussen de 150 en 200 miljoen euro. Deze extra belastingkorting is een ondoelmatig en onbedoeld belastingvoordeel, dat voornamelijk terecht komt bij de meer vermogende huishoudens. Om alleen de hypotheekrente te mogen aftrekken van de maximale hypotheek volgens het Nibud zou hier uitkomst voor bieden, maar levert waarschijnlijk veel operationele uitdagingen op voor de Belastingdienst. Een verdergaand alternatief is om de hypotheekrenteaftrek voor familiehypotheken volledig af te schaffen.

Literatuur

Belastingdienst.nl (2023) *Voor mijn eigen woning leen ik geld bij familie, een bv of een buitenlandse bank – mag ik rente aftrekken?* Informatiebericht, 27 juli. Te vinden op www.belastingdienst.nl.

Eijsink, G.J., D.W. van Dijk (2023) *Financieringsruimte en huizenprijzen*. Te vinden op dnb.nl.

IBO Vermogensverdeling (2022) *Licht uit, spot aan: de vermogensverdeling*. IBO Vermogensverdeling, juli. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.

Door hogere groei bevolking zijn er meer woningen nodig

Door de oorlog in Oekraïne en arbeidsmigratie is de bevolking in Nederland sneller toegenomen dan geraamd. Verhoging van de woningproductie is voorlopig echter niet te verwachten. Dit leidt ertoe dat het woningtekort waarschijnlijk minder snel zal afnemen.

IN HET KORT

- De productie van nieuwbouwwoningen gaat de komende jaren waarschijnlijk door een dal.
- Het verwachte woningtekort is in 2031 bijna twee keer groter dan het tekort waar eerder op aangestuurd werd.

LÉON GROENEMEIJER
Senior onderzoeker
bij ABF Research

Het woningtekort is een grote bron van maatschappelijke onvrede. De afgelopen jaren werd er ingezet op een groter aanbod van woningen. Een verhoging van de nieuwbouwproductie van 85.000 naar 92.000 woningen per jaar zou volgens de Primos-prognose 2021 (Groenemeijer, 2022) voldoende zijn om het woningtekort in te lopen tot een acceptabele twee procent van de voorraad in 2031.

De vooruitzichten op de woningmarkt zijn echter in korte tijd zowel aan de vraag- als aan de aanbodzijde sterk veranderd. Daardoor wordt het nog moeilijker om het woningtekort in te lopen.

In dit artikel bespreek ik de veranderingen in de woningbehoefte, de woningbouwverwachtingen en de consequenties voor het woningtekort.

Hogere woningbehoefte

De nieuwbouwproductie bedroeg in 2021 en 2022 gemiddeld 90.000 woningen per jaar en leek daarmee goed op koers om het tekort op termijn in te lopen tot 2 procent

De demografische omstandigheden zijn inmiddels echter grondig gewijzigd als gevolg van de komst van gevluchte Oekraïners en een voortdurend hoge arbeids-, studie- en asielmigratie. Voor de periode 2021–2030 wordt er momenteel een bevolkingsgroei verwacht van 1,2 miljoen inwoners – 236.000 hoger dan twee jaar geleden werd aangenomen. Daarnaast heeft het nieuwe beleid wat betreft de maximering van de verpleeghuiscapaciteit tot 135.000 plaatsen tot gevolg dat er meer ouderen thuis zullen moeten blijven wonen. In de periode tot 2031 zijn er daardoor 27.000 woningen extra nodig.

In totaal zullen er in 2031 door de hogere bevolkingsgroei en nieuw beleid 134.000 woningen meer nodig zijn dan in 2021 werd aangenomen (Gopal et al., 2023).

Minder vergunningen, meer vertraging

Meer bouwen zou helpen, maar de woningproductie ondervindt tegenwind als gevolg van de in 2022 sterk gestegen bouwkosten en de gestegen rente. Een belangrijke indicator voor de woningproductie is het aantal woningen waarvoor er een bouwvergunning is afgegeven (figuur 1). Eind 2013, op het dieptepunt na de kredietcrisis, waren er in de twaalf voorafgaande maanden tezamen slechts 27.300 vergunningen voor 'nieuwe woningen' verleend. Daarna herstelde de vergunningverlening zich sterk: in november 2021 werd er een hoogtepunt bereikt met 76.500 afgegeven vergunningen in de twaalf voorafgaande maanden. In september 2023 is dat aantal nog maar 56.200, een daling van 27 procent.

Het aantal afgegeven vergunningen werkt met een vertraging door in de daadwerkelijke realisatie van nieuwbouwwoningen. In figuur 2 is het verband tussen het aantal nieuwbouwwoningen en het aantal verleende vergunningen voor woningen gevisualiseerd door de vergunningverlening met een tweejaarsverschuiving af te beelden. Gemiddeld verstrijken er immers circa twee jaar tussen het verlenen van een vergunning en het opleveren van een woning.

In figuur 2 valt op dat de fluctuaties in het aantal opleveringen van nieuwbouwwoningen (volgens de CBS-definitie) veel minder scherp zijn dan de fluctuaties in het aantal verleende vergunningen. Voor projectontwikkelaars en bouwbedrijven is continuïteit van belang. Pieken en dalen in de vergunningverlening worden in de uitvoering afgevlakt.

Volgens cijfers afgeleid uit de Basisregistratie Adressen en Gebouwen is het aantal woningen die nog niet in aanbouw zijn genomen maar waarvoor wel al een vergunning is verleend, gestegen tot 147.500 in oktober 2022. Vervolgens is dit aantal gedaald tot 139.000 in maart 2023, om daarna weer te stijgen tot 142.200 in oktober 2023. Er zijn de laatste maanden echter meer projecten met een vergunning die (nog) niet in aanbouw zijn. Het aantal woningen in aanbouw was in april 2023 opgelopen tot 83.000, maar is sindsdien afgenomen tot 78.000 in oktober 2023. Ook uit andere indicatoren, zoals het sterk gedaalde aan-

tal verkochte nieuwbouwwoningen, valt af te leiden dat de woningbouw in 2023 nog goed op peil blijft, maar dat er een stevige dip in de productie op komst is.

Jaarlijks 21.000 extra woningen nodig

Vanwege de verhoogde raming van de woningbehoefte is er meer woningproductie nodig om het tekort terug te dringen. De totale nieuwbouw komt volgens de Primos-prognose 2023 voor de periode 2022–2030 uit op 834.000 woningen, gemiddeld 93.000 woningen per jaar (Gopal et al., 2023). Daarbij is aangenomen dat de daling in het aantal verleende vergunningen nog voortduurt tot een dieptepunt medio 2024 van 48.000 verleende vergunningen op jaarbasis. Het woningtekort wordt momenteel op 390.000 woningen geraamd, 4,8 procent van de woningvoorraad. Verwacht wordt dat het tekort de eerste jaren nauwelijks vermindert en in 2031 3,8 procent bedraagt.

Om het tekort in te lopen tot twee procent van de woningvoorraad zouden er gemiddeld 114.000 nieuwbouwwoningen per jaar nodig zijn in de resterende zeven jaren tot 2031. Dat betekent dat er jaarlijks 21.000 extra nieuwbouwwoningen gebouwd moeten worden, bovenop de verwachte productieaantallen.

Focus op uitvoering en versterk gemeenten

Een nieuw kabinet heeft een aantal beleidsopties om de woningproductie op korte termijn aan te jagen. Subsidies, garanties, opkoopfondsen en flexwoningen zijn mogelijkheden waartoe al is besloten of waarover wordt nagedacht. Extra geld vrijmaken voor dit type maatregelen in afwachting van marktherstel is in gedoseerde mate te overwegen.

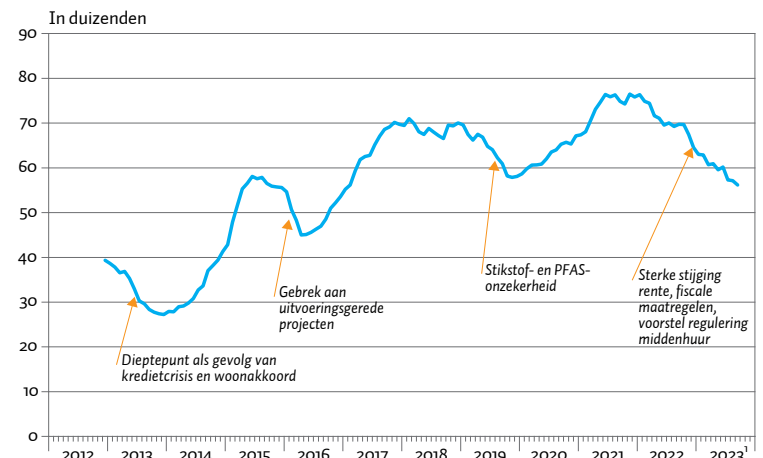
Een aanpassing van het ruimtelijk beleid, zoals Boon et al. (2023) voorstellen, lijkt minder realistisch. Met het concept 'straatje erbij' – het kleinschalig bouwen aan de randen van steden en dorpen – zouden er volgens hen op korte termijn 2024–2028 tot 66.000 extra woningen kunnen worden gebouwd. Dat aantal mag gezien de benodigde aanpassing van de regelgeving en de doorlooptijden van de normale procedures echter ongeloofwaardig genoemd worden.

Om de nood op korte termijn te lenigen, zijn er niet meer plannen nodig, maar wel inzet op versnelling van de uitvoering. Er moeten nog 335.000 woningen gebouwd worden, woningen die nu al in bestemmingsplannen zijn opgenomen en die de komende vijf jaar gerealiseerd moeten worden. Daarnaast zijn er nog eens plannen voor 387.000 woningen waarvan de oplevering binnen vijf jaar wordt beoogd. Voor de langere termijn zijn er 117.000 woningen nu al in bestemmingsplannen vastgelegd en 670.000 woningen in zogeheten 'zachte plannen' in voorbereiding (Groenemeijer, 2023). Een belangrijke bottleneck bij de voorbereiding en uitvoering van woningbouwplannen is het gebrek aan personele capaciteit bij gemeenten. Nog meer plannen is alleen al daarom geen goed idee.

Een nieuw kabinet dat de woningbouwproductie wil verhogen, doet er, tot slot, vooral goed aan om gemeenten structureel beter te financieren. Door het decentraliseren van taken en gelijktijdig bezuinigen zijn de gemeenten het afgelopen decennium financieel uitgehold. Goed geëquipeerde gemeenten zijn echter een eerste vereiste om de economische en bevolkingsgroei in goede banen te leiden.

Aantal woningen met verleende bouwvergunningen, op jaarbasis

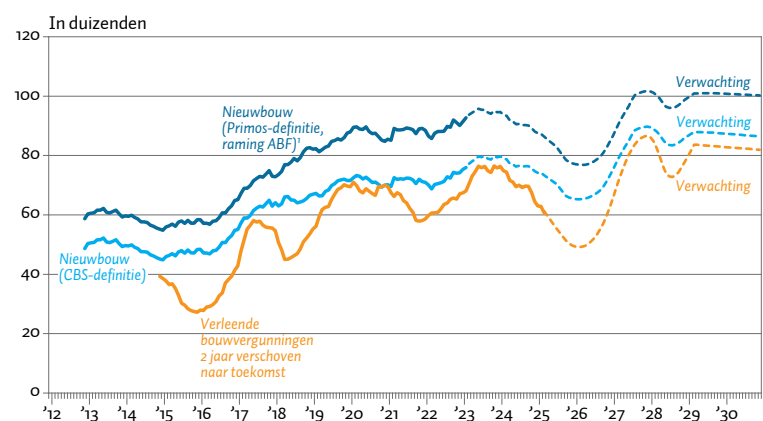
FIGUUR 1

Noot: Het aantal afgegeven bouwvergunningen is gebaseerd op voortschrijdende twaalfmaands-cumulatie.
¹ Tot en met september
 Data: CBS | ESB

Aantallen bouwvergunningen en nieuwbouw, twaalfmaandscumulatiecijfers

FIGUUR 2

Noot: De nieuwbouw ligt volgens de Primos-definitie op een hoger peil dan het aantal afgegeven vergunningen. Gemiddeld bedraagt het verschil in de afgelopen vier jaar 22.000 woningen per jaar doordat vergunningen voor woningtransformaties niet in de cijfers over de vergunde nieuwbouwwoningen zijn opgenomen, evenals woningen die via splitsing of kleinere verbouwprojecten tot stand komen.
¹ Gecorrigeerd voor invoeringsproblemen Basisregistratie Adressen en Gebouwen
 Data: CBS en Gopal et al. (2023) | ESB

Literatuur

Boon, M., M. Koning, M. de Lange en M. Greve (2023) *Stimuleringsmaatregelen woningbouw*. Economisch Instituut voor de Bouw, Rapport, oktober.
 Gopal, K., E. Bod, L. Groenemeijer et al. (2023) *Primos-prognose 2023, Prognose van bevolking, huishoudens en woningbehoefte*. ABF Research, Rapport, r2023-0044LGR.
 Groenemeijer, L. (2022) *Slechts beperkte verhoging woningproductie nodig*, ESB, 107(4809S), 67-69.
 Groenemeijer, L. (2023) *Inventarisatie Plancapaciteit Voorjaar 2023*. ABF Research, Publicatie, r2023-0042LGR.

Aantal bouwvergunningen is toegenomen, ondanks stikstofarrest

De afgelopen vier jaar is er vanuit diverse hoeken grote bezorgdheid geuit over de gevolgen van de stikstofproblematiek voor de woningbouw. Een analyse van het aantal verleende bouwvergunningen in de periode 2012–2022 maakt duidelijk dat de effecten van het stikstofarrest in 2019 op het aantal bouwvergunningen klein is en niet zonder meer negatief.

IN HET KORT

- Na het stikstofarrest van de Raad van State van mei 2019 is er geen sprake van een terugval in de vergunningverlening.
- In de buitenring van stikstofgevoelige gebieden is er zelfs sprake van intensivering ten opzichte van de overige gebieden.
- Het lijkt woningbouwers te zijn gelukt om via interne saldering of het kopen van stikstofrechten vergunningen te bemachtigen.

JAN ROUWENDAL
Hoogleraar aan de Vrije Universiteit Amsterdam

Het bouwen van een woning is alleen mogelijk als er wordt voldaan aan een groot aantal voorwaarden, en het is daardoor een nogal moeizaam proces (Ploegmakers et al., 2022). Sinds de bekende uitspraak van 29 mei, 2019, waarin de Raad van State oordeelde dat het Programma Aanpak Stikstof (PAS) niet gebruikt mag worden om toestemming te geven voor projecten die extra stikstofuitstoot veroorzaken, werd het woningbouwproces nog wat complexer. Het moest nu per bouwproject duidelijk zijn dat er óf geen extra stikstofuitstoot in de kwetsbare Natura 2000-gebieden aan verboden zou zijn, óf dat er direct en zeker voor de extra stikstofuitstoot gecompenseerd zou worden.

De stikstofbeperkingen aan de bouw bleven gelden totdat op 1 juni 2021 de Wet stikstofreductie en Natuurverbetering van kracht werd. Onderdeel daarvan is de bouwvrijstelling: het zou niet langer nodig zijn om een activiteit met tijdelijke emissies, zoals bij woningbouw, op lokale effecten te toetsen. Daarmee leek voor de woningbouw de kou wat uit de lucht.

Op 2 november 2022 deed de Raad van State echter opnieuw een geruchtmakende uitspraak. De bouwvrijstelling voldoet niet aan het Europese natuurbeschermingsrecht, en mag dus niet worden gebruikt. Daarmee is de bouwsector weer terug bij de situatie van vóór 1 juni 2021.

Zowel na de uitspraak van 2019 als die van 2022 ontsond er consternatie in de bouwsector. Zo meende Jan Fokkema, directeur van de NEPROM (de vereniging van projectontwikkelaars) dat de woningbouw ‘gegijzeld’ werd door de stikstofproblematiek, en dat er fors minder woningen gebouwd zouden worden (De Stentor, 2019). Het Economisch Instituut voor de Bouw (EIB) sprak in december 2019 de verwachting uit dat er in 2020 nog maar 55.000 bouwvergunningen zouden worden verleend, terwijl het er in 2018 nog 70.000 waren. En Maxime Verhagen, voorzitter van Bouwend Nederland, meldde na enige tijd dat er “bijna geen vergunningen meer [werden] afgegeven” (Erisman et al., 2021). Hetzelfde verschijnsel deed zich voor na de uitspraak van november 2022. Op 9 februari 2023 kopte de NRC bijvoorbeeld: “Bijna honderdduizend woningen vertraagd door wegvallen ‘bouwvrijstelling’”, naar naar aanleiding van een nieuw onderzoek van het EIB (Koning en Endhoven, 2023).

De consternatie doet vermoeden dat de uitspraken van de Raad van State een enorme invloed hebben gehad op het aantal verleende bouwvergunningen. In juli 2021 zou je bovendien een opleving verwachten, omdat de teugels van het stikstofbeleid wat werden gevierd. Op basis van vergunningsdata analyseer ik in dit artikel of er inderdaad een afname in bouwactiviteit heeft plaatsgevonden. Dat is relevant omdat afgegeven bouwvergunningen na enige tijd – vaak meer dan een jaar, zie Brugman et al. (2022) – doorwerken op de gerealiseerde nieuwbouw. Ze kunnen dus indicatief zijn voor de voortgang van de woningbouw.

Geen negatief effect uitspraak

Het vermoeden van een afname in vergunningverlening houdt geen stand als we naar de afgegeven bouwvergunningen kijken. Die zijn voor de periode maart 2017 tot juni 2021 weergegeven in figuur 1. Daarin zijn ook het tijdstip van het arrest van de Raad van State, en tevens de trendlijnen in de perioden daarvoor en daarna weergegeven. Er is geen sprake van een structureel lager liggend aantal bouwvergunningen na het arrest. Alleen in juli 2019 is er een duidelijk lager aantal bouwvergunningen afgegeven. De trend die voor het arrest dalende was, is daarna juist stijgend gebleken.

Opvallend is verder dat er juist in de maanden voor het arrest sprake was van relatief lage aantallen vergunningen. Hierbij kan er geen sprake zijn van anticipatie: het arrest

kwam als een donderslag bij heldere hemel. En als het arrest al werd voorzien dan zou het aanleiding zijn geweest om meer vergunningen aan te gaan vragen, niet minder.

De maanddata geven dus geen enkele aanwijzing voor een negatief effect van de bouwvrijstelling. Deze uitkomst is nogal verrassend, gezien forse en stellige beweringen vanuit de sector over het effect van de twee uitspraken van de Raad van State.

Het is buiten twijfel dat het arrest van mei 2019 een extra voorwaarde toevoegt aan het toch al gecompliceerde woningbouwplanningsproces, maar het effect ervan op het totale aantal vergunningen lijkt menigeen toch flink overschat te hebben.

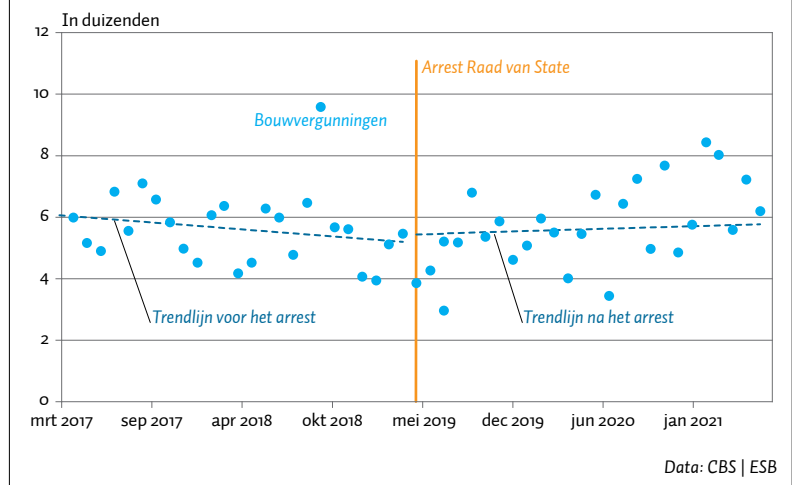
Geen effect Natura 2000-gebieden als geheel

Ontwikkelde de woningbouw zich rond de Natura 2000-gebieden na mei 2019 (het eerste arrest van de Raad van State) en na juni 2021 (de invoering van de bouwvrijstelling) wel anders dan elders in ons land? Om de effecten specifiek rond de Natura 2000-gebieden te analyseren, gebruik ik de door het Centraal Bureau voor de Statistiek gepubliceerde kwartaaldata over het per gemeente verleende aantal bouwvergunningen. Het gebied waarbinnen de woningbouw potentieel getroffen wordt door de stikstofbeperkende maatregelen, is bepaald door een bufferzone van 2,5 kilometer in te stellen rond de 130 stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden, volgens de momenteel door het RIVM gehanteerde lijst (RIVM, 2020). Het EIB betoogde recent dat er alleen in een zone van 2,5 kilometer rond de kwetsbare Natura 2000-gebieden een substantiële invloed van de stikstofbeperkende maatregelen op de woningbouw kan uitgaan (Koning en Endhoven, 2023). Een gebied is volgens het RIVM stikstofgevoelig als het habitat- en leefgebieden omvat met een kritische depositiewaarde voor stikstof kleiner dan 2.400 mol per hectare per jaar.

Tabel 1 vergelijkt de gemeenten waarvan een deel van het gebied binnen de 130 stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden of de omringende bufferzones van 2,5 kilometer ligt, met de rest van Nederland. De opzet van de vergelijkingen is zo dat we per gemeente en per kwartaal 'vaste effecten' gebruiken, en daarnaast drie dummy's als verklarende variabelen: (1) één voor het derde kwartaal van 2019, de periode direct na de uitspraak van de Raad van State toen Nederland 'op slot' ging; (2) één voor alle volgende kwartalen toen het PAS buiten werking was gesteld en de stikstofuitstoot voor elk project apart bekeken moest worden; en (3) één voor de periode vanaf het derde kwartaal 2021, toen de bouwvrijstelling van kracht was. Deze drie dummy's nemen alleen de waarde 1 aan voor gemeenten in de gebieden met stikstofbepalingen. De coëfficiënten die we schatten kunnen daarom worden geïnterpreteerd als de verschillen die optreden tussen dit gebied en de rest van Nederland, dus het gebied zonder stikstofbepalingen.

Op één na blijkt geen enkele coëfficiënt in tabel 1 significant. De enige uitzondering is een positieve(!) coëfficiënt voor de restcategorie 'Overige' vanaf het vierde kwartaal van 2019, die moeilijk als een effect van de uitspraak van de Raad van State kan worden beschouwd. Met andere woorden: statistisch is er geen negatief effect van de uitspraak te bespeuren op het gebied waarin de stikstofbepering

Trends in aantallen bouwvergunningen voor en na de uitspraak van de Raad van State in mei 2019 FIGUUR 1

kende maatregelen hun invloed deden gelden. Niet onmiddellijk na de uitspraak van de Raad van State, en ook niet in de periode daarna. De bouwvrijstelling had al evenmin invloed op de vergunningverlening in het getroffen gebied.

Verplaatsing activiteit naar buitenring

Toch zijn er tussen de gemeenten die te maken hebben met stikstofbepalingen wel verschillen te bespeuren. De schattingsresultaten in tabel 2 laten zien dat de gemeenten die bij 0 tot 40 procent van hun grondgebied te maken hebben met stikstofbepalingen, in de periode na de uitspraak van de Raad van State méér vergunningen hebben verleend dan gemeenten die geen hinder ondervinden. Dat effect is significant voor zowel alle bouwers, als de bouwers voor de markt; en het is zwak significant voor de overige particuliere opdrachtgevers. Het treedt (nog) niet op in het derde kwartaal van 2019. De bouwactiviteit lijkt zich dus na de uitspraak van de Raad van State naar de schil van de stikstofgevoelige gebieden te verplaatsen. Bij gemeenten die op ten minste 40 procent van hun oppervlak te maken kregen met stikstofbepalingen ontwikkelde het aantal bouwvergunningen zich niet significant anders dan in gemeenten die niet met deze maatregelen te maken kregen. Een mogelijke verklaring kan zijn dat er in deze gemeenten minder sprake was van grote bouwprojecten – en vooral die ondervinden problemen.

Bouwen lukt ondanks beperkingen

Het lukt dus ook in stikstofgevoelige gebieden om bouwprojecten door te zetten. Dit kan te maken hebben met het feit dat bouwproblemen te overkomen zijn als er voor compensatie van de extra stikstofemissie wordt gezorgd. Een recente publicatie van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (Been, 2023), een update van een eerdere versie uit 2021, betoogt dat er bij woningbouwprojecten in de praktijk meer mogelijk is dan menigeen denkt. Het rapport pleit voor meer durf, het opzoeken van grenzen, en het verkleinen van het grijze gebied. Het bespreekt mogelijke oplossingsrichtingen en geeft daarbij praktische handvatten, onder andere voor intern en extern salderen.

Aantallen bouwvergunningen ten opzichte van gemeenten zonder stikstofbeperkingen

TABEL 1

	Effect		
	in 3 ^e kwartaal 2019	vanaf 4 ^e kwartaal 2019	na bouwvrijstelling
a. Gemeenten met stikstofbeperkingen			
Alle bouwers	-6,69	4,50	-0,49
Bouwers voor de markt	-7,30	3,03	-0,92
Overheid, woningcorporaties	1,90	0,58	0,64
Overige	-1,29	0,89**	-0,21

*/**/** Significant op respectievelijk tien-, vijf- en eenprocentniveau

Noot: De geschatte vergelijking bevat dummy's voor elk kwartaal en voor elke gemeente; standaardfouten zijn geclusterd per gemeente

Data: CBS | ESB

Aantallen bouwvergunningen ten opzichte van gemeenten zonder stikstofbeperkingen

TABEL 2

	Aandeel oppervlak met stikstofbeperkingen	Effect		
		in 3 ^e kwartaal 2019	vanaf 4 ^e kwartaal 2019	na bouwvrijstelling
Alle bouwers	0-40%	-2,55	17,30**	-7,20
	>40%	-9,14	-3,43	3,74
Bouwers voor de markt	0-40%	-0,37	13,43**	-8,95
	>40%	-11,52	-3,42	4,14
Overheid, woningcorporaties	0-40%	-1,15	2,60	2,21
	>40%	3,84*	-0,66	-0,35
Overige	0-40%	-1,03	1,27*	-0,47
	>40%	-1,45	0,66**	-0,05

*/**/** Significant op respectievelijk tien-, vijf- en eenprocentniveau

Noot: De geschatte vergelijking bevat dummy's voor elk kwartaal en voor elke gemeente; standaardfouten zijn geclusterd per gemeente

Data: CBS | ESB

Er zijn bovendien aanwijzingen dat zich een markt heeft ontwikkeld voor stikstofruimte. In de berichtgeving rond het opkopen van stikstofrechten door Schiphol was er sprake van stikstofmakelaars: "Dat zijn bemiddelingsbedrijven die handelen tussen boerenbedrijven en partijen die stikstofruimte nodig hebben om bijvoorbeeld woningen te bouwen, een snelweg aan te leggen of een vakantie-vliegveld te exploiteren." (Benjamin, 2022).

Verder is het waarschijnlijk dat gemeenten en ontwikkelaars die te maken kregen met stikstofbeperkende maatregelen, juist extra aandacht zijn gaan schenken aan de voortgang van de woningbouw. Dat laatste zou er ook toe kunnen hebben geleid dat in de schil van het getroffen gebied naar verhouding juist meer gebouwd werd na het arrest van de Raad van State in 2019.

Conclusie

Het effect van de stikstofcrisis op de woningbouw viel reuze mee. Onmiddellijk na de uitspraak van de Raad van State in mei 2019 was er nauwelijks sprake van een terugval. Voorafgaand aan die uitspraak was er een dalende trend in de aantallen afgegeven vergunningen, terwijl er daarna juist een licht positieve trend waarneembaar werd.

In de gebieden waar beperkingen van kracht zijn – de 130 stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden en de omliggende bufferzones van 2,5 kilometer – ontwikkelde het aantal verleende bouwvergunningen zich niet slechter dan in de rest van Nederland. We vinden aan de buitenrand van dit gebied zelfs een *toename* van het aantal verleende bouwvergunningen ten opzichte van de rest van Nederland. Die toename is er niet in de kern van het getroffen gebied. Maar de ontwikkeling van het aantal bouwvergunningen is daar ook niet significant slechter dan die in de gemeenten die in hun geheel meer dan 2,5 kilometer van de kwetsbare Natura 2000-gebieden af liggen. Het belangrijkste effect van de uitspraak uit 2019 lijkt dus dat de bouwers hun activiteiten wat hebben verlegd van gemeenten waarvan grote delen binnen Natura 2000-gebieden vielen, naar gemeenten meer aan de rand van Natura 2000-gebieden.

Een ander opvallend resultaat is dat er geen enkele aanwijzing is gevonden voor een positief effect van de bouwvrijstelling die in juni 2021 van kracht werd. Het lijkt erop dat de bouw zich in de maanden die volgden op de uitspraak van de Raad van State uit 2019 heeft ingesteld op de nieuwe situatie, en soepel heeft leren omgaan met de opgelegde extra condities. De uitspraak van de Raad van State van november 2022 die in de afgelopen maanden zo veel belangstelling kreeg, houdt een terugkeer in naar de situatie van voor de bouwvrijstelling. Aangezien van de vrijstelling geen meetbaar effect uitging, lijkt er ook geen reden om te verwachten dat het verdwijnen daarvan wel grote gevolgen zal hebben.

Literatuur

Been, A. (2023) *Het kan wel! De wegen uit het stikstofdoolhof voor woningbouwprojecten*. Update januari. Rijksdienst voor Ondernemend Nederland.

Benjamin, J. (2022) Schiphol Group heeft boeren uitgekocht voor extra stikstofruimte Schiphol en Lelystad Airport. NRC, 5 december.

Brugman, L., B. Schoone, J. Rouwendal en H. Wisman (2022) De invloed van marktomstandigheden, locatie- en projectkenmerken op de realisatiefase van het woningbouwproces. *Real Estate Research Quarterly*, 21(2), 56-67. Te vinden op www.vogon.nl.

De Stentor (2019) Stikstofprobleem gijzelt woningbouw: huizenkort loopt verder op. *De Stentor*, 19 augustus.

Erisman, J.W., W. de Vries, E. van Donk et al. (2021) *Stikstof: De sluipende effecten op natuur en gezondheid*. Amsterdam: Lias.

Koning, M. en T. Endhoven (2023) *Effecten wegvallen bouwvrijstelling*. EIB Rapport, februari.

NRC (2023) Bijna honderdduizend woningen vertraagd door wegvallen 'bouwvrijstelling'. NRC, 9 februari.

Ploegmakers, H., J. Rouwendal en E. van der Krabben (2022) Van definitief bestemmingsplan naar bouwvergunning. *Real Estate Research Quarterly*, 21(2), 34-55. Te vinden op www.vogon.nl.

RIVM (2020) *Selectie Natura 2000 gebieden*. Overzicht te vinden op www.rivm.nl.

Moedig samenwonen aan om woningtekort te beperken

De roep om slimme oplossingen voor het nijpende woningtekort in Nederland is oorverdovend, maar de focus van het huidige debat ligt louter op het bouwen van nieuwe woningen. Ondanks verwoede pogingen van inmiddels demissionair woonminister Hugo de Jonge lukt dit amper. Volgend jaar lijkt de nieuwbouwproductie te blijven steken bij 65.000 woningen, en loopt het woningtekort dus verder op (Van Sante, 2023). Er is een paradigmaverschuiving nodig in het denken over het woningtekort: staar je niet blind op het stimuleren van de aanbodzijde, maar kijk ook eens slim naar het beperken van de vraag. Meer specifiek: neem de institutionele prikkels tegen samenwonen weg. Samenwonen biedt de kortste weg naar minder woningvraag. Het efficiënter benutten van bestaande woningen kan een snellere woonoplossing bieden en tegelijkertijd helpen om andere maatschappelijke problemen, zoals duurzaamheid en eenzaamheid, aan te pakken.

Er zijn in Nederland vier cruciale barrières die samenwonen ontmoedigen: de Algemene Ouderdomswet (AOW), de bijstand, het verbod op onderverhuur in huurcontracten en vergelijkbare restricties in hypotheekvoorwaarden. Deze barrières verhinderen het delen van woonruimte, en laten het woningtekort onnodig aanwellen.

In februari 2022 adviseerden Eichholtz et al. (2022) de toen kersverse minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening om, in samenwerking met de minister van Sociale Zaken, de barrières tot samenwonen in de AOW en bijstand weg te nemen. Na bijna 24 maanden is het magere resultaat een campagne om 'hospiteren' aan te moedigen en een rel om een misplaatste grap van Hugo de Jonge over samenwonen. Maar de korting op AOW en bijstand bij samenwonen is ongewijzigd.

Gelukkig is er ook goed nieuws. Lokaal werden er wél initiatieven genomen om te experimenteren op dit vlak. De gemeenten Nijmegen en Tilburg maakten bijvoorbeeld ruimte voor de pilot 'samenwonen op proef', waarbij uitkeringsgerechtigden gedurende zes maanden mochten samenwonen zonder verlies van inkomen. Hiervoor werd tijdelijk de zogenaamde 'kostendelersnorm' geschrapt. Een norm die samenwonen straft met een korting op de uitkering, omdat de woonkosten gedeeld zouden kunnen worden. Zo konden alleenstaande ouders bijvoorbeeld samenwonen met nieuwe partners, zonder direct financieel afhankelijk te worden van elkaar. Ook werden ouders niet gekort wanneer hun kinderen thuis bleven wonen nadat ze 21 jaar werden. Dat verlaagt de druk op kinderen om het huis te verlaten, en beperkt zo waarschijnlijk het woningtekort enigszins.

Het nieuwe kabinet zou er goed aan doen om de lessen van deze lokale initiatieven ter harte te nemen: maak de AOW en bijstand

NILS KOK

Hoogleraar aan de
Universiteit Maastricht

DIRK BROUNEN

Hoogleraar aan Tilburg University

individueel, en schaf daarmee de boete op samenwonen af.

Verder zou het goed zijn als het kabinet het gesprek aangaat met woningverhuurders en hypotheekverstrekkers over de mogelijkheden van het vergroten van onderverhuur. Op dit vlak zijn er vanuit de rijksoverheid de eerste hoopvolle signalen. Naast de eerder genoemde informatiecampagne over samenwonen staat er een wetswijziging op stapel waardoor straks het huurcontract van een onderhuurder vervalt wanneer het huis van de hospita verkocht wordt. Dit neemt veel van de zorgen van hypotheekverstrekkers over onderhuur weg.

Tevens zijn er lokaal initiatieven gaande om huurders in staat te stellen een kamer te onderverhuren (Boeren en Ravestein, 2023). Lichtend voorbeeld in dit verband is de Stichting Utrechtse Woningcorporaties (STUW), die onderhuur niet enkel toestaat, maar middels een eigen platform huurders van sociale woningen zelfs in contact brengt met onderhuurders. Ze moedigen het delen van woonruimte binnen Utrecht dus actief aan. Dit omdat ze uit eerste ervaringen hebben geleerd dat het samenwonen hun huurders, naast financiële voordelen, ook sociale winst oplevert. Op meerdere plekken wonen Utrechtse studenten nu bij ouderen, die voorheen vaak vereenzaamden in hun te grote appartement (www.geeftijdelijkthuis.nl). Dit scherpe mes snijdt duidelijk aan twee kanten. Het is zaak om ook dit mooie lokale initiatief op te

schalen tot een kanskaart op nationaal niveau.

Het idee om institutionele barrières weg te nemen om het woningtekort te verminderen, verdient een extra impuls in 2024. Het is niet alleen een pragmatische benadering, maar heeft ook het potentieel om bredere maatschappelijke voordelen te genereren. Samenwonen leidt niet alleen tot vermindering van het woningtekort, maar heeft ook positieve externe effecten, zoals efficiënter ruimtegebruik, het verminderen van eenzaamheid, en het helpt zelfs tegen de opwarming van het klimaat, enerzijds door minder nieuwbouw en anderzijds door schaalvoordelen bij de verwarming van woningen.

Kortom, het is de hoogste tijd voor een slimmere benutting van bestaande woningen, ondersteund door een beleid dat samenwonen aanmoedigt in plaats van ontmoedigt!

Literatuur

- Boeren, S. en R. Ravestein (2023) *Woningdelen*. Publicatie te vinden op aedes.nl.
Eichholtz, P., L. Kattenberg en N. Kok (2022) *Neem prikkels tegen samenwonen weg om het woningtekort te verkleinen*. ESB, 107(4809S), 46–50.
Sante, M. van (2023) *Nieuwbouw daalt verder naar 65.000 woningen in 2024*. ING Vooruitzicht woningbouw, 19 juli. Te vinden op ing.nl.

Economenparade

2023

Waar werken economen aan, en hoe draagt dat bij aan de maatschappij? In deze tweede economenparade lichten we de meest opvallende wetenschappelijke prestaties uit, verkennen we hoe de nieuwe academici aankijken tegen hun maatschappelijke rol, en geven we een overzicht van de *ESB*-bijdragen die het afgelopen jaar het beste werden gelezen.

ROBERT KLEINKNECHT
Hoofddirecteur

Met dank aan Wilfred Mijnhardt, Judith Gulpers en Nick Jelacic van de Erasmus Universiteit Rotterdam, en Max Boiten van Dialogic voor het beschikbaar maken van de publicatiedata, en aan de decanen van de faculteiten economie en bedrijfskunde voor het faciliteren van de enquête onder nieuwe medewerkers

In de laatste jaren is de aandacht voor de maatschappelijke impact van academische economen toegenomen (Decanen Sector Economie en Bedrijfskunde, 2023; Olsthoorn, 2023). In de economenparade belicht *ESB* daarom naast de wetenschappelijke prestaties sinds vorig jaar ook de maatschappelijke verdiensten van economen (Kleinknecht en Lukkezen, 2022).

In deze economenparade hebben we de decanen gevraagd naar de bijzondere prestaties van de medewerkers aan hun faculteit (kader 1), hebben we de in 2023 nieuw aangestelde academici gevraagd naar hun maatschappelijke bijdrage, brengen we de economen met de meest invloedrijke wetenschappelijke bijdragen in beeld, en presenteren we de best gelezen *ESB*-artikelen.

Aanwas van nieuw talent

Welk nieuw talent bevolkt de komende jaren de Nederlandse faculteiten? Net als vorig jaar hebben we een enquête uitgezet onder de academici die dit jaar voor het eerst een vast contract of *tenuretrack*-positie (een langlopend tijdelijk contract met uitzicht op een vaste aanstelling) hebben bemachtigd aan een Nederlandse universiteit.

Opvallend is dat er zich onder de 87 deelnemers aan de enquête slechts twee Nederlandse vrouwen bevinden. Ruim twee derde van de deelnemers identificeert zich als man en ruim driekwart komt van buiten Nederland – van wie het merendeel van elders uit de Europese Unie (tabel 1). Net als vorig jaar is het aantal Duitsers (26) hoger dan het aantal Nederlanders (20). Alle nieuwe academici die daarmee hebben ingestemd, staan in de fotoreeks vooraan in dit artikel afgebeeld.

Opvallend is dat, hoewel de meesten van de nieuwe academici – net als vorig jaar – aangeven actief te zijn op het gebied van de Bedrijfskunde en bedrijfseconomie, ze dit niet het meest relevante gebied achten voor de huidige maatschappelijke uitdagingen (figuur 1). De JEL-vakgebieden ‘Economische ontwikkeling’, ‘Gezondheid, onderwijs en sociale programma’s’ en ‘Economie van natuurlijke hulpbronnen’ vinden zij relevanter. Toevallig of niet zijn dit overigens ook de drie vakgebieden waarin het aandeel nieuw aangestelde academici het meest is toegenomen ten opzichte van de enquête van vorig jaar.

De nieuwe academici wegen de relevantie voor de huidige mondiale uitdagingen mee als zij een nieuw onderzoeksonderwerp kiezen, zo geven ze aan (figuur 2). De relevantie voor het beleid (sdebat) in Nederland speelt daarentegen een beperkte rol. Nieuwsgierigheid en persoonlijke interesse is de belangrijkste factor bij het opstarten van een nieuw onderzoek, gevolgd door de mogelijkheid om een fundamentele bijdrage te leveren aan het onderzoeksveld.

Het merendeel van de academici geeft in de enquête ook aan dat hun onderzoek gerelateerd is aan een of meerdere van de duurzame ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties (SDG’s). Het hoogst scoren de doelstellingen ‘Goede banen, duurzame economische groei en eerlijke verdeling van welvaart’, ‘Minder ongelijkheid in een land en tussen landen’ en ‘Goede gezondheid en welzijn’. Geen van de nieuwe academici doet onderzoek gerelateerd aan de doelstellingen ‘Duurzaam gebruik van de oceanen en zeeën’ en ‘Schoon water en sanitaire voorzieningen en duurzaam omgaan met water’.

Relevante toppublicaties

Vorig jaar zijn we begonnen met het verkennen van manieren om de relevantie van wetenschappelijke toppublicaties in beeld te brengen. Dat hebben we toen gedaan door per publicatie de klassieke *ESB*-publicatiescore te wegen naar de mate waarin het artikel gerelateerd is aan de duurzame ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties (Mijnhardt, 2020; www.sdgmetrics.com). Dat doen we nu weer. Tabel 2a toont de auteurs met de meeste SDG-relevante toppublicaties in afgelopen vijf jaar.

Naast de maatschappelijke relevantie presenteren we dit jaar ook een ranking van wetenschappers met de *wetenschappelijk* meest relevante toppublicaties (tabel 2b). Hierbij maken we gebruik van de maatstaf van het artikel in *Nature* dat begin dit jaar wereldwijd de media haalde met de constatering dat wetenschappelijke publicaties minder baanbrekend zijn geworden (Park et al., 2023). Deze conclusie was gebaseerd op een citatie-analyse: artikelen worden als vernieuwender gezien naarmate ze citaties naar eerder werk overbodig maken.

Achtergrond nieuw aangestelde academici

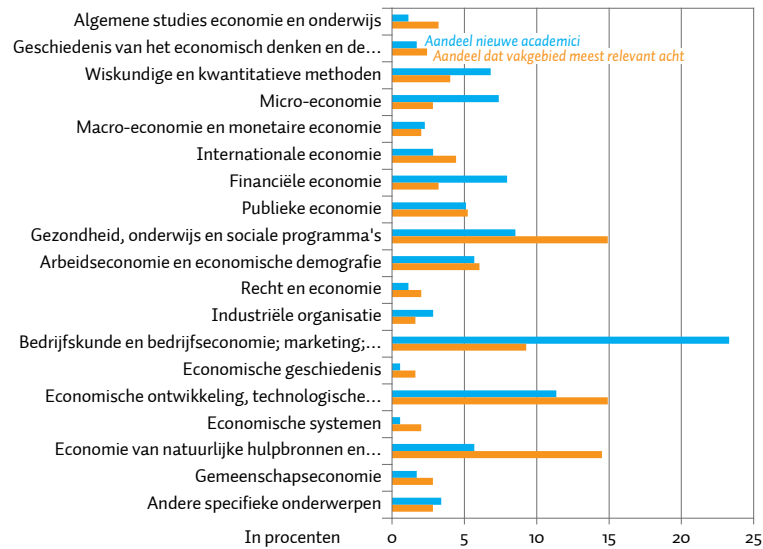
TABEL 1

Universiteit	Aantal	Vrouw	Uit Nederland	Uit rest EU	Uit rest Europa	Van buiten Europa
Erasmus Universiteit Rotterdam	3	1	1	2	0	0
Nyenrode Business Universiteit	1	0	1	0	0	0
Open Universiteit	3	3	1	1	0	1
Radboud Universiteit Nijmegen	7	1	1	4	0	2
Rijksuniversiteit Groningen	22	7	2	12	1	7
Technische Universiteit Delft	3	0	1	1	0	1
Tilburg University	16	5	5	4	1	6
Universiteit Leiden	4	0	3	0	1	0
Universiteit Maastricht	7	3	2	4	0	1
Universiteit Utrecht	3	1	1	2	0	0
Universiteit van Amsterdam	5	1	0	2	0	3
Vrije Universiteit Amsterdam	9	3	1	6	1	1
Wageningen University & Research	4	2	1	3	0	0
Totaal	87	27	20	41	4	22

ESB

Aandeel nieuwe academici per vakgebied en de door hen meest relevant geachte vakgebieden

FIGUUR 1

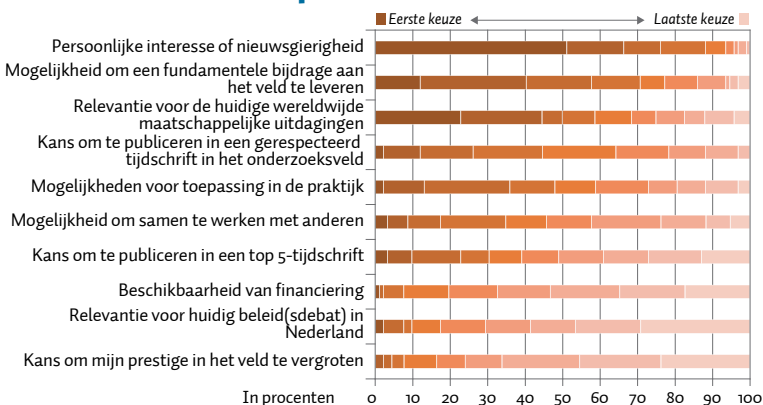

Noot: De academici konden bij beide vragen maximaal drie vakgebieden (JEL-classificatie) kiezen

ESB

Belangrijkste overwegingen bij keuze van onderzoeksonderwerp nieuwe academici

FIGUUR 2

Noot: Een beschrijving van de methodologie is te vinden in de online versie van dit artikel

ESB

Meest gelezen ESB-bijdragen¹

TABEL 3

Artikelennummer	Artikel	Auteurs	Artikelennummer	Artikel	Auteurs
1	Afschaffen zorgtoeslag maakt armoedeval minder knellend	Flip de Kam en Jan Donders	12	Europees emissiesysteem bepaalt halen CO ₂ -doelen, fossiele subsidies secundair	Machiel Mulder, Johannes Bollen, Jos Cozijnsen, Sjak Lomme, Frans Rooijers, Jan Paul van Soest en Edwin Woerdman
2	Zo komen we van de toeslagen en heffingskortingen af	Jasper J. van Dijk en Yrla van de Ven	13	Energietoeslag vindt vlot zijn weg naar bestedingen	Jeanine van Reeken-van Wee, Sandra Phippen, Aggie van Huisseling, Philip Bokeloh en Jan-Paul van de Kerke
3	Behoud saldering en zet in op dynamische energietarieven	Reyer Gerlagh	14	Goede kinderopvang stimuleert vooral minder meetbare vaardigheden	Mark Mieras
4	Inkomsten uit erfbelasting gedaald na mislukte poging om ontwijking te beperken	Milan van Denderen en Misha van Denderen	15	Kans op werk daalt door lange ggz-wachlijsten	Roger Prudon
5	AOW koppelen aan uurloon van 16 euro brengt solidariteit uit balans	Raymond Gradus en Pierre Koning	16	Belastingdruk bij méér werken minder hoog dan vaak gedacht	Miriam Gielen en Hans Beens
6	Vermogenswinstbelasting kan wél snel worden ingevoerd	Jan van de Streek	17	De mythes rondom een hoger minimumloon ontkracht	Jacob-Jan Koopmans
7	Meer dan 200.000 werkende armen in Nederland	Benedikt Goderis en Sander Muns	18	Economenparade 2022	Robert Kleinknecht en Jasper Lukkezen
8	Hogere hypotheekrente werkt slechts beperkt door in huizenprijzen	Walter Stortelder en Niklas Nordman	19	Kerncentrale past goed in energiesysteem met veel hernieuwbare bronnen	Machiel Mulder en Arjen Veenstra
9	Inleiding: Vermogensbelasting zonder compromis	Ron Stoop en Jasper Lukkezen	20	Stop met subsidies voor fossiele brandstoffen	Naomi Leefmans, Roel Beetsma, Pieter van Beukering, Jan Boersema, Arnoud Boot, Wouter Botzen, Robert Dur, Pieter Gautier, Reyer Gerlagh, Henri de Groot, Barbara Hogenboom, Patrick Huntjens, Bas Jacobs, Franc Klaassen, Rik Leemans, Sandra Phippen, Rick van der Ploeg, Sjak Smulders, Daan van Soest, Sweder van Wijnbergen en Aart de Zeeuw
10	Studieschuld smelt weg door inflatie	Misha van Denderen			
11	Bouw saldering af en zet alleen onder voorwaarden in op dynamische energietarieven	Sanne de Boer			

¹Van 1 december 2022 tot en met 30 november 2023

ESB

Om de maatstaf van Park et al. (2023) toe te passen op de publicaties van Nederlandse economen, kijken we naar citaties in de vijf jaar na publicatie van artikelen die zijn gepubliceerd in de periode 2013–2018. We nemen uitsluitend de artikelen mee die meer dan vijf keer zijn geciteerd en tellen per auteur enkel de artikelen op met een positieve score op de citatie-index van Park et al. (2023). De data zijn gehaald uit OpenAlex, een open source-alternatief voor Web of Science.

Opvallend is dat veel van de academici met de meest vernieuwende wetenschappelijke bijdragen ook met enige regelmaat in *ESB* publiceren. Dat is in minder mate het geval bij de wetenschappers met de meest relevante SDG-publicaties (op uitzonderingen als Hans Koster en Bas van der Klaauw na). Dat de vernieuwende academici ook in *ESB* publiceren, suggereert dat wetenschappelijke vernieuwing en maatschappelijke impact samen op kunnen gaan.

Meest gelezen ESB-bijdragen

Welke onderwerpen stonden in *ESB* dit jaar het meest in de belangstelling? Duidelijk is dat de toeslagenaffaire, waar het kabinet-Rutte III in 2021 op viel, anno 2023 voortleeft in het economische debat: de twee best gelezen *ESB*-bijdragen gaan over het afschaffen van de toeslagen. Verder staat de ongelijkheid volop in de belangstelling: diverse van de best gelezen artikelen gaan over armoede en het minimumloon, terwijl ook de bijdragen over vermogens- en erfbelasting goed werden gelezen.

Ook zien we meerdere bijdragen over de energietransitie, zoals over de toekomst van saldering, de rol van kernenergie en de fossiele subsidies. En tot slot hebben de *ESB*-artikelen over de inflatie en de daarmee stijgende rente de nodige aandacht getrokken.

De overstap van *ESB* van een abonneemodel naar een vrij toegankelijke website werpt overigens zijn vruchten af: de leescijfers zijn fors hoger dan in de afgelopen jaren. De bijdrage van Flip de Kam en Jan Donders is bijvoorbeeld ruim 65.000 keer gelezen, grofweg een verviervoudiging van de best gelezen stukken in de voorgaande jaren.

Tot slot

Met de economenparade beoogt de *ESB*-redactie de prestaties van wetenschappers in het economisch domein over een breed front in beeld te brengen. De huidige invulling is nadrukkelijk een eerste aanzet: we houden ons van harte aanbevolen voor suggesties vanuit het veld ter verbetering van dit jaarlijkse overzicht.

Literatuur

Decanen Sector Economie en Bedrijfskunde (2023) *De uitdagingen van transitie. Economie en bedrijfskunde: wetenschap voor duurzame welvaart*. September, 2023.

Kleinknecht, R.H. en J. Lukkezen (2022) Economenparade 2022. *ESB*, 107(4816), 556–561.

Mijnhardt, W. (2020) Economen en de duurzame ontwikkelingsdoelen. *ESB*, 105(4792), 571.

Olsthoorn, P. (2023) *Verslag Impact Forum 2023: Vrouwen geven economiedebat een welkome stimulans*. Blog op esb.nu, 27 november.

Park, M., E. Leahy en R.J. Funk (2023) Papers and patents are becoming less disruptive over time. *Nature*, 613, 138–144.w

Economen aan Nederlandse faculteiten met de meest relevante toppublicaties

TABEL 2

2a. Klassieke ESB-ranking gewogen naar SDG-relevantie, 2018–2023		2b. Wetenschappelijk meest vernieuwend, 2013–2018	
Naam	Score	Naam	Score
1 Cars Hommes (UvA)	3,58	1 Alfons Oude Lansink (WUR)	3,56
2 Albert Menkveld (VU)	2,53	2 Maarten Postma (RUG)	3,21
3 Arturas Juodis (UvA)	2,18	3 Casper de Vries (EUR)	2,97
4 Joep Cornelissen (EUR)	1,94	4 Charles van Marrewijk (UU)	2,86
5 Aurelien Baillon (EUR)	1,65	5 Dirk Schoenmaker (EUR)	2,51
6 Frank Kleibergen (UvA)	1,53	6 Wim Groot (UM)	2,50
7 Jean-Jacques Herings (TiU)	1,44	7 Robert Lensink (WUR)	2,33
8 Patrick Verwijmeren (EUR)	1,36	8 Randolph Sloof (UvA)	2,33
9 Pursey Heugens (EUR)	1,36	9 Werner Brouwer (EUR)	2,30
10 Hans Koster (VU)	1,34	10 Arthur van Soest (TiU)	2,29
11 Emilio Marti (EUR)	1,28	11 Jakob de Haan (RUG)	2,10
12 Sebastian Gryglewicz (EUR)	1,24	12 Marrit van den Berg (WUR)	2,00
13 Jean-Francois Hennart (TiU)	1,20	13 Peter Borm (TiU)	2,00
14 Bas van der Klaauw (VU)	1,18	14 Jouke van Dijk (RUG)	1,94
15 Han Bleichrodt (EUR)	1,18	15 Tom van Woensel (TUE)	1,85
16 Siem Jan Koopman (VU)	1,17	16 Mauro Mastrogiacomio (VU)	1,83
17 Marnik Dekimpe (TiU)	1,11	17 Adriaan Kalwij (UU)	1,67
18 Omar Solinger (VU)	1,06	18 Lex Meijdam (TiU)	1,67
19 Stefan Stremersch (EUR)	1,06	19 Dinand Webbink (EUR)	1,61
20 Bart Bronnenberg (TiU)	1,04	20 Steven Brakman (RUG)	1,60

ESB

Waardevolle prestaties

KADER 1

Erasmus Universiteit Rotterdam

Mareen Bastiaans, Robert Dur en **Anne Gielen** toonden dat het Rotterdamse activeringsprogramma 'de tegenprestatie' (2013–2018), gericht op mensen in de bijstand met een grote afstand tot de arbeidsmarkt, geen effect had op de arbeidsparticipatie, maar wel het medicijngebruik onder deelnemers liet dalen en gunstige effecten leek te hebben voor hun kinderen.

Nyenrode Business Universiteit

Jordy Burggraaf won de Business Angels Thesis Award voor zijn scriptie waarin hij toonde dat business angels niet alleen investeren in ondernemingen met het oog op financieel gewin, maar ook waarde hechten aan de mate waarin ze de onderneming verder kunnen helpen.

Technische Universiteit Delft

Tatiana Filatova heeft de Ammodo Science Award gewonnen en daarmee een beurs ontvangen van 350.000 euro voor haar onderzoek naar de sociaal-economische reacties op klimaatverandering.

Radboud Universiteit Nijmegen

Sjors Witjes en **Hans van Kranenburg** ontwikkelden een bordspel over de energietransitie voor middelbare scholieren, met daaraan gekoppeld ook informatie over beroepskeuzen.

Rijksuniversiteit Groningen

Machiel Mulder is dit jaar benoemd als lid van de Wetenschappelijke Klimaatraad en was veelvuldig in de media om de achtergronden van de hoge energieprijzen te duiden, de energietransitie toe te lichten en het debat over fossiele subsidies naar een hoger plan te tillen.

Tilburg University

Onder leiding van **Carol Ou** onderzoekt een interdisciplinair consortium van wetenschappers in twee ziekenhuizen hoe artificiële intelligentie kan bijdragen aan efficiëntere en effectievere medische zorg aan kankerpatiënten.

Universiteit Leiden

Philippe van Gruisen heeft een KNAW-subsidie ontvangen voor zijn onderzoek naar de brede welvaartseffecten van (arbeids)migratie, waaronder de druk op de woningmarkt.

Open Universiteit

Bram van der Kroft en **Dennis Bams** zijn uitgenodigd op het Ministerie van Financiën om van gedachten te wisselen over de Europese regulering van ESG-ratings naar aanleiding van hun onderzoek, in 2022 gepubliceerd in *ESB*, waaruit bleek dat de ratings niet bijdragen aan het maatschappelijk verantwoord beleggen.

Universiteit Maastricht

Burak Can en zijn team meten de gassen die in de regio rond Kerkrade ontsnappen aan de mijnschachten en de effecten ervan op de gezondheid van de lokale bevolking.

Universiteit Utrecht

Een theatervoorstelling die het partnergeweld in Pakistan beoogde te beperken, vergrootte juist de kans erop als de vrouwen erbij werden betrokken, bleek uit de masteronderzoek van **Anouk van Veldhoven**, inmiddels aangesteld als promovendus. De interventie is mogelijk effectiever als die enkel op de man wordt gericht.

Universiteit van Amsterdam

Het Research Centre for Longevity Risk onder leiding van **Torsten Kleinow** heeft van ZonMw en NWO een beurs gekregen om de oversterfte gedurende de coronapandemie te onderzoeken.

Vrije Universiteit Amsterdam

Op basis van haar experimentele onderzoek, leert **Klarita Gërkhani** organisaties hoe zij ook onbewust de genderongelijkheid in stand houden met bijvoorbeeld hun evaluatiecultuur.

Economen kunnen verbreden zolang schaarste maar uitgangspunt blijft

De faculteiten Economie en Bedrijfskunde zijn op zoek naar hun maatschappelijke rol en vragen zich af of er voor hen geen bredere taakopvatting is weggelegd. Dat kan, mits men wel de focus houdt.

IN HET KORT

- Economen hebben bewezen succes met verbreding naar niet-financiële aspecten van de samenleving. Daar is veel behoefte aan.
- Kiezen bij schaarste centraal stellen voorkomt verdringing van andere menswetenschappen.

EDWARD FEITSMA

Econoom bij VNO-NCW en MKB-Nederland

FOCCO VIJSELAAR

Algemeen directeur van VNO-NCW en MKB-Nederland

Economie, zo leerde Heertje (Heertje en Van Sandwijk, 2015) ons, gaat over het optimaliseren van de keuze tussen schaarse en alternatief aanwendbare middelen. De mate waarin die keuze slaagt, heet *welvaart*, een begrip dat volgens hem niet verward moest worden met *welzijn*, een domein dat een stuk breder is en alwaar hij economen onbevoegd achtte. Economie ging daarbij altijd al over meer dan geld: ook schone lucht, vrije tijd en grond zijn immers 'schaars en alternatief aanwendbaar'.

Volstaat deze definitie – en vergelijkbare omschrijvingen uit leerboekjes – van de economische discipline om de uitdagingen van onze tijd aan te gaan? Nee, volgens velen, waaronder het Impactforum Economie en Bedrijfskunde, dat voor economen een veel bredere taakopvatting ziet weggelegd (Decanen E&B, 2023; Verhoef et al., 2022).

Economische en bedrijfskundige onderzoekers moeten, volgens de decanen van de economiefaculteiten die het Impactforum georganiseerd hebben, hun vizier verbreden in lijn met de verbreding van hun studie-object 'welvaart', en ze menen dat daar ook dimensies als geluk en gezondheid bij horen. Volgens het Impactforum richt het traditionele economische denken zich vooral op maatstaven als bruto binnenlands product en koopkracht. Welvaart omvat volgens hen – in lijn met het gedachtegoed van Keynes – ook andere factoren, zoals welzijn, gezondheid en een gezonde leefomgeving.

Kijk breder dan het monetaire

Uiteraard onderschrijven we deze stelling, want de focus op het monetaire die we inderdaad de afgelopen decennia te

veel hebben gezien in economenland, doet onrecht aan de vele facetten van het menselijk leven. Wie zijn geluk slechts in rijkdom zoekt, zoekt voorwaar verkeerd, zo zou de Prediker in het Oude Testament gezegd kunnen hebben. Dit geldt ook voor bedrijven, waaraan terecht meer en meer gevraagd wordt om oog te hebben voor de bredere maatschappelijke omgeving waarin ze opereren.

We juichen het dan ook zeer toe dat juist de decanen van de faculteiten Economie en Bedrijfskunde een bredere taakopvatting voor hun instellingen zien weggelegd. Ook VNO-NCW is al langer bezig zijn vizier te verbreden. 'The only business of business' is al lang niet meer louter 'business' binnen onze Malietoren. Zo heeft VNO-NCW steun gegeven aan de ontwikkeling van een lokaal netwerk van de UN Global Compact in Nederland. Inmiddels zijn er meer dan 300 bedrijven in Nederland die voorop willen lopen met deze universele principes over milieu, mensenrechten, arbeid en anti-corruptie. Daarbij heeft VNO-NCW een visie gelanceerd die breder is, en die naast groei ook ingaat op inclusiviteit en duurzaamheid (VNO-NCW en MKB-Nederland, 2021).

Maar is voor verbreding wel een herdefinitie van de economische professie nodig? Die vraag vinden we moeilijker. Want waar lopen de leerboek-formules vast in het realiseren van een samenleving die niet alleen productief is, maar ook duurzaam en inclusief? We beantwoorden die vraag aan de hand van het drieluik waarmee wij zelf brede welvaart hebben ingevuld, te weten productiviteit, duurzaamheid en inclusiviteit. Dit zijn concepten die operationeel verder worden uitgewerkt door CBS (2022) en Rabobank (2023).

Focus op schaarste

Voor onze eerste pijler, productiviteit, hoeven de leerboekjes niet herschreven te worden. Ook de oudere boekjes niet, zoals die van Smith en Ricardo. Sterker nog: mede door de focus op optimalisatie bij schaarste hebben economen geholpen om de materiële welvaart te vergroten. De economische wetenschap heeft zo – samen met een ongekende technologische vooruitgang – bijgedragen aan de spectaculaire lotsverbetering van de mensheid, die het grootste deel van haar bestaan leefde met honger en armoede. Het aantal allerarmste wereldbewoners is sinds de jaren negentig van de vorige eeuw gedaald met 130.000 per dag (data: Wereldbank).

Dit grote goed is helaas geen onomstreden bezit. Onze zorg is dat de welvaartsgroei stopt. Het definitief uitroeien

van extreme armoede vergt aanhoudende voorspoed. De vraag aan economische onderzoekers is dan ook: hoe voorkomen we deze stagnatie?

Ook wat betreft duurzaamheid hebben economen met hun klassieke invalshoek constructief meegedacht. In weerwil van het cliché gaat de economie namelijk over alle schaarse factoren, niet alleen maar over geld. Dus juist ook over een leefbare atmosfeer of schone lucht; en dat zelfs helaas in toenemende mate. Met hun standaard-arsenaal droegen economen met analyses over beprijzen, subsidiëren en normeren bij aan duurzaamheid. Heertje bijvoorbeeld was zelfs een van de economische klimaat-pioniers.

Nu de schaarsteproblematiek terug is bij duurzaamheid, ziet Bouman (2022) hier bij uitstek een rol voor economen. Economen en bedrijfskundigen waren er wel wat laat bij, zou je kunnen stellen; het Impactforum lijkt dat ook ruiterlijk te erkennen, vandaar hun pleidooi voor een verbreding buiten het puur financiële kader. De analyses van economen over het beprijzen, normeren en subsidiëren van schone lucht, schaarse natuur en zuiver drinkwater blijken echter nu zeer bruikbaar.

Bij onze wens voor een inclusieve samenleving – de derde pijler van onze visie – past het leerboekje wat minder. De zorg om ‘niemand achter te laten’ gaat namelijk over veel meer dan louter schaarste. Het is ook het domein van de sociologie of de filosofie. Toch hebben ook economen rechtvaardigheidsprincipes geformuleerd en kunnen ze aangeven hoe welvaart het beste te verdelen en te herverdelen valt, uitgaande van politieke postulaten (Sen, 2013). We zouden graag van economen willen horen hoe dit soort principes ons kunnen helpen bij het realiseren van gelijke kansen voor iedereen – een speerpunt van ons bij dit vraagstuk.

Ervaringsobject en kenobject

Wetenschapsfilosofen onderscheiden het ervaringsobject (het te bestuderen fenomeen) van het kenobject (het type vragen bij dit fenomeen). Economen boeken waarschijnlijk de beste resultaten door zich te houden aan hun eigen ‘kenobject’ van de optimalisatie van keuzes ten aanzien van het ‘ervaringsobject’ van een mooiere maatschappij.

Door via hun ‘schaarste-bril’ bij te dragen aan een mooiere wereld, bereiken economen veel. Dat mogen de faculteiten achter het Impactforum dan in hun zak steken. Dus moet het vakgebied dan wel verbreed worden? *“It is vain to do with more what can be done with fewer”*, zo wist

Willem van Ockham (1288–1349) al. Ook economen uit onze tijd hebben zo hun twijfels. Kalshoven (2022) en Jacobs (2021) vragen zich zelfs af of het begrip ‘welvaart’ – het onderzoeksobject van economen – zelf wel moet en kan worden verbreed.

Zelf denken we wel degelijk dat het goed is als de economische wetenschap zich ontdoet van financiële oogkleppen en zijn vizier verbreedt. Omdat we net als het Impactforum menen dat dit helpt bij het realiseren van een welvarender, duurzamer en eerlijker wereld. Voorwaarde daarbij is wel dat de discipline dat gericht doet. Deze opvatting uit de leerboekjes is daarbij behulpzaam: economen kunnen helpen om de juiste keuzes te maken, niet alleen bij materiële, maar juist ook bij immateriële vraagstukken. Met deze blik houden ze scherpte en bakenen ze hun domein af van andere gedragswetenschappers.

Economen hoeven daarbij niet, als een soort Atlas, de last van een mooiere wereld op zich te nemen; dat zou ook een miskennis zijn van de resultaten die bij deze andere disciplines zijn gerealiseerd. Neem bijvoorbeeld ‘geluk’, een domein waarbij andere wetenschappers de afgelopen decennia indrukwekkende resultaten hebben behaald; helpt het als economen ook dit meenemen in hun onderzoeksfocus? Ongetwijfeld, maar dan wel vanuit hun eigen perspectief. Anders ontstaat er een verdringing van andere domeinen hetgeen niet bijdraagt aan beter begrip. Een mooiere wereld vergt verschillende perspectieven.

Literatuur

Bouman, M. (2022) Het klimaat is nog te redden, mits we gaan luisteren naar economen. *Het Financieele Dagblad*, 20 mei.

CBS (2022) *Monitor brede welvaart*. CBS, 18 mei.

Heertje, A. en M. van Sandwijk (2015) *De kern van de economie*. Twello: Walvaboek.

Decanen sector economie en bedrijfskunde (2023) *De uitdagingen van transitie*. Publicatie 22 september. Te vinden op zenodo.org.

Jacobs, B. (2021) Het beleidsdebat over welvaart mist theoretische fundering. *ESB*, 106(4800S), 35–39.

Kalshoven, F. (2022) De ‘brede welvaart’ blijft een lastig te begrijpen ding. *De Volkskrant*, 20 mei.

Rabobank (2023) *Brede welvaart afgelopen drie jaar nagenoeg stabiel*. Rabobank, 16 juni.

Sen, A. (2013) *Het idee van rechtvaardigheid*. Rotterdam: Lemniscaat.

Verhoef, P., P. Groenen, M. Heijltjes et al. (2022) Transformatie-agenda voor economie en bedrijfskunde. *ESB*, 107(4816), 566–569.

VNO-NCW en MKB-Nederland (2021) *Ondernemen voor brede welvaart: Naar nieuw Rijnlans samenspel*, februari.

Kortere werkloosheidsuitkering leidt tot minder medicijngebruik

Sinds 2006 hebben werkzoekenden minder lang recht op een WW-uitkering. Daardoor stromen werklozen gemiddeld sneller uit naar werk. Heeft het vinden van een baan voor deze groep ook gezondheidseffecten?

IN HET KORT

- Na de WW-duurverkorting in 2006 vonden werklozen sneller een baan.
- Het gebruik van medicijnen tegen pijn, psychische stoornissen en verhoogde cholesterol daalde.

ALBERT RUTTEN

Promovendus aan Tilburg University

MARIKE KNOEF

Hoogleraar aan Tilburg University

DANIËL VAN VUUREN

Hoofd Werk en Zekerheid bij SEO Economisch Onderzoek en hoogleraar aan Tilburg University

Gezondheid draagt bij aan de maatschappelijke welvaart en het individuele geluk van mensen. De opbrengsten van een gezond leven zijn er in de eerste plaats voor het individu. Gezonde mensen zijn over het algemeen gelukkiger en ze leven langer (Van Ewijk et al., 2013). Daarnaast heeft gezond leven positieve effecten voor de maatschappij. Zo stelt een goede gezondheid mensen in staat om (langer door) te werken. Een arbeidsfitte beroepsbevolking kan bijdragen aan het betaalbaar en uitvoerbaar houden van de gezondheidszorg in de vergrijzende West-Europese landen (Hagist en Kotlikoff, 2005). En ook omslaggefinancierde regelingen, zoals de AOW, blijven betaalbaarder bij een grotere arbeidsfitte beroepsbevolking.

De causale relaties tussen arbeid en gezondheid zijn moeilijk vast te stellen, omdat er sprake is van wederzijdse beïnvloeding. Zo kunnen mensen met een slechtere gezondheid vaker in flexibele arbeidsrelaties terecht komen. Dit kan de kans op werkloosheid en (mentale) gezondheidsklachten vervolgens weer vergroten (Euwals et al., 2014). En de relatie tussen werk en gezondheid gaat vaak via onderwijs, scholing en kennis. Zo stelt een goede gezondheid mensen in staat om gemakkelijker kennis op te kunnen doen, maar kan kennis ook bijdragen aan een betere gezondheid, bijvoorbeeld doordat het een fysiek minder zwaar beroep mogelijk maakt of gepaard gaat met een hoger beloning die het mogelijk maakt om een gezonder leven te leiden. En vaak zijn de bouwstenen voor die financiële beloning ook weer gevormd door een goede gezondheid en kennisvoorraad (Van Erp en Ter Weel, 2013).

In dit artikel analyseren we het effect dat het al dan niet hebben van betaald werk op de gezondheid heeft, met behulp van administratieve data van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en een beleidswijziging in 2006, waarbij de WW-duur werd verkort.

Een kortere WW-duur

De Werkloosheidswet (WW) beoogt financiële zekerheid te bieden bij baanverlies, en werklozen 'zoektijd' te gunnen om nieuw, passend werk te vinden. Een mogelijk nadeel van de inkomensverzekeringsfunctie is dat werklozen minder hard gaan zoeken naar een baan (*moral hazard*). Daarom maken economen bij het bepalen van de optimale WW-duur een afweging tussen de verzekeringsbaten en de kosten van moral hazard (Chetty, 2006). Bij die afweging werden gezondheidseffecten tot nu toe nog niet, of te beperkt meegenomen – terwijl die wel relevant zijn.

Een kortere WW-duur zou kunnen leiden tot het eerder accepteren van werk waarvan mensen ongelukkig worden. In dit geval zou een minder genereuze WW kunnen resulteren in hogere zorgkosten en meer medicijngebruik. Aan de andere kant kan een kortere WW-duur juist leiden tot een snellere uitstroom naar werk, en bijvoorbeeld mensen het gevoel geven dat ze volwaardig meedoen.

De gezondheid van werkenden en werklozen

Het medicijngebruik bij werklozen ligt vaak hoger dan bij werkenden (figuur 1). Hiervoor is een aantal redenen. Ten eerste zijn mensen met een slechte gezondheid minder snel geneigd om aan het werk te gaan (García-Gómez et al., 2010; Schmitz, 2011). Ten tweede kan de gezondheid van mensen die in de WW komen anders zijn. Mensen met een goede gezondheid zullen in staat zijn om de WW relatief snel te verlaten, terwijl mensen die ontslagen zijn en gezondheidsklachten hebben, langer in de WW zullen zitten. Dit resulteert in een slechtere gezondheid voor de groep werklozen ten opzichte van de werkenden (Stewart, 2001). Ten derde kan werkloosheid zelf tot een daling van de gezondheid leiden, bijvoorbeeld als gevolg van stigma's. Zo vinden Stutzer en Lalive (2004) dat het subjectieve welzijn van werklozen lager is in regio's waar de sociale norm is dat mensen in hun eigen levensonderhoud kunnen voorzien.

Omdat de onderliggende gezondheidsstatus van beide groepen niet hetzelfde is, en werk en gezondheid elkaar wederzijds kunnen beïnvloeden, kan de vraag hoe werk bijdraagt aan gezondheid niet beantwoord worden door werkenden en werklozen met elkaar te vergelijken.

De WW-duurverkorting van 2006

Om het probleem van wederzijdse causaliteit op te lossen, kijken we naar de duurverkorting van de Werkloosheidswet (WW) in 2006. Dit is een geschikt natuurlijk experiment om te analyseren wat het effect is van het vinden van een baan op medicijngebruik. De duurverkorting bestond uit een nieuwe koppeling tussen het arbeidsverleden en de

maximale WW-duur. Na de WW-duurverkorting wordt de maximale WW-duur voor de meeste werklozen lager. Ter illustratie, bij een arbeidsverleden van zeven jaar had iemand in het oude regime nog recht op negen maanden WW. In het nieuw regime is dat zeven maanden.

Er zijn echter ook mensen die geen verandering onder vinden van de maximale WW-duur. Dit zijn de mensen met 9, 12, 18 of 24 jaar arbeidsverleden. Zij vormen de controlegroep in dit natuurlijke experiment.

Methode

We maken gebruik van CBS-microdata om het effect van het vinden van een baan op medicijngebruik te schatten (Rutten, 2023). We doen dit met behulp van de instrumentele-variabelemethode. We zien dat een kortere WW-duur leidt tot een snellere uitstroom naar werk. Ter illustratie – een afname van de maximale WW-duur met één maand leidt ertoe dat de kans dat iemand één jaar later werkt, toeneemt met gemiddeld 0,4 procentpunt.

In de tweede fase schatten we het effect van het hebben van werk op medicijngebruik. De aanname in deze benadering is dat de WW-duurverkorting de gezondheidsstatus van het individu alleen beïnvloedt via het vinden van werk (Rutten, 2023).

Effecten van betaald werk op medicijngebruik

Tabel 1 toont het effect van het vinden van werk op medicijngebruik één jaar, twee jaar en drie jaar na aanvraag van de WW. Omdat in een IV-regressie de grootte van de coëfficiënt met voorzichtigheid geïnterpreteerd dient te worden, laat tabel 1 alleen het teken en de significantie van de coëfficiënt zien. Voor medicijnen tegen hoge bloeddruk wordt er geen significant effect gevonden. Voor medicijnen tegen mentale stoornissen – zoals angst, depressie of spanning – vinden we een significante afname. Deze afname is zichtbaar zowel één jaar, twee jaar, als drie jaar na het aanvragen van de WW-uitkering. Voor medicijnen tegen pijn en ontsteking vinden we een afname drie jaar na aanvraag van de WW-uitkering. Voor medicijnen tegen cholesterol vinden we negatieve significante effecten één en twee jaar na aanvraag van de WW uitkering.

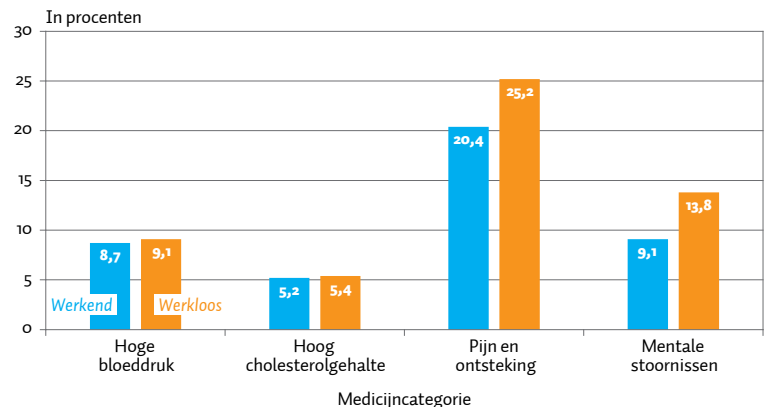
Conclusie en beleidsimplicatie

Het medicijngebruik neemt dus af door de kortere WW-duur. Dit resultaat kan op een aantal manieren worden verklaard. Ten eerste kan het (sneller) vinden van een baan ertoe leiden dat het financieel beter gaat. Dit zorgt voor minder gezondheidsklachten, waardoor de kans op medicijngebruik afneemt. Ten tweede kan het (sneller) vinden van een baan ertoe leiden dat mensen het gevoel hebben volwaardig mee te doen in de samenleving. Hierdoor voelen mensen zich gelukkiger, waardoor het medicijngebruik afneemt. Tot slot zou het hebben van werk ook kunnen leiden tot een gezonder leefritme. Verder onderzoek zou moeten uitwijzen welke van deze verklaringen het meest belangrijk zijn.

Door een kortere WW-duur vinden werklozen dus niet alleen sneller werk, maar verbetert ook hun gezondheid. Met andere woorden: werk heeft positieve spill-overs. Werk zorgt namelijk niet alleen voor hogere belastingin-

Medicijngebruik van werkenden en werklozen (in procenten), 2006–2008

FIGUUR 1

Noot: Medicijngebruik van werklozen is gemeten één jaar nadat zij een aanvraag voor een WW-uitkering hebben gedaan, en wordt vergeleken met werkenden die in twee opeenvolgende jaren geen WW-uitkering hebben aangevraagd

Data: CBS | ESB

Het effect van het vinden van werk op medicijngebruik

TABEL 1

	Na een jaar	Na twee jaar	Na drie jaar
Hoge bloeddruk	o	o	o
Mentale stoornissen	-/-	-/-	-/-
Pijn en ontsteking	o	o	-/-
Hoog cholesterolgehalte	-/-	-/-	o

Noot: -/- impliceert een significant negatief effect op vijfprocentniveau. o impliceert geen significant effect op vijfprocentniveau.

ESB

komsten en lagere socialezekerheidsuitgaven, maar ook voor een afname van het medicijngebruik. Vertaald naar de optimale WW-duur betekent dit dat het maatschappelijk gezien optimaal is om de maximale WW-duur lager te zetten in vergelijking met een situatie waarin er alleen rekening wordt gehouden met de financiële gevolgen van werkloosheid.

Literatuur

- Chetty, R. (2006) A general formula for the optimal level of social insurance. *Journal of Public Economics*, 90(10-11), 1879–1901.
- Erp, F. van, en B. ter Weel (2013) *Gezondheid en kennis over de levensloop: feiten, cijfers en economische theorie*. CPB Achtergronddocument, 12 maart.
- Euwals, R., D. van Vuuren en B. ter Weel (2014) *Werkgeversprijkkels verbeteren: Perverse effecten tegengaan*. CPB Policy Brief, 2014/03.
- Ewijk, C. van, A. van der Horst en P. Besseling (2013) *Toekomst voor de zorg*. CPB Boek; Den Haag: CPB.
- García-Gómez, P., A.M. Jones en N. Rice (2010) Health effects on labour market exits and entries. *Labour Economics*, 17(1), 62–76.
- Hagist, C. en L. Kotlikoff (2005) *Who's going broke? Comparing growth in health-care costs in ten OECD countries*. NBER Working Paper, 11833.
- Rutten, A. (2023) *J. Essays on Work and Retirement*. CentER Dissertation Series. Te verschijnen.
- Schmitz, H. (2011) Why are the unemployed in worse health? The causal effect of unemployment on health. *Labour Economics*, 18(1), 71–78.
- Stewart, J.M. (2001) The impact of health status on the duration of unemployment spells and the implications for studies of the impact of unemployment on health status. *Journal of Health Economics*, 20(5), 781–796.
- Stutzer, A. en R. Lalive (2004) The role of social work norms in job searching and subjective well-being. *Journal of the European Economic Association*, 2(4), 696–719.

Transitie vergt dynamische energiecontracten met meebewegend prijsplafond

Voor een inclusieve energietransitie waarbij iedereen flexibel meebeweegt met de mate van het energie-aanbod, moeten we van vaste naar dynamische energiecontracten. Een meebewegend prijsplafond kan er dan voor zorgen dat niemand onnodig veel risico loopt als het tegenzit en de prijzen omhoogschieten.

IN HET KORT

- Een vast energiecontract beschermt niet tegen stijgende prijzen, maar verplaatst het risico slechts naar de contractverlenging.
- Een dynamisch contract met meebewegend prijsplafond beschermt continu tegen plotselinge prijsverhogingen.

**REYER
GERLAGH**

Hoogleraar aan
Tilburg University

De vraag is niet of we een energietransitie nodig hebben. De vraag is hoe we de transitie zo efficiënt mogelijk kunnen doorlopen. En daarbij zijn vaste energiecontracten een sta-in-de-weg. De energietransitie wordt een stuk goedkoper als huishoudens en bedrijven hun vraag aanpassen aan het aanbod. Mensen met een dynamisch contract doen dat. De ANWB meldt dat haar klanten de elektrische auto's opladen als de zon uitbundig schijnt, waarmee ze veel geld besparen en bovendien helpen om de netcongestie te verminderen (ANWB, 2023). Bijkomend voordeel: de zonnestroom die de burens direct voor hun auto gebruiken, hoeft niet meer het interregionale net op.

Natuurlijk speelt bij het positieve effect dat de ANWB vindt zelf-selectie een rol. De meeste Nederlanders hebben geen elektrische auto en wetenschappelijke studies laten vaak een beperkte respons zien van consumenten op dynamische prijzen (Fabra et al., 2021).

Maar een flexibele vraag is in de toekomst veel waard: de historische prijsvariatie is klein in vergelijking met de huidige en toekomstige variatie – de toename van het aandeel 'hernieuwbaar' heeft de elektriciteitsmarkt blijvend veranderd. En met de uitrol van elektrische auto's is er een groot potentieel voor een meer flexibele vraag. Dat geeft hoop dat de consument de vraag aan de prijzen zal aanpassen.

Vaste energieprijzen staan een flexibele vraag echter in de weg; we hebben daarom energiecontracten met dynamische prijzen nodig (Gerlagh, 2023).

Al snel klinkt bij dynamische contracten echter de zorg dat de gewone vrouw en man zich het risico van dynamische prijzen niet kunnen permitteren, want consumenten schrikken als de elektriciteitsprijzen plotseling stijgen (Pébureau en Remmy, 2023).

Het is jammer dat er zo weinig wordt gedaan om het risico van dynamische prijzen te verkleinen, maar dit probleem kunnen we oplossen en moeilijk is het niet. In dit artikel doe ik daarvoor een suggestie, die zeer eenvoudig te begrijpen is voor de consument, en voor de energieleverancier eenvoudig te implementeren.

Een dynamisch prijsplafond

Consumenten moeten beschermd worden tegen te snelle prijsstijgingen, want hij heeft tijd nodig om zich aan te passen. Een eenvoudige maatregel is dan dat de energieleverancier een dynamisch prijsplafond aanbiedt: bijvoorbeeld de garantie dat de gemiddelde prijs op een dag niet uitkomt boven twee maal het gemiddelde van de afgelopen 365 dagen.

Hoe ziet een dynamisch prijsplafond eruit? Figuur 1 toont de prijzen voor elektriciteit vanaf 2016. We zien de paniek in de markt in augustus 2022, na een half jaar oorlog in Oekraïne: de gasprijs schoot omhoog door de angst dat de gasreserves niet op tijd konden worden bijgevuld voor de winter, en de elektriciteitsprijs kwam kortstondig boven de euro per kilowattuur uit.

De figuur toont ook het voorgestelde prijsplafond. Meestal is het prijsplafond niet actief – het treedt alleen in werking als het nodig is. We zien dat het prijsplafond al actief zou zijn geweest in het najaar van 2021, voordat de oorlog van Rusland met Oekraïne begon.

De data laten zien dat Rusland de oorlog voorbereide via verminderde gasleveranties aan West-Europa en soms met piekende prijzen, een half jaar voordat Oekraïne werd binnengevallen.

Voor kwetsbare huishoudens kan er eenvoudig extra zekerheid worden geboden door een lager plafond. In figuur 1 is ook een plafond ingetekend op basis van vijftig procent boven het gemiddelde van de afgelopen 365 dagen. Dit biedt een grote mate van bescherming.

In het voorbeeld heb ik met gemiddelde prijzen per dag gerekend. Maar bij dynamische prijzen zijn de prijsveranderingen binnen dezelfde dag belangrijk, aangezien de consument, als de zon schijnt of de wind waait, zo wordt

gestimuleerd om gebruik te maken van de goedkope hernieuwbare energie. Een eenvoudige oplossing is dat de uurprijzen proportioneel dalen als het dagplafond in werking treedt. Omdat de uurprijzen een dag van tevoren al bekend zijn voor de gehele 24 uur, is dit eenvoudig te implementeren. Zo behoud je de informatie van de dynamische prijzen, bij een effectief prijsplafond.

Vergelijking met vaste prijzen

Qua bescherming van de consument scoort een contract met dynamische prijzen en een dynamisch plafond beter dan een contract met vaste prijzen. In tegenstelling tot wat de meeste mensen denken, beschermt een vast contract niet tegen het risico van plotseling stijgende prijzen. Het vaste contract concentreert het risico, op het moment dat het contract moet worden vernieuwd. Daardoor zijn we ons het grootste deel van de tijd niet bewust van het risico, terwijl het er nog steeds is. Dat zagen we immers in het najaar van 2022. Alle huishoudens met een vast contract dat toen ging aflopen, werden met dit risico geconfronteerd.

Stel dat er nog een crisis komt, die een half jaar aanhoudt: als iedereen een vast contract van drie jaar heeft, is dan een zesde van de hele bevolking blootgesteld aan een maximaal risico. Maar bij een dynamisch contract met een dynamisch plafond is het risico voor de huishoudens altijd beperkt.

Terwijl vaste prijzen een verzekering bieden voor een bepaalde periode en een heel groot risico bij afloop van die periode, biedt een dynamisch plafond een continue verzekering.

Premie goed te overzien

Hoe zit het met de betaalbaarheid: wat zijn de kosten van een dynamisch prijsplafond? Bij een vast contract vraagt de energieleverancier een opslag op de prijs als premie voor het risico. Dat risico voor de energieleverancier is niet veel anders bij het aanbieden van een nieuw vast contract of bij het aanbieden van een dynamisch plafond.

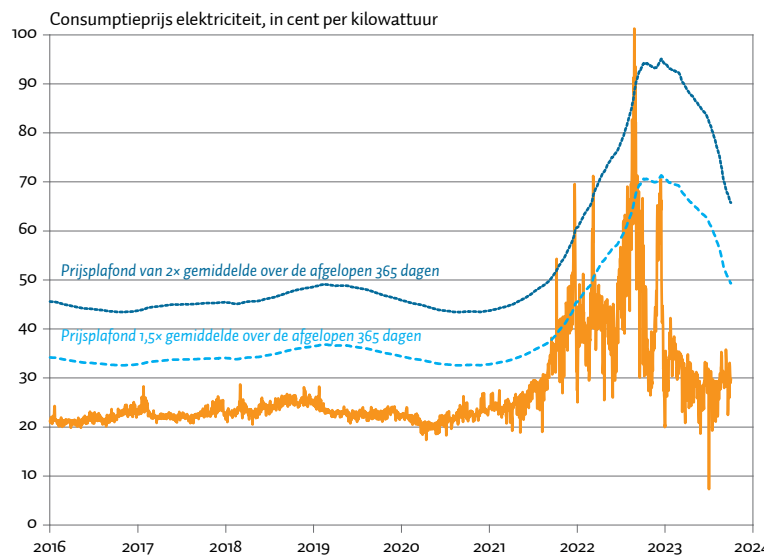
We kunnen de benodigde premie benaderen door de kosten te berekenen die een energieleverancier had gemaakt als deze het dynamisch plafond zou hebben aangeboden. Figuur 2 toont dat de kosten van een laag prijsplafond – dat de consument dus veel bescherming biedt – in augustus 2022 piekten, en wel op vier procent van de contractomzet. Dat vergt een beperkte premie voor een grote mate van zekerheid.

Tot slot

Om de energietransitie te bevorderen, moeten we afstappen van vaste contracten die consumenten op geen enkele manier uitnodigen om zich aan het aanbod van hernieuwbare energie aan te passen. In plaats daarvan moeten we naar een systeem met dynamische prijzen en een dynamisch plafond. Een dynamisch contract met dynamisch plafond kan een grote stap vooruit zijn. Dus op naar een inclusieve energietransitie waar iedereen voordeel heeft van lage prijzen als de zon schijnt, de wind waait of het gas goedkoop is door een zachte winter, en waar niemand onnodig veel risico hoeft te lopen als het tegenzit en de prijzen omhoog schieten.

Dynamische consumentenprijs met gesimuleerd prijsplafond

FIGUUR 1

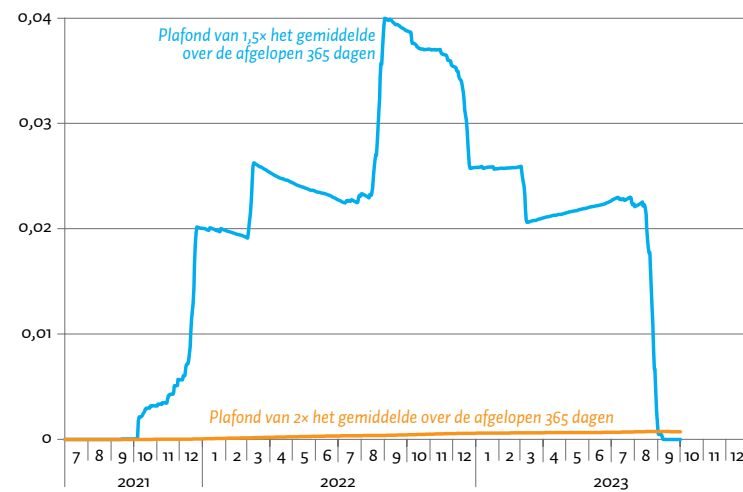

Noot: De figuur geeft de gemiddelde dagprijs. In de getoonde periode zijn de belastingen veranderd. Voor de eenvoud en reproduceerbaarheid zijn de groothandelsprijzen genomen, daar is 15 cent per kilowattuur bij opgeteld en vervolgens met 1,2 vermenigvuldigd ter benadering van de prijs inclusief belastingen.

Data: ember-climate.org | ESB

Kosten van een prijsplafond voor energieleverancier, relatief ten opzichte van contractomzet

FIGUUR 2

Noot: De kosten aan het prijsplafond en de contractomzet zijn berekend als het gemiddelde van de afgelopen 365 dagen

ESB

Literatuur

- ANWB (2023) Bewuster energiegebruik door dynamische uurtarieven. ANWB Persbericht, 26 oktober.
- Fabra, N., D. Rapson, M. Reguant en J. Wang (2021) Estimating the elasticity to real-time pricing: evidence from the Spanish electricity market. *AEA Papers and Proceedings*, 111, 425–429.
- Gerlagh, R. (2023) Behoud saldering en zet in op dynamische energietarieven. ESB, 108(4822), 282–283.
- Pébureau, C. en K. Remmy (2023) Barriers to real-time electricity pricing: Evidence from New Zealand. *International Journal of Industrial Organization*, 89, 102979.

Vertrouwen in zorgverzekeraars vereist duidelijkheid over inkooprol

Sinds de invoering van de Zorgverzekeringswet is het de bedoeling dat zorgverzekeraars optreden als ‘zorginkopers’ namens hun verzekerden. Het vertrouwen van verzekerden in zorgverzekeraars is doorgaans echter laag en verzekerden kunnen niet goed beoordelen hoe zij hun inkooprol uitvoeren. Dit bemoeilijkt een goede vervulling van deze rol.

IN HET KORT

- Verzekerden weten dat zorgverzekeraars ‘zorginkopers’ zijn, maar missen vertrouwen in de uitvoering van de inkooprol.
- Door een gebrek aan informatievoorziening kunnen verzekerden geen oordeel vellen over de inkooprol van zorgverzekeraars.
- Betere informatie over zorginkoop en de invulling van de inkooprol kunnen het vertrouwen in de inkooprol versterken.

IZEL YILDIRIM

Consultant bij Equalis
Strategy & Modeling

KAREL STOLPER

Gastonderzoeker aan
de Erasmus Universiteit
Rotterdam (EUR)

LIEKE BOONEN

Partner bij Equalis
Strategy & Modeling
en onderzoeker aan
de EUR

ERIK SCHUT

Hoogleraar aan de
EUR

MARCO VARKEVISSER

Hoogleraar aan de
EUR

In het Nederlandse zorgstelsel is in 2006 gereguleerde marktwerking ingevoerd voor de curatieve zorg. Zorgverzekeraars hebben hierin de inkooprol toebedeeld gekregen en kopen, namens verzekerden, zorg in bij zorgaanbieders, waarbij ze afspraken maken over de prijs, het volume en de kwaliteit van de zorg. De meeste Nederlandse zorgverzekeraars hebben geen winstoogmerk en keren ook geen winst uit aan aandeelhouders. Wel concurreren ze met elkaar op de zorgverzekeringsmarkt, omdat verzekerden één keer per jaar de mogelijkheid hebben om over te stappen naar een andere zorgverzekeraar. Het achterliggende idee is dat verzekerden dit mede doen op basis van hun oordeel over de manier waarop de zorgverzekeraar zijn inkooprol invult. Dit ‘stemmen met de voeten’ is bedoeld als prikkel voor zorgverzekeraars om de beste zorg tegen een zo laag mogelijke prijs in te kunnen kopen.

Tijdens het afgelopen overstapseizoen (november–februari 2022/2023) zijn er 1,5 miljoen verzekerden van zorgverzekeraar gewisseld (Vektis, 2023). Daarmee is het overstappercentage (8,5 procent) hoger dan in de afgelopen jaren (telkens zes à zeven procent). De praktijk laat zien dat verzekerden voornamelijk overstappen op basis van de prijs, en dat zorgverzekeraars daardoor de prikkel ervaren om primair op kosten te sturen (Determann et al., 2016; Brabers et al., 2022).

Een belangrijke randvoorwaarde om het zorgstelsel te laten werken zoals het bedoeld is, is dat verzekerden weten en erop vertrouwen dat de zorgverzekeraars namens hen zorg inkopen. Als verzekerden niet weten dat de zorgverzekeraar deze rol heeft, hoe deze rol wordt ingevuld, of als ze hierin geen vertrouwen hebben, dan zullen ze hun keuze alleen baseren op de premie, waardoor het risico bestaat dat prijsconcurrentie leidt tot een *race-to-the-bottom*. Zorgverzekeraars worden dan immers niet geprikkeld om bij de zorginkoop te letten op andere aspecten dan prijs. Eerdere onderzoeken laten zien dat het vertrouwen in zorgverzekeraars opvallend laag is (Groenewegen et al., 2019; Maarse en Jeurissen, 2019; Hulst et al., 2023). Deze onderzoeken richten zich echter alleen op het algemene vertrouwen in zorgverzekeraars, en gaan niet specifiek over de inkooprol. In dit artikel onderzoeken wij daarom of verzekerden de zorgverzekeraar zien en vertrouwen als zorginkoper.

Verzekerden weten weinig van inkooprol

Om een eerste idee te krijgen van hoe verzekerden tegen de inkooprol van zorgverzekeraars aankijken, en hoeveel vertrouwen zij hebben in de uitvoering van deze rol, zijn er twee focusgroepen georganiseerd in maart 2022 met in totaal zestien verzekerden die zijn geworven via openbare kanalen (onder andere LinkedIn). Onder de deelnemers waren zowel mannen als vrouwen met verschillende leeftijden, opleidingsniveaus, niveaus van zorggebruik en variërend overstapgedrag.

Onbekendheid met de inkooprol was een centraal thema tijdens de gesprekken: deelnemers wisten wel dat zorgverzekeraars verantwoordelijk zijn voor de zorginkoop, maar gaven aan een beperkt beeld te hebben van wat deze rol inhoudt. Na het op gang komen van het gesprek wisten de meesten wel te benoemen wat zij verwachten van de zorgverzekeraar in de rol als inkoper. Soms kwamen deze verwachtingen overeen met de daadwerkelijke inkooprollen die zorgverzekeraars hebben, zoals onderhandelen met zorgaanbieders over de prijs en kwaliteit van zorg. In andere gevallen noemden deelnemers taken die niet bij de inkooprol horen – zoals het bepalen van welke zorg vergoed wordt via de basisverzekering. Over het algemeen leken de deelnemers geen duidelijk beeld te hebben van wat de inkooprol exact inhoudt.

Dit onduidelijke beeld lijkt grotendeels veroorzaakt te worden door een gebrek aan transparantie over de inkoop-

rol. Deelnemers gaven aan onvoldoende informatie te hebben om te kunnen beoordelen of zorgverzekeraars hun rol als in koper adequaat uitvoeren. Dit hangt ook samen met het feit dat verzekerden niet of niet volledig op de hoogte waren van alle taken die bij de inkooprol van de zorgverzekeraar horen. Hierdoor konden zij over het algemeen niet zeggen of, en in welke mate, zij zorgverzekeraars vertrouwen in de uitvoering van de inkooprol, en nemen ze de inkooprol nauwelijks mee in hun keuzegedrag. Daarbij speelt de al dan niet onterechte perceptie dat zorgverzekeraars winstgericht zijn een rol: deelnemers vroegen zich af of de zorgverzekeraar zijn financiële belang wel ondergeschikt maakt aan het belang van zijn verzekerden. De focusgroepen laten zien dat verzekerden twijfelen of zorgverzekeraars altijd in het belang van hun verzekerden handelen.

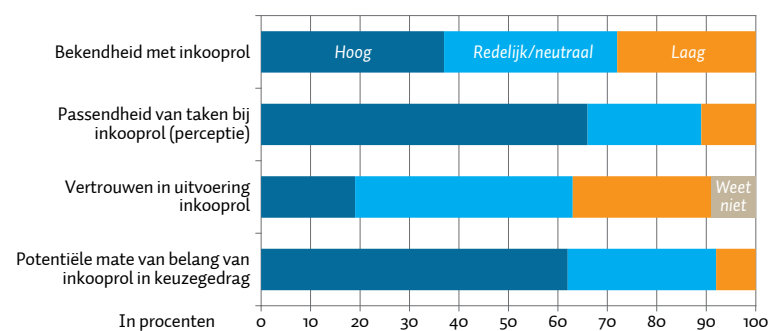
Vertrouwen in inkooprol is broos

Op basis van de resultaten van de focusgroepen en een literatuuronderzoek is er een vragenlijst ontwikkeld om de perceptie en het vertrouwen van verzekerden omtrent de inkooprol te onderzoeken. De vragenlijst is via het consumentenpanel van Kantar in april 2022 uitgezet bij een representatieve steekproef van 1589 Nederlandse verzekerden. 708 verzekerden hebben de vragenlijst ingevuld (een respons van 45 procent). Via deze vragenlijst zijn respondenten geconfronteerd met de inkooprol van zorgverzekeraars – aan de hand van twaalf inkooptaken die voortvloeien uit de rol die zorgverzekeraars op grond van de Zorgverzekeringswet hebben gekregen (kader 1). Hun is gevraagd of ze bekend zijn met deze taken, of ze de taken passend vinden bij de inkooprol, of ze zorgverzekeraars vertrouwen in de uitvoering van deze taken, en of de uitvoering van de inkooptaken van invloed zouden kunnen zijn op hun keuze voor een zorgverzekeraar.

Figuur 1 presenteert de gecombineerde resultaten van de vragenlijst. Uit de resultaten blijkt dat de meerderheid van de respondenten (72 procent) er in hoge of redelijke mate bekend mee is dat de twaalf inkooptaken bij de inkooprol horen. Het presenteren van de taken aan respondenten leidt mogelijk tot een overschatting van de mate van bekendheid met deze taken. In de focusgroepen

Resultaten van de vragenlijst over de inkooprol van zorgverzekeraars

FIGUUR 1

Noot: Alle hier gepresenteerde resultaten zijn gemiddelden van de resultaten van de twaalf inkooptaken samen. In de vragenlijst zijn de volgende antwoordschalen gehanteerd: (1) bekendheid [bekend – enigszins bekend – onbekend]; (2) passendheid [(helemaal) mee eens – neutraal – (helemaal) mee oneens]; (3) vertrouwen [(heel) veel – redelijk – weinig tot geen – weet ik niet]; en (4) potentiële mate van belang [(heel) belangrijk – neutraal – (heel) onbelangrijk].

ESB

Inkooprol uitgesplitst in twaalf inkooptaken

KADER 1

- Zorg en medicijnen inkopen voor een lage prijs
- Zorg en medicijnen inkopen van goede kwaliteit
- Eisen stellen aan de kwaliteit van de zorg die zorgaanbieders leveren
- Verzekerden goed informeren over de prijs en kwaliteit van de ingekochte zorg
- Vaststellen hoeveel zorg de verzekerdenpopulatie (alle verzekerden van een verzekeraar) nodig heeft
- Bepalen van welke zorgaanbieders de zorg wél, en van welke zorgaanbieders de zorg niet volledig wordt vergoed
- Ervoor zorgen dat er voldoende zorg op tijd beschikbaar is (bijvoorbeeld door wachtlijstbemiddeling)
- Ervoor zorgen dat er zorg in de buurt beschikbaar is
- Rekening houden met de voorkeuren van hun verzekerden
- Stimuleren van preventie in de zorg (bijvoorbeeld stoppen met roken)
- Bij de inkoop van zorg rekening houden met onderzoek en ontwikkelingen rondom bewezen zorg
- Een rol spelen in de concentratie van hoog-specialistische zorg in minder ziekenhuizen (zoals het oprichten van één landelijk behandelcentrum voor kinderen met kanker)

pen werd deelnemers gevraagd naar de inkooptaken van de zorgverzekeraars zonder referentiekader, en dit bleek voor velen lastig om aan te geven.

Daarnaast vindt gemiddeld twee derde (66 procent) van de respondenten dat de gepresenteerde taken bij de

inkooprol passen. Desalniettemin lijkt het vertrouwen van respondenten in een goede uitvoering van die taken door de zorgverzekeraar broos te zijn. Van slechts 19 procent van de respondenten is het vertrouwen in de uitvoering van deze inkooprollen door de zorgverzekeraar hoog, terwijl bij 28 procent het vertrouwen hierin laag is. Ondanks het broze vertrouwen geeft een ruime meerderheid van de respondenten (62 procent) aan dat zij de inkooprollen mee zouden *kunnen* nemen bij de keuze voor een zorgverzekeraar.

Gebrek aan transparantie speelt grote rol

In lijn met de focusgroepresultaten laten de antwoorden op de vragenlijst ook zien dat (een gebrek aan) transparantie, kennis en een mogelijke belangenverstrengeling een rol spelen in het vertrouwen dat verzekerden hebben in de inkooprol van hun zorgverzekeraar: 57 procent van de respondenten vindt namelijk dat zorgverzekeraars niet transparant zijn over hun inkoopactiviteiten. Daarnaast vindt 69 procent van de respondenten zorgverzekeraars commerciële, door winst gedreven organisaties, en denkt 52 procent dat zorgverzekeraars meer focussen op de kosten dan op de kwaliteit van zorg bij het contracteren van aanbieders.

Goede informatie bepalend voor vertrouwen

Om te onderzoeken welke verklarende factoren mogelijk een rol spelen bij het vertrouwen van verzekerden in de inkooprol, is een meervoudige hiërarchische lineaire regressieanalyse uitgevoerd (Stolper et al., 2023). Zoals verwacht laten de resultaten zien dat wie zorgverzekeraars in het algemeen vertrouwt, en/of vindt dat zorgverzekeraars voldoende aandacht hebben voor de belangen van verzekerden, ook meer vertrouwen heeft in de inkooprol van zorgverzekeraars. Respondenten die vinden dat zorgverzekeraars transparant zijn over hoe zij zorg inkopen, die meer kennis hebben van het zorgstelsel en op voorhand redelijk bekend waren met de inkooprollen, blijken ook meer vertrouwen te hebben in de uitvoering van de inkooprollen door de zorgverzekeraar. Vrouwen, mensen met een minder goede gezondheid, en verzekerden die vaker wisselen van zorgverzekeraar hebben daartegenover minder vertrouwen in de inkooprol.

Aanbevelingen

Verzekerden weten dat zorgverzekeraars inkopers zijn van zorg, maar hebben hier beperkte informatie over. Wanneer zij geconfronteerd worden met de inkooprollen die uit deze rol voortvloeien, zijn ze van mening dat deze grotendeels bij de zorgverzekeraar passen. Toch hebben verzekerden er maar beperkt vertrouwen in dat de zorgverzekeraar deze rol goed kan invullen. Verzekerden geven aan dat ze hun keuze voor een zorgverzekeraar wel af willen laten hangen van hoe zorgverzekeraars de inkooprol invullen, ook al laat de praktijk zien dat momenteel de prijs de bepalende factor is bij deze keuze. Met alleen deze intentie komen verzekerden echter niet ver. Ze geven namelijk aan te weinig informatie te hebben over hoe de zorgverzekeraar inkoop, waardoor ze dit momenteel niet goed kunnen meenemen in hun keuze voor een zorgverzekering.

Zorgverzekeraars, overheid en beleidsmakers zouden het vergroten van de transparantie over de inkooprol van de

zorgverzekeraar tot prioriteit moeten maken om de verzekerden een beter inzicht te verschaffen in de keuzes van de inkoopende zorgverzekeraar, en de bijbehorende implicaties van die keuzes. Hierbij gaat het niet alleen om informatie over de kwaliteit van de ingekochte zorg, maar ook over de wijze waarop zorgverzekeraars invulling geven aan hun inkooprol – zoals hun service en wachtlijstbemiddeling, hun taak bij de concentratie van de hoog-complexe zorg, in de activiteiten rondom preventie, en de mate waarin ze de voorkeuren van verzekerden betrekken bij hun zorg-inkoopbeleid. Tevens zouden zorgverzekeraars, en ook de overheid, meer aandacht moeten geven aan het wegnemen van misverstanden over de vermeende winstgerichtheid van zorgverzekeraars, en aan het uitdragen van hun sociale missie.

Met alleen een betere informatievoorziening zal het vertrouwen in de inkooprol van zorgverzekeraars echter niet automatisch verbeteren. Het is namelijk niet waarschijnlijk dat verzekerden hierdoor in staat zullen zijn om de complexe inkooprol van zorgverzekeraars volledig te kunnen beoordelen. Daarbij komt dat er een grote variatie bestaat in de kennis over zorgverzekeringen onder Nederlandse verzekerden – kwetsbare groepen met een lager opleidingsniveau en een lager inkomen hebben meer moeite met het verkrijgen, begrijpen, beoordelen en gebruiken van informatie over de gezondheidszorg. Een verbeterde informatievoorziening over de inkooprol zal deze groepen mogelijk nauwelijks kunnen helpen (Holst et al., 2022). Zonder extra ondersteuning, zoals de ontwikkeling van laagdrempelige keuzetools met begrijpelijke informatie over de belangrijkste inhoudelijke verschillen tussen polissen, zal hun verzekeringskeuze vooral door de prijs bepaald blijven.

Ten slotte blijft de rol van zorgverzekeraars om op de uitgaven te letten inherent lastig – omdat wanneer verzekerden zorg nodig hebben, ze geen prijs ervaren maar wel geconfronteerd worden met de beperkingen die voortvloeien uit de inkoopafspraken die de zorgverzekeraar maakt om de uitgaven en zorgpremies te beperken. Deze spanning zal altijd aanwezig blijven, maar kan wel minder worden door een betere voorlichting over de inkooprol die de zorgverzekeraar heeft, en over de afwegingen die dit met zich meebrengt.

Literatuur

Brabers, A.E.M., L. Holst en J.D. de Jong (2022) *Barometer Wissen van zorgverzekeraar*. Te vinden op www.nivel.nl.

Determann, D., M.S. Lambooi, E.W. de Bekker-Grob et al. (2016) What health plans do people prefer? The trade-off between premium and provider choice. *Social Science & Medicine*, 165, 10–18.

Groenewegen, P.P., J. Hansen en J.D. de Jong (2019) Trust in times of health reform. *Health Policy*, 123(3), 281–287.

Holst, L., J.J. Rademakers, A.E. Brabers en J.D. de Jong (2022) Measuring health insurance literacy in the Netherlands: First results of the HILM-NL questionnaire. *Health Policy*, 126(11), 1157–1162.

Hulst, F.J.P. van der, A.E.M. Brabers en J.D. de Jong (2023) *Barometer Vertrouwen: cijfers 2022*. Te vinden op www.nivel.nl.

Maarse, H. en P. Jeurissen (2019) Low institutional trust in health insurers in Dutch health care. *Health Policy*, 123(3), 288–292.

Stolper, K., I. Yildirim, L. Boonen et al. (2023) *Do consumers perceive and trust health insurers within a system of managed competition as prudent buyers of care?* EsCHER Working Paper, 2023006. Erasmus Universiteit. Te vinden op www.eur.nl.

Vektis (2023) *Verzekerden in beeld 2023: Inzicht in het overstapseizoen*. Vektis.

Nobelprijs voor onderzoek naar vrouwen op de arbeidsmarkt

In oktober kreeg Claudia Goldin de Prijs van de Zweedse Rijksbank voor Economische Wetenschappen ter nagedachtenis aan Alfred Nobel, beter bekend als de Nobelprijs voor de Economie. Wat heeft zij bijgedragen aan de economische wetenschap en aan de wereld?

IN HET KORT

- Claudia Goldin heeft de prijs gewonnen voor haar baanbrekende onderzoek naar de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt.
- Goldin ontdekte dat vrouwen in de Verenigde Staten voor de industriële revolutie meer werkten dan direct daarna.
- Goldin pleit voor werkflexibiliteit om de nog bestaande loonsverschillen tussen mannen en vrouwen aan te pakken.

CHANTAL REMERY

Universitair docent
aan de Universiteit
Utrecht

Op 9 oktober 2023 werd bekend dat Claudia Goldin de Nobelprijs voor de Economie heeft gewonnen voor haar onderzoek naar de ongelijke positie van vrouwen op de arbeidsmarkt. Ze is pas de derde vrouw die voor de Nobelprijs in aanmerking komt. Bijzonder is dat zij, in tegenstelling tot haar voorgangers Elinor Ostrom (zij kreeg de prijs in 2009) en Esther Duflo (2019), de onderscheiding alleen krijgt. Dit geeft het belang weer van de significante en veelomvattende bijdrage die Goldin heeft geleverd aan dit onderzoeksgebied.

Goldin werkt als hoogleraar aan Harvard University. Ze was in 1989 de eerste vrouwelijke hoogleraar die, binnen het departement economie van Harvard, een vaste aanstelling aangeboden kreeg. In een interview zei ze destijds dat ze het aanbod waarschijnlijk wel zou aanvaarden, het ging tenslotte om Harvard – maar, voegde ze daaraan toe, wel onder voorwaarde dat het een goed contract zou zijn (Palmore, 1989). Het feit dat ze de eerste vrouw zou worden in die positie, zou (terecht) geen reden mogen zijn om haar een slechter contract te bieden dan haar mannelijke collega's. Haar eigen onderzoek liet toen al zien dat zoiets niet vanzelfsprekend is.

De sterk toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen in westerse landen is een van de belangrijkste sociaal-economische ontwikkelingen in de vorige eeuw. Ondanks deze toename zijn er nog steeds grote verschillen tussen mannen en vrouwen. Bekende voorbeelden zijn de beloningsver-

schillen – mannen verdienen nog steeds meer dan vrouwen – en de horizontale en verticale segregatie. Ook werken mannen veelal in andere beroepen dan vrouwen en vaker in hogere posities. Het onderzoek van Goldin heeft in belangrijke mate bijgedragen aan inzicht in deze verschillen en de hardnekkigheid ervan. Niet alleen heeft zij een breed palet van facetten bestudeerd, haar onderzoek valt ook op door het gebruik van historische data over langere periodes, hetgeen veel nieuwe inzichten opleverde.

U-vormig verband

Veelgeroemd is Goldins historisch-economische studie naar de arbeidsparticipatie van vrouwen in de Verenigde Staten. Het onderzoek naar deze arbeidsparticipatie beperkte zich lange tijd vooral tot de twintigste eeuw, en vond veelal een positieve relatie tussen economische groei en het aandeel vrouwen met betaald werk. Door naar een langere periode te kijken, waarbij ze terugging tot het eind van de achttiende eeuw, kon Goldin (1990) aantonen dat er sprake was van een onderrapportage van de arbeidsparticipatie van vrouwen. Door middel van archiefonderzoek ontdekte ze dat in de volkstellingsdata over 1890 veel van het werk dat door vrouwen werd gedaan niet goed was geregistreerd. Getrouwde vrouwen werden veelal alleen gecategoriseerd als echtgenote, en meewerken op bijvoorbeeld de boerderij werd niet als productieve arbeid gezien. Door gebruik te maken van tijdsbestedingsonderzoek, waarbij respondenten gedetailleerd informatie geven over alle activiteiten waaraan ze hun dagelijkse tijd besteden, kon ze aantonen dat vrouwen wel degelijk productief waren en dat arbeidsparticipatiecijfers feitelijk hoger waren dan geregistreerd. Ook vond ze bewijzen dat deze onderrapportage al langer terugging dan eind negentiende eeuw.

Voor de industriële revolutie was de arbeidsparticipatie van vrouwen dus hoger dan tot nu toe werd aangenomen, maar deze daalde tijdens die revolutie. Werk werd steeds meer op een andere plek (fabrieken) gedaan dan die van het huishouden, en vrouwen konden dit moeilijk combineren met hun zorg voor het huishouden en de kinderen.

Pas in de loop van de twintigste eeuw ging de arbeidsparticipatie van vrouwen weer stijgen. De relatie tussen economische groei en de arbeidsparticipatie van vrouwen lag dus genuanceerder dan gedacht, en was niet lineair maar U-vormig (Goldin, 1990).

Evolutie en revolutie

In later werk analyseert Goldin (2006) de rol van vrouwen in de economie van de Verenigde Staten in de twintigste eeuw in vier fasen: drie evolutionaire fasen die uitmonden in een – wat zij noemt stille – revolutionaire fase, waarin er meer fundamentele veranderingen plaatsvinden die het arbeidsmarktgedrag van vrouwen beïnvloeden.

Gedurende de eerste fase (eind negentiende eeuw tot de jaren dertig van de twintigste eeuw) is het arbeidsaanbod van vrouwen laag, en zijn het vooral jonge en ongehuwde vrouwen die werken in eenvoudige banen in industrie en dienstverlening, zoals hulp in de huishouding. Dit is onder meer gerelateerd aan de sociaal-culturele opvattingen over de rol van (gehuwde) vrouwen en aan de regelingen die vrouwen dwongen te stoppen met werken als ze in het huwelijk traden. Ook waren de werktijden en -weken lang, en waren ze moeilijk met het huishouden te combineren.

In de tweede fase (jaren dertig tot vijftig) stijgt het arbeidsaanbod van vrouwen door de opkomst van kantoorwerk en de toename van vrouwen in het middelbaar onderwijs. Dit wordt verder gefaciliteerd door afschaffing van regelingen die de arbeidsparticipatie van gehuwde vrouwen beperken, maar ook door de opkomst van nieuwe technologieën die het huishouden makkelijker maakten.

In de derde fase (jaren vijftig tot zeventig) zet de toename van het arbeidsaanbod van gehuwde vrouwen verder door, waarbij factoren als de verdere acceptatie van werken door (gehuwde) vrouwen en het aanbod van deeltijdwerk relevant zijn.

In alle drie de fasen is echter het relatieve inkomen van vrouwen ten opzichte van dat van mannen laag (minder dan zestig procent), werken vrouwen veelal in specifieke segmenten (zoals zorg, onderwijs en kantoor), en is hun tijdshorizon in termen van een carrière nog beperkt.

Wel vormen de ontwikkelingen in de drie fasen de opmaat naar een stille revolutie, die in de loop van de jaren zeventig begint. Goldin noemt het ‘een stille revolutie’ omdat de vrouwen die de transformatie in gang hebben gezet, zich hier veelal niet van bewust waren. Wel erkent ze dat de meer luidruchtige revolutie, oftewel de tweede feministische golf, die halverwege de jaren zestig begon (tot ongeveer de jaren tachtig), daarin ook een rol heeft gespeeld.

De revolutie, aldus Goldin, behelst dat de besluitvorming rondom arbeidsparticipatie verandert van statisch en met een beperkte tijdshorizon naar dynamisch, met een langere tijdshorizon. Vrouwen anticiperen steeds meer op het hebben van een carrière in plaats van een baan tot het huwelijk, en op basis daarvan beginnen studiekeuzen te veranderen.

In deze ‘stille revolutie’ gaan vrouwen vaker naar het hoger onderwijs, en studiekeuzen verschuiven van wat Goldin ‘consumptiegericht’ noemt, zoals een studie in talen of pedagogiek, die vooral van pas komt bij een rol als moeder, naar meer ‘investeringsgericht’, met een focus op een langere carrière, zoals de bedrijfseconomische en medische studies.

Een zeer belangrijke factor bij de focus op een langere carrière is dat de leeftijd waarop vrouwen trouwen en hun eerste kind krijgen, en die lange tijd rond de twintig lag, begint te stijgen naar halverwege de twintig en later (afhankelijk van het opleidingsniveau). Deze ontwikkeling is onlosmakelijk verbonden met de introductie van de anti-conceptiepil, zoals blijkt uit onderzoek dat Goldin deed met echtgenoot Lawrence Katz, ook werkzaam aan Harvard University (Goldin en Katz, 2002a; 2002b). Door pas op latere leeftijd te trouwen en ook later kinderen te krijgen, hebben vrouwen de mogelijkheden een identiteit als zelfstandig persoon met een eigen carrière op te bouwen, in plaats van enkel die van echtgenoot of moeder.

Op de arbeidsmarkt vertaalt zich deze veranderende focus in meer variatie in beroepen, die vaker fulltime gedaan worden en met hogere inkomens, hetgeen vervolgens weer de onderhandelingspositie van vrouwen binnen het huishouden versterkt.

Ongelijke beloning

De verhouding tussen mannen en vrouwen wordt dus steeds gelijkwaardiger. Toch blijken diverse vormen van ongelijkheid hardnekkig. Zo blijft, ondanks het toegenomen en inmiddels vaak hogere opleidingsniveau van vrouwen, hun beloning achter bij die van mannen.

Onderzoek onder MBA-professionals dat Goldin doet in samenwerking met Bertrand en Katz laat zien dat het ouderschap een van de belangrijkste redenen is (Bertrand et al., 2010). Hoewel bij de start van de carrière er nauwelijks verschillen zichtbaar zijn tussen mannen en vrouwen in termen van banen, verdiensten en gewerkte uren, verandert dat direct bij de komst van het eerste kind. Veel vrouwen gaan dan minder werken om het merendeel van de zorg op zich te nemen, onderbreken vaker hun werk en bouwen minder ervaring op, en dat vertaalt zich in een fors lager inkomen, ook wel de *child penalty* genoemd. Bij mannen wordt dat effect niet gevonden; zij blijven dan full-time werken, en maken langere werkdagen en weken, die zich moeilijk laten combineren met zorg voor kinderen.

Om de beloningsverschillen tussen mannen en vrouwen met kinderen te verkleinen, zou er, volgens Goldin, meer ruimte voor flexibele werktijden moeten zijn. Dat kan door werk anders te organiseren, bijvoorbeeld meer als teamwerk waarbij de medewerkers meer autonomie hebben, en afwisselend werken om zo lange dagen te voorkomen. In bedrijven die dat gedaan hebben, zijn de beloningsverschillen tussen mannen en vrouwen inderdaad kleiner. Deze strategie levert volgens Goldin meer op dan een gelijkere taakverdeling binnen huishoudens, hoewel ze erkent dat dit ook zou helpen bij het verkleinen van de beloningsverschillen (Goldin, 2014).

De pandemie zou ook een breekijzer kunnen zijn omdat er toen op grote schaal thuisgewerkt moest worden en er meer geëxperimenteerd werd met andere flexibele vormen van werk. Inmiddels is gebleken dat werknemers deze flexibiliteit willen behouden en ook werkgevers zijn hier positief over. Daar zouden vooral vrouwen van kunnen gaan profiteren (Goldin, 2022).

Relevantie

Het onderzoek van Goldin heeft overwegend betrekking op de Verenigde Staten. Veel bevindingen komen echter in grote lijnen overeen met die van andere (ontwikkelde) landen. Zo laat de historisch-economische analyse van werkende vrouwen in Nederland van Plantenga (1993) veel gelijkenissen zien, al zijn de accenten soms net anders. De stijging van de arbeidsparticipatie in Nederland vindt bijvoorbeeld pas later plaats, en veel meer in de vorm van deeltijdbanen.

Ook in Nederland laat het inkomen van moeders na de geboorte van het eerste kind een significante daling zien, maar dat van vaders niet (Adema et al., 2021; De Groote en De Pleijt, 2023). In Remery et al. (2021) tonen wij aan hoe exogene factoren als de coronapandemie de besluitvorming binnen huishoudens over de taakverdeling kunnen beïnvloeden. In de eerste maanden van de coron-

apandemie bleken meer huishoudens de zorgtaken voor kinderen gelijkjer te verdelen dan voor de pandemie. Hoewel een deel van de huishoudens na verloop van tijd vaak ook weer terugviel in een meer traditionele verdeling, zijn binnen andere huishoudens de veranderingen langduriger. Dit zijn veelal huishoudens waarin vrouwen een cruciaal beroep hadden dat hun een betere onderhandelingspositie gaf (André et al., 2023).

Met haar veelomvattende onderzoek heeft Claudia Goldin een belangrijke stempel gedrukt op de economische wetenschap en het vakgebied gender and economics op de kaart gezet.

Vrouwen leveren, veel meer dan mannen, de variantie in arbeidsmarktgedrag die nodig is om arbeidsvraagstukken te kunnen analyseren. Ze koppelt haar historische analyse van het arbeidsaanbod van vrouwen dan ook terecht aan de ontwikkeling van de moderne arbeidseconomie (Goldin, 2006). Haar studies zijn bovendien maatschappelijk zeer relevant en bieden beleidsmakers veel aanknopingspunten om de ongelijke positie van vrouwen aan te pakken. Heel mooi dat dit gewaardeerd wordt met de prestigieuze Nobelprijs. Harvard University kan tevreden zijn dat deze Goldin toentertijd een goed contract heeft aangeboden.

Literatuur

- Adema, Y., S. Rabaté en S. Rellstab (2021) Inkomen moeders halveert bijna na komst kinderen. *ESB*, 106(4796), 195–197.
- André, S., C. Remery en M.A. Yerkes (2023) Extending theoretical explanations for gendered divisions of care during the COVID-19 pandemic. *Journal of Marriage and Family*, online.
- Bertrand, M., C. Goldin en L.F. Katz (2010) Dynamics of the gender gap for young professionals in the financial and corporate sectors. *American Economic Journal: Applied Economics*, 2(3), 228–255.
- Goldin, C. (1990) *Understanding the gender gap: An economic history of American women*. Oxford: Oxford University Press.
- Goldin, C. (2006) The quiet revolution that transformed women's employment, education, and family. *The American Economic Review*, 96(2), 1–21.
- Goldin, C. (2014) A grand gender convergence: Its last chapter. *The American Economic Review*, 104(4), 1091–1119.
- Goldin, C. (2022) *Understanding the economic impact of COVID-19 on women*. NBER Working Paper, 29974.
- Goldin, C. en L.F. Katz (2002a) Career and marriage in the age of the pill. *The American Economic Review*, 90(2), 461–465.
- Goldin, C. en L.F. Katz (2002b) The power of the pill: Oral contraceptives and women's career and marriage decisions. *Journal of Political Economy*, 110(4), 730–770.
- Groote, J. de, en A. de Pleijt (2023) Gezinsvorming verlaagt het inkomen van de vrouw en verhoogt dat van de man. *ESB*, 108(48275), 21–23.
- Plantenga, J. (1993) *Een afwijkend patroon: Honderd jaar vrouwenarbeid in Nederland en (West-)Duitsland*. Amsterdam: SUA [handelsuitgave dissertatie].
- Palmore, J.R. (1989) *Ec seeks to tenure first woman prof*. The Harvard Crimson, 2 november. Te vinden op www.thecrimson.com.
- Remery, C., S. André, J. Besamusca et al. (2021) De coronapandemie en de verdeling van huishoudelijke en zorgtaken in Nederland. In: A. Gielen, D. Webbinck en B. ter Weel (red), *Preadviezen 2021. Ongelijk Nederland: Een drieluik over migratie, onderwijs en de coronacrisis*. Amsterdam: Koninklijke Vereniging voor de Staaithuishoudkunde, 87–92.

Vaste lasten omhoog door toename aan streamingabonnementen

Volgens het Nibud hadden huishoudens in Nederland in 2021 gemiddeld veertien abonnementen terwijl dit aantal in 2018 nog op elf lag. Door de toename van het aantal abonnementen lopen de vaste lasten van huishoudens op.

Uit geanonimiseerde en geaggregeerde transactiedata van ABN Amro blijkt dat met name het aantal streamingdiensten fors is toegenomen. Ook het aantal krant- en reisabonnementen is gestegen. De figuur vertoont het gemiddelde verloop van het aantal abonnementen. De dataset bestaat uit een grote groep rekeninghouders met ten minste één abonnement bij een mobiele provider en daarnaast minimaal één ander abonnement.

We zien een sterke stijging in het aantal abonnementen bij streamingdiensten. In 2016 had gemiddeld zeven procent van de rekeninghouders die ook een mobiel- of internetabonnement had, een streamingdienstabonnement. In september 2023 heeft gemiddeld zeventig procent van diezelfde groep een streamingdienstabonnement.

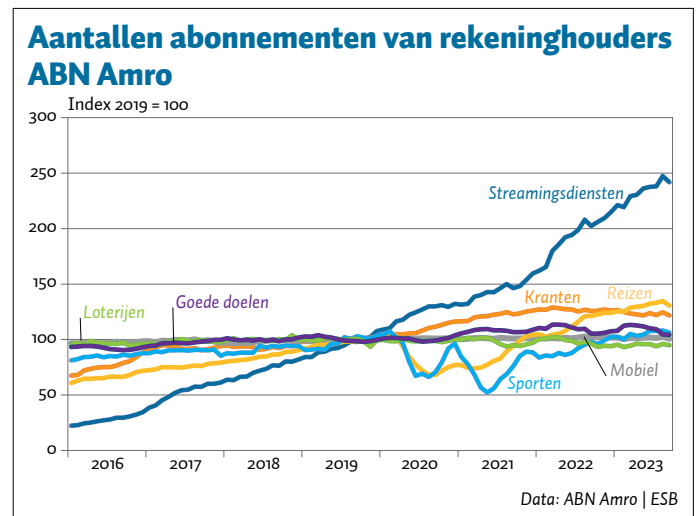
Tijdens de coronapandemie daalde het aantal abonnementsbetalingen aan reizen en sport sterk. Momenteel liggen deze twee abonnementsdiensten weer boven het niveau van vóór de pandemie en zijn met name de reisdiensten sterk gestegen door de grotere vraag naar abonnementen voor deelscooters en -auto's.

Het aantal krantabonnementen heeft sinds 2016 een stabielere groei laten zien. Nieuwssites plaatsen online content vaker achter de betaalmuur, waardoor mensen een abonnement dienen te hebben alvorens zij nieuws kunnen lezen. De lichte daling over het afgelopen anderhalf jaar zou ver-

klaard kunnen worden omdat mensen door de hoge inflatie krantabonnementen eerder opzeggen.

Hoewel de prijzen van de door ons geanalyseerde abonnementen gemiddeld gezien relatief minder hard zijn gestegen dan het algemene inflatiecijfer, kunnen de kosten toch oplopen. En het kan zo zijn dat huishoudens hier last hebben van de inflatie zonder dat op te merken omdat de prijsverhogingen minder zichtbaar zijn dan bij andere diensten en of goederen.

• **Bram Vendel, Aggie van Huissing en Finn Blokker** (ABN Amro)

Aantal ontvangers huurtoeslag fors gestegen afgelopen decennium

Tussen 2011 en 2022 is het aantal huishoudens dat huurtoeslag ontvangt met 26 procent gestegen van 1,16 tot 1,46 miljoen. Een decompositie toont aan dat de helft van deze stijging het gevolg is van demografische factoren. De andere helft is toe te schrijven aan beleid en conjunctuur, waaronder de meer geleidelijke afbouw van huurtoeslag bij een hoger inkomen.

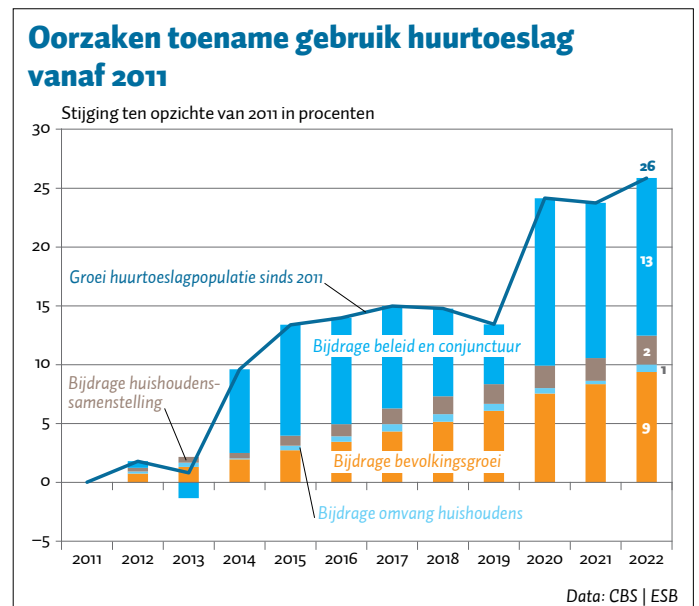
Binnen de demografische factoren speelt bevolkingsgroei de belangrijkste rol (figuur). De Nederlandse bevolking van twintig jaar of ouder is tussen 2011 en 2022 met negen procent gestegen en dit vertaalt zich in een grotere populatie huurtoeslagontvangers.

Het aantal huishoudens in Nederland is iets harder gestegen dan de bevolking, wat leidt tot één procent extra huurtoeslaggebruik. Eenpersoonshuishoudens ontvangen relatief vaker huurtoeslag (26 procent) dan meerpersoonshuishoudens (12 procent), gemeten als gemiddelde over 2011–2022. Het aantal eenpersoonshuishoudens is in deze periode met zeventien procent gestegen, tegenover een toename van vijf procent van meerpersoonshuishoudens.

De andere helft van de toename van het gebruik van huurtoeslag is voornamelijk toe te schrijven aan beleid. In 2020 is het aantal huurtoeslagontvangers aanzienlijk gestegen doordat de 'harde' inkomensgrens is afgeschaft. De huurtoeslag wordt voor hogere inkomens nu lineair afgebouwd tot nul. Daardoor heeft een groep huishoudens met een inkomen hoger dan de maximale inkomensgrens ook recht op een (lage) huurtoeslag. Deze beleidswijziging is duidelijk terug te zien in de groei van het aantal huurtoeslagontvangers, wat het kabinet destijds ook verwachtte.

Naast de invloed van beleid is het ook mogelijk dat conjunctuur een rol speelt in de verklaring van de toename. Bij een opgaande conjunctuur zijn er minder huishoudens met een inkomen onder de inkomensgrens en is het gebruik van de huurtoeslag dus lager.

• **Nils Verheuvél** (SEO Economisch Onderzoek)

Nederlanders werken gemiddeld minder uren na coronapandemie

Nederlanders zijn in 2023 gemiddeld 1,2 procent minder uren gaan werken ten opzichte van 2019, het jaar vóór de coronapandemie. Dat geldt ook voor veel andere Europese landen: Nederland behoort qua verandering in werkuren tot de middenmoot. De oorzaak van de afname in gewerkte uren is nog onduidelijk.

Een analyse van ING van begin september wijst erop dat een werkende in het eurogebied in het tweede kwartaal van 2023 gemiddeld 2,2 procent

minder uren werkt dan vóór de coronapandemie. Data van Eurostat geven de mogelijkheid om de positie van Nederlandse werknemers te vergelijken met die van andere Europese landen (figuur). Het gemiddeld aantal gewerkte uren is berekend door het totaal aantal gewerkte uren te delen door het totaal aantal werknemers in personen. De data zijn op basis van werknemers omdat de cijfers voor zelfstandigen moeilijker zijn te duiden door een minder betrouwbare urenregistratie dan die van werknemers.

De figuur toont de procentuele verandering van het tweede kwartaal van 2023 ten opzichte van het vierde kwartaal van 2019. Er blijkt een nogal divers beeld uit voor Europa. Een aantal landen laat een stijging zien van het gemiddeld aantal gewerkte uren voor werknemers. Vooral in Estland (4,1 procent) en Italië (2,4 procent) nam het aantal gewerkte uren toe.

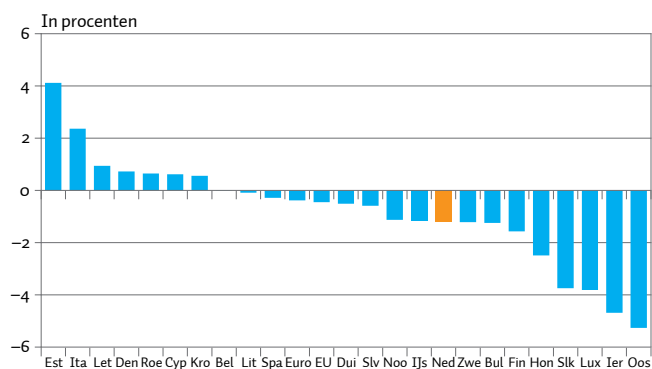
Het gros van de landen ervaart echter een daling, zo ook Nederland (-1,2 procent). De grootste daling is te zien in Oostenrijk (-5,3 procent) en Ierland (-4,7 procent).

Het gehele eurogebied laat een daling zien van 0,4 procent, dat is minder dan het cijfer dat ING noemt. ING neemt in haar berekening de zelfstandigen wel mee; daarnaast wordt het huidige gemiddeld aantal gewerkte uren vergeleken met de periode 2013–2019, in plaats van alleen vanaf 2019.

Er is nog geen duidelijke verklaring voor de afname van het gemiddeld aantal gewerkte uren in Nederland. Een mogelijke verklaring zou de gefaseerde uitbreiding van het ouderschapsverlof in de jaren 2020 en 2022 kunnen zijn.

• Peter Keus (DNB)

Verandering gemiddeld aantal gewerkte uren van werknemers sinds 2019

Noot: De figuur toont de gecumuleerde procentuele mutaties tussen het vierde kwartaal van 2019 en het tweede kwartaal van 2023; seizoengecorrigeerd en op jaarbasis

Data: Eurostat | ESB

Steeds meer bijstellingen van de Nederlandse Rijksbegroting

Sinds 2020 is er een sterke toename geweest van het in jaren naar voren en achteren schuiven van geld op de Nederlandse Rijksbegroting. Deze forse bijstellingen betekenen dat de begroting minder realistisch is geworden, wat ook de politieke besluitvorming beïnvloedt.

Het afgelopen jaar is er met 18,3 miljard geschoven ten opzichte van de begroting. Dat is historisch veel en fors hoger dan de 6,4 miljard in 2009

tijdens de financiële crisis – de piek in het vorige decennium.

Dit jaar is er sinds de Voorjaarsnota 2022 ongeveer vijftien procent van de budgetten op de investeringsfondsen naar latere jaren geschoven. Het blijkt lastig om de geplande investeringen volgens het beoogde ambitieuze tempo uit te voeren. Projecten in het Mobiliteitsfonds zijn voornamelijk in de tijd naar achteren geschoven. Tegelijkertijd is het geld in het Klimaatfonds juist naar voren gehaald. De reden was dat het bij de formatie nog niet helder was in welke volgorde deze middelen nodig zouden zijn. Toen de concrete maatregelen werden uitgewerkt, bleek dat een kasschuif naar voren nodig was.

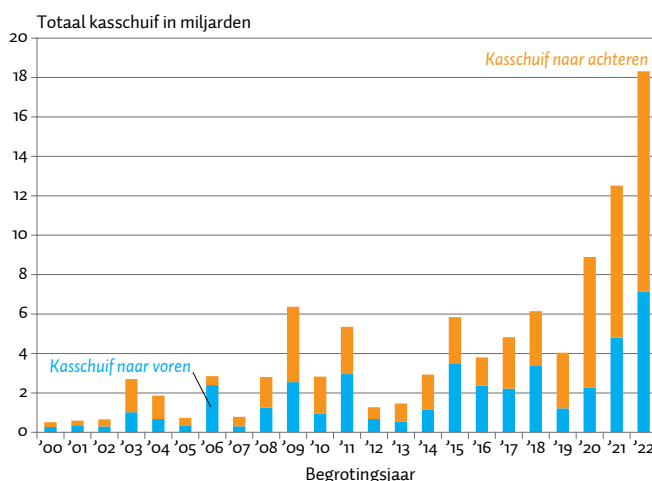
Over het algemeen lijken bestuurlijk en politiek complexe dossiers, zoals de hersteloperatie kinderopvangtoeslag, te zorgen voor veel verschuivingen binnen de begroting. Mogelijk spelen bij een deel van de uitgestelde uitgaven ook de arbeidstekorten een rol.

Een minder realistische begroting tast de geloofwaardigheid ervan aan en gaat tevens ten koste van de betrouwbaarheid van de raming van het EMU-saldo en de EMU-schuld. Dat heeft ook invloed op de politieke besluitvorming en de gemaakte beleidskeuzes: de begrotingscijfers spelen daarin immers een grote rol.

Een realistische begroting begint met realistische plannen. De Studiegroep Begrotingsruimte raadt daartoe onder meer aan om bij de start van het volgende kabinet nieuwe ramingen op te stellen van de kasritmes – de prognose van de kabinetsuitgaven per tijdsperiode.

• Linda Halling, Johan van Dam, Menno Schellekens, Dick van der Sluijs, Arieke Reiding en Pieter van Dalen (MinFin)

Totaal kasschuiven naar voren en naar achteren

Data: Ministerie van Financiën | ESB

‘Het gaat nog altijd goed met Nederland’

Peter Hein van Mulligen schreef in 2020 het boek Met ons gaat het nog altijd goed, een optimistisch verhaal over de staat van Nederland. Hoe kijkt hij daar nu tegenaan, na de energiecrisis, inflatiepiek en het grote onbehagen dat lijkt schuil te gaan achter de verkiezingswinst van de PVV?

Waarom heb je destijds het boek geschreven?

“Nederlanders zijn gemiddeld ontzettend tevreden met hun eigen leven, maar vinden dat het slecht gaat met het land. ‘Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht’, zoals Paul Schnabel het samenvatte. Foutieve ideeën over de werkelijkheid kunnen daar een rol bij spelen, zoals het idee dat de criminaliteit stijgt, of dat er een multicultureel drama is. Het risico bestaat dat deze mythes de aandacht wegnemen van de echte problemen. In mijn boek probeer ik ze daarom te ontcrachten door de feitelijke ontwikkelingen te beschrijven.”

Sinds de verschijning van het boek hebben we te maken gehad met een energiecrisis en een hoge inflatie. Gaat het nog steeds goed met Nederland?

“Wel als je kijkt naar de feitelijke ontwikkelingen. De inflatie was torenhoog, maar de meerderheid in Nederland kon dat prima ondervangen. De mensen die dat niet konden, hebben steun gehad. Met gevolg dat de laagste inkomensgroep in Nederland vorig jaar de koopkracht zag stijgen, en dat de armoede hard is afgenomen. Voor de mensen in de hogere inkomensgroepen was het vervelend dat de boodschappen en de energierekening duurder waren, maar zij raakten hierdoor niet in de financiële problemen.”

PETER HEIN VAN MULLIGEN

Hoofdeconoom bij het Centraal Bureau voor de Statistiek

Toch lijkt het alsof veel Nederlanders bij deze verkiezingen uit onvrede hebben gestemd.

“Ik denk dat daar deels gevoelens achter zitten die zijn ontstaan tijdens de pandemie. Zo heeft het vertrouwen in de politieke instituties een behoorlijke klap gekregen – de betrouwbaarheid van de overheid was een van de belangrijkste verkiezingsthema’s.

Een moeilijker te verklaren punt van onvrede is de politieke discussie over de bestaanszekerheid: het gaat goed met de inkomens, de inflatie neemt af, en de baan zekerheid is enorm hoog. Wellicht is de discussie meer het gevolg van een stijgend verwachtingspatroon dan van een verslechterende situatie.

De beschikbaarheid van betaalbare woningen is overigens wel een zorgwekkend onderwerp: er zijn de laatste jaren nauwelijks sociale huurwoningen gebouwd voor mensen met een laag inkomen en starters.

Maar dat het woningprobleem het gevolg is van de komst van migranten klopt dan weer niet: de migratie is niet enorm toegenomen. Belangrijke factor is de individualisering, waardoor het aantal huishoudens in Nederland toeneemt.”

Voor welk probleem zou er meer aandacht moeten zijn?

“De vergrijzing. Volgens de prognoses neemt het aantal niet-werkenden ten opzichte van werkenden de komende decennia steeds verder toe, om daarna op een hoog niveau te blijven hangen. Dat is een complex probleem waar we iets mee zullen moeten doen.

Ook heb ik soms het gevoel dat de urgentie ontbreekt over de gevolgen van de klimaatverandering: die kunnen echt onze welvaart bedreigen. Nederland ligt in een drassige rivierdelta en is dus bijzonder kwetsbaar. Gelukkig zijn we een rijk land en hebben we veel ervaring met overstromingsgevaar. Maar we zullen wel aan de bak moeten.”

Is er ook goed nieuws?

“Ja. Ondanks het feit dat Nederland in een recessie zit, merk je daar op de arbeidsmarkt niets van. Mensen raken niet massaal hun banen kwijt, en weinig bedrijven zijn failliet gegaan. En ondanks een coronacrisis en een energiecrisis is Nederland nu rijker dan in 2019. Daar mogen we tevreden over zijn.”

KOEN SCHREUDER
Redactiemedewerker

Colofon

Economisch Statistische Berichten (ESB) is het vakblad van De Koninklijke Vereniging voor de Staaithouderkunde. ESB signaleert nieuwe ontwikkelingen in de economische wetenschap. Daarnaast worden in ESB economische inzichten toegepast om beleidsrelevante aanbevelingen te doen voor de overheid, maatschappelijke instellingen en bedrijven. Ook analyseert ESB de belangrijkste ontwikkelingen in de Nederlandse economie. Artikelen in ESB verschijnen op persoonlijke titel. ESB is een uitgave van Stichting ESB. De Koninklijke Vereniging voor de Staaithouderkunde is houder van de merknaam ESB

Organisatie

Hoofdreductie: Jasper Lukkezen, Robert Kleinknecht
Redactie: Maartje Schulz, Ron Stoop, Elisa de Weerd, Simon Huijben en Victor van der Wel
Redactiemedewerkers:
Rik Leijssen en Koenraad Schreuder
Tekstredactie: De Twee Hanen v.o.f.
Vormgeving: Jacques van Schie
Bestuur Stichting ESB: Cees Oudshoorn (voorzitter), Daniël van Vuuren, Yrla van de Ven, Henriëtte Prast en Mathijs Bouman
Commissie van redactie wordt opnieuw geformeerd onder voorzitterschap van Arjen van Witteloostuijn

Afbeeldingen

Roger Klaassen, Frank van Beek, Sjoerd van der Hucht, iStock / jacoblund, visualsplace, PeopleImages, Robert vt Hoenderdaal en JohnnyGreig

Publiceren

Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij vindt u op www.esb.nu/publiceren

Abonneren

U kunt een abonnement online afsluiten op www.esb.nu/word-lid

Contact

Redactie: 020 592 87 77; redactie@esb.nu
Klantenservice: lid@esb.nu
Adverteren: Thomas Timmermans, 020 592 8636
thomas.timmermans@fdmediagroep.nl
Postadres: Postbus 216, 1000 AE Amsterdam
Bezoek: Prins Bernhardplein 173, 1097 BL Amsterdam
Webadres: www.esb.nu
ISSN: 0013-0583

Verschijningsdata ESB:

25 jan., 22 feb., 21 mrt., 18 apr., 23 mei, 20 jun., 18 jul., 22 aug., 26 sep., 24 okt., 21 nov., 19 dec.

WELVAART, DE BREDE PODCAST

Aflevering 11: welvaartstheorie

Met Bas Jacobs en Herman Vollebergh, hoogleraren in de economie

In deze nieuwe aflevering van *Welvaart, de brede podcast* grijpen we terug op de fundamenteën van de welvaartstheorie. Is 'brede welvaart' hiervan losgezongen? Beluister het nu via uw favoriete podcastkanaal.

ESB elke maand op de mat?

Dat kost nu slechts 99 euro per jaar

Ga naar esb.nu/word-lid

Meer dan 12.500 economen
ontvangen onze wekelijkse nieuwsbrief
www.esb.nu/aanmelden